

**SZENT ISTVÁN
EGYETEM**

**Természeti potenciálok térségi használatának vizsgálata és a területi
kohézió**

Doktori (PhD) értekezés

Orosz György

Gödöllő

2020

A doktori iskola

megnevezése: Környezettudományi Doktori Iskola

tudományága: Környezettudományok

Vezetője: Csákiné dr. Michéli Erika akadémikus
tanszékvezető, egyetemi tanár, DSc
SZIE Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar
Környezettudományi Intézet
Talajtani és Agrokémiai Tanszék

Témavezető: Dr. Barczy Attila
egyetemi docens, PhD
SZIE Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar
Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Intézet
Természetvédelmi és Tájökológiai Tanszék

.....

Az iskolavezető jóváhagyása

.....

A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	1
1.1. A téma jelentősége	1
1.2. Célkitűzések	2
1.3. Hipotézisek	3
2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS	4
2.1. A területi kohézió	4
2.2. A területi tőke	11
2.3. A természeti tőke	16
2.4. Ökoszisztéma-szolgáltatások	18
2.5. Antropogén hatások a természeti környezetre – Hemeróbia	24
2.6. A fejlettség fogalmai és mérési módszerei a hazai térségfejlesztésben	26
2.6.1 Az első hazai kezdeményezések térségek közötti fejlettségbeli differenciálásra	26
2.6.2 A térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató	29
3. ANYAG ÉS MÓDSZER	31
3.1. Kutatói szubjektív álláspontok	31
3.2. A felhasznált térképi adatbázisok és értékelésük	31
3.2.1 CORINE	31
3.2.2 Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa (MÉTA)	34
3.3. Járások rangsorolása a természeti környezet kvantitatív és kvalitatív mutatói által	35
3.4. A célterületként előállt járások térségfejlesztési szempontú elemzései	37
3.4.1 Fejlesztési programok elemzései a vizsgált járások tekintetében	37
3.4.2 A vizsgált járásokba tartozó települések fejlesztési projektjeinek elemzései	38
3.5. A vizsgált járásokba tartozó települések szándékai a jövő fejlesztéseiről	43
3.6. A komplex mutató által képzett járási sorrend és a területi tőke mutató által képzett sorrend összevetése	44
4. EREDMÉNYEK	45
4.1. A járások rangsorolása a természetes és természetközeli felszínborítottság aránya, valamint a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató segítségével	45

4.2.	A 10 vizsgált járás (B3) megjelenése az országos szintű fejlesztéspolitikai dokumentumokban	49
4.2.1	Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK)	49
4.2.2	Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióban (OFTK)	49
4.2.3	Témám szempontjából releváns ágazati operatív programok	52
4.3.	A vizsgált járások megjelenése a regionális szintű fejlesztéspolitikai dokumentumokban	53
4.4.	A vizsgált járások megjelenése a megyei szintű fejlesztéspolitikai dokumentumokban	54
4.5.	Leader kistérségek fejlesztési programjai	56
4.6.	Településfejlesztési koncepciók, programok, tervek	59
4.7.	Megvalósult fejlesztési projektek	62
4.7.1	A 2007-2013 közötti időszakban a vizsgálatom alá vont B2 típusú járások Európai Regionális Fejlesztési Alapból, az Európai Szociális Alapból és a Kohéziós Alapból megvalósult fejlesztései	62
4.7.2	A 2007-2013 közötti időszakban a vizsgálatom alá vont B2-típusú járások Európai Unió Vidékfejlesztési Programjának LEADER tengelyéből megvalósult fejlesztései	66
4.7.3	Természet- és környezetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek projektjei a vizsgált járásokban	68
4.8.	A települési szintű jelen állapotok és jövőbeli szándékok vizsgálata kérdőíves felmérés alapján	75
4.9.	A területi tőke kapcsolata a kutatásom tárgyával	80
4.10.	Új tudományos eredmények	82
5.	KÖVETKEZTETÉSEK ÉS A JAVASLATOK	85
6.	ÖSSZEFOGLALÁS	92
7.	SUMMARY	96
8.	MELLÉKLETEK	100
M1	Irodalomjegyzék	100
M2	Az értekezésben megtalálható táblázatok jegyzéke	112
M3	Az értekezésben megtalálható ábrák jegyzéke	114
M4:	Térségek fejlettségbeli különbségeinek felszámolására létrejött területfejlesztési források és a fejlettség meghatározására használt mutatók összegzése	116
M5	A komplex mutató összetételének alakulása 1997-től	120

M6: A regionális fejlesztési programok (2007-2013) összefoglaló táblázata az átfogó célok és prioritások tekintetében	123
M7: A regionális fejlesztési programok elemző táblázata	125
M8: A megyei fejlesztési programok elemző táblázata	128
M9: LEADER stratégiák elemző táblázata	139
M10: Településfejlesztési tervek, programok elemző táblázata	147
M11: A területi kohézió vizsgálatához használt operatív programok és azok konstrukciói a vizsgált tématerületek szerinti csoportosításban	175
M12: A B2 kategóriába tartozó járásokra vonatkozó civil szervezeti adatok	180

JELÖLÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ÁROP	Államreform Operatív Program
CBD	Egyezmény a biológiai sokféleségről (Convention on Biological Diversity)
CEMAT	A Területi Tervezésért Felelős Miniszterek Európai Konferenciája (Council of Europe Conference of Ministers responsible for Spatial/Regional Planning)
CICES	Az ökoszisztéma-szolgáltatások egységes klasszifikációs rendszere (Common International Classification of Ecosystem Services)
CLLD	Közösség által irányított helyi fejlesztés (Community-led Local Development)
CORINE	Környezeti Információs Rendszer (Coordination of information on the environment)
DAOP	Dél-Alföldi Operatív Program
DDOP	Dél-Dunántúli Operatív Program
ÉAOP	Észak-Alföldi Operatív Program
EFOP	Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program
ÉMOP	Észak-Magyarországi Operatív Program
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
ESDP	Európai Területfejlesztési Perspektíva (European Spatial Development Perspective)
ESPON	Európai Területi Tervezési Megfigyelési Hálózat (European Observation Network for Territorial Development and Cohesion)
EUMSZ	Az Európai Unió működéséről szóló szerződés
EUNIS	Európai Természeti Információs Rendszer (European Nature Information System)
FM	Földművelésügyi Minisztérium
FÖMI	Földmérési, Távérzékelési Intézet
GINOP	Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program
GOP	Gazdaságfejlesztési Operatív Program
ITI	Integrált Területi Beruházás
ITS	Integrált Településfejlesztési Stratégia
KDOP	Közép-Dunántúli Operatív Program
KEHOP	Környezeti és Energiahatékonysági Operatív Program
KEOP	Környezet és Energia Operatív Program
KEOP	Környezet és Energia Operatív Program
KITA	Kistérségi Támogatási Alap
KÖZOP	Közlekedés Operatív Program
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
LEADER	Közösségi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében

LEKI	Leghátrányosabb helyzetű kistérségek felzárkóztatásának támogatása
LHH	Leghátrányosabb helyzetű
MEA	Millenniumi Ökoszisztéma Felmérés (Millennium Ecosystem Assessment)
MÉTA	Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa
NCI	Természeti Tőke Index (Natural Capital Index)
NFGM	Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium
NFT	Nemzeti Fejlesztési Terv
NGM	Nemzetgazdasági Minisztérium
NÖSZTÉP	Nemzeti ökoszisztéma szolgáltatás-térképezés és értékelés
NUTS	Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája (Nomenclature of Territorial Units for Statistics)
OECD	Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OFTK	Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió
OTK	Országos Területfejlesztési Konceptió
ROP	Regionális Operatív Program
SEEA	Környezeti-Gazdasági Számlák Rendszere (System of Environmental-Economic Accounts)
TÁMOP	Társadalmi Megújulás Operatív Program
TEEB	Ökoszisztémák és Biodiverzitás Gazdaságtana (The Economics of Ecosystem Services and Biodiversity)
TEFA	Területfejlesztési Alap
TEKI	Területi Kiegészítő Támogatás
TFC	Területfejlesztési Célelőirányzat
TIOP	Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program
TOP	Terület - és Településfejlesztési Operatív Program
TRFC	Terület és Régiófejlesztési Célelőirányzat
ÚMFT	Új Magyarország Fejlesztési Terv
UNDP	Az ENSZ Fejlesztési Programja (United Nations Development Programme)
VEKOP	Versenyképes Közép-magyarország Operatív Program
VP	Vidékfejlesztési Program
ZIFFA	Zöld Infrastruktúra Fejlesztési és Fenntartási Akciótervek

1. BEVEZETÉS

1.1. A téma jelentősége

Napjainkban a klímaváltozás és az ezzel együtt járó klímakatasztrófák korábban felértékelődik a természeti környezet, melynek megléte, kiterjedtsége és azon túl az állapota gazdasági, társadalmi, jól-léti hatásokkal bír. Az Európai Unió kohéziós politikájának célja, hogy a tagállamok és azok régiói harmonikusan fejlődjenek, a közöttük meglévő gazdasági, társadalmi különbségek csökkenjenek.

A gazdasági és a társadalmi kohézió mellett megjelent és fokozatosan erősödik a területi kohézió fogalmának elfogadottsága. A területi kohézió célja az Uniót alkotó valamennyi terület kiegyensúlyozott fejlődésének a biztosítása, oly módon, hogy az ott élő lakosok a területek adottságait a legoptimálisabban kihasználhassák és a területekben meglévő sokféleséget a fejlődés érdekében felhasználható előnnyé alakítsák. Az Európai Unió jelentős forrásokkal támogatott kohéziós politikáján belül a területi kohézió térségi szemléleten alapul, így alkalmas arra, hogy a természeti környezet fontosságát kiemelje.

1999 óta térség- és településfejlesztési szakértőként dolgozom. Első tíz évemet a Közép-magyarországi Régió fejlesztési ügynökségén töltöttem Budapest és Pest megye fejlesztési programjainak elkészítése, monitoring tevékenységei, értékelése tartozott a főbb feladataim közé. A gazdaságilag és társadalmilag elmaradott települések az uniós források pályázati rendszerében plusz pontokat kaptak kezdetektől fogva azért, hogy ezzel egy kisebb előnyt szerezzenek a források elérése terén, illetve voltak-vannak olyan pályázatok, melyek célzottan ezen települések, térségek számára lettek kiírva. Az elmaradott térségek támogatása azonban nem veszi figyelembe azt a ténytet, hogy vannak olyan gazdaságilag és társadalmilag elmaradott települések és térségek, melyek ugyanakkor a természetes és természetközeli felszínborítottság tekintetében az országos átlagnál jobbak. A hazai területfejlesztési terveket, programokat ismerve és tanulmányozva az esetek nagyobbik részében azt tapasztalhatjuk, hogy a természeti adottságokkal csak zárványként foglalkoznak, a gazdasági és társadalmi szempontok kapnak nagyobb prioritást.

A térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét hivatalosan mérő komplex mutató (továbbiakban komplex mutató) a természeti környezet állapotáról nem tartalmaz indikátorokat, így egy település vagy járás fejlettségi besorolásának módjában ez a napjainkra egyre értékesebb, a létezésünk alapját jelentő tényező nem vesz részt. Következésképpen úgy gondolom, hogy érdemes különbséget tenni az elmaradottnak számító térségek és települések között a természeti környezetük függvényében, mert ez a támogatásokat illetően is célzottabb lehetőségeket biztosít és segíthet a természeti állapotok megőrzésében, valamint hozzájárulhat a területi kohézió precízebb érvényesítéséhez.

1.2. Célkitűzések

A fentebb leírtakat figyelembe véve kutatásom a következő célokat tűzte ki:

1. Elsődleges célkitűzésem, hogy összegyűjtssem azokat a témaköröket, melyek a természeti környezet és a térségfejlesztés kapcsolatában jelen vannak. Ez meglehetősen szerteágazó terület, ezért a főbb témakörök mentén húzom meg a határokat.
2. Célom ezután, hogy egy alkalmas módszerrel lehatároljam azokat a térségeket (járásokat), melyek az országos szinthez képest magas természeti tőkével rendelkeznek, ugyanakkor a gazdasági és társadalmi, valamint infrastrukturális állapotok miatt hátrányos jelzővel vannak illetve.
3. Olyan természeti mutatókat, indikátorokat kívánok használni, melyek ma Magyarország területére rendelkezésre állnak és könnyen elérhetőek. Ezeknek a mutatóknak a felhasználásával egy természeti tőke mutatót kívánok kialakítani, mely segítségével meg tudom határozni vizsgálataim célterületeit.
4. A lehatárolt térségeimet elemezni kívánom abból a szempontból, hogy az országos fejlesztéspolitikai és az az alatti szinteken készült tervek, programok miként viszonyulnak ezekhez a térségekhez, hangsúlyozzák-e, és ha igen, akkor milyen kontextusban ezt az állapotot. Elemzem, hogy a települési szintű tervekben, programokban vajon megjelenik-e a helyzetük egyedisége.
5. Célom gyakorlati szempontból megvizsgálni, hogy egy lezárt, konkrét uniós fejlesztési időszakban a vizsgált térségekben megvalósított fejlesztések, beruházások, miként viszonyultak ahhoz a természeti tőkéhez, ami ezekben a térségekben erőforrásként állt rendelkezésre.
6. Kiemelten kezelem a természetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek helyzetét ezekben a speciális térségekben. Főleg az általuk végrehajtott projekteket kívánom összegyűjteni és elemezni.
7. A vizsgált térségeim településeinek vezetőit közvetlenül is meg akarom szólítani, hogy felmérjem azt, hogy miként élnek a magas minőségű és mennyiségű természeti környezet adta lehetőségekkel. Érdekel az ehhez kapcsolódó tudatosságuk, miként élnek a természeti környezet nyújtotta lehetőséggel, és a jövőbeli fejlesztéseik vajon hogyan idomulnak majd az adottságokhoz.
8. Célom összehasonlítást végezni a nemzeti és regionális szintű programok struktúrája szerinti és az ettől eltérő, közösség által vezérelt (CLLD, LEADER) programokból támogatott fejlesztések között a természeti tőke használatát illetően. Ebből pedig a területi kohézió érvényesülésére kívánok következtetéseket levonni.
9. Ahhoz, hogy a választott térségeket vizsgálni tudjam, célkitűzésem, hogy az Európai Unió területi kohézióját a természeti tőke szemszögéből tanulmányozzam, a kapcsolatokat kimutassam, és a vizsgált térségeim konkrét fejlesztési projektjeinek elemzésével a területi kohézió alakulására következtetéseket vonjak le.

1.3. Hipotézisek

A kutatásom elején a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

H1. Bár a Központi Statisztikai Hivatal által használt (a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő) komplex mutató nem tartalmaz természeti tőkét leíró adatokat, létezik egy olyan térképi adatbázis, melyből lehet „térégi természetes és természetközeli felszínborítási állapot”, „természeti tőke” mutatót képezni, és ez a mutató alkalmas a térségek természetességi szempontú rangsorolására.

H2. Amennyiben jól összeilleszthető a komplex mutatóval a természeti tőke mutató, akkor egy olyan kategóriarendszert kaphatunk, mely a térségeket a gazdasági, infrastrukturális és társadalmi állapotuk, valamint a természeti környezet felszínborítottság állapota mentén csoportosítja. Ezzel a módszerrel kiválaszthatók azok a földrajzi területek, ahol a természeti tőke fenntartható használatára épülő fejlesztéseket kiemelten lehet támogatni.

H3. Amennyiben létezik olyan, a H1 pontban keresett térképes adatbázis, amelyet elfogadunk térségi természeti tőkemutatónak, akkor az MTA Ökológiai és Botanikai Kutató Intézet koordinálásával (2003 és 2008 között) kialakított Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa (MÉTA) segítségével tovább szűkíthetjük a vizsgálati területünket, amennyiben szükséges.

H4. Azon térségekben, ahol a természetes és természetközeli felszínborítottság kiterjedtsége magasabb az országos átlagnál, a települési és térségi fejlesztési tervek ezt a természeti tőkét hangsúlyosan kezelik.

H5. A természeti tőke mint hely-specifikus adottság (erőforrás) részt vesz a területi kohézió folyamatában Magyarország azon járásaiban, ahol ez a tőke az országos szintnél magasabb, ugyanakkor társadalmi és gazdasági problémákkal küzdenek.

H6. A területi kohézió fogalomkörében a természeti környezet jelenleg nem hangsúlyos, de megalapozott módszertannal a természeti tőke beemelhető.

H7. A kedvezményezett státuszban lévő térségek, melyek magas természeti tőkével rendelkeznek, a közösségvezérelt fejlesztések révén jobban ki tudják használni sajátos helyzetüket a fejlesztési programok és az azokat megvalósító projektek során.

H8. Azokban a térségekben, ahol magas a természeti tőke aránya, ott a természetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek száma, aránya magasabb az országos átlagnál.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az Irodalmi áttekintés fejezetben azokat a tématerületeket és fogalmakat tekintem át, melyek a kutatásom területét közvetlenül érintik és logikus, koherens módon kapcsolódnak a kutatásom kifejtéséhez. Lényegesnek tartom kihangsúlyozni, hogy a témám olyan interdiszciplináris terület, mely közvetlenül vagy közvetetten számos egyéb tématerületet érinthet, éppen ez okból a vizsgálataim eredményessége szempontjából szükséges volt egy általam meghatározott kutatási irányvonal kijelölése és követése.

Ebből következően, ebben a fejezetben először bemutatom a területi kohézió fogalmát időben és térben, hazai és nemzetközi kitekintéssel, valamint a kapcsolódó tématerületeket is ismertetem. A területi töke napjainkban egy széles skálán kutatott, a területi kohézióval szoros kapcsolatban álló tématerület, mely kutatásomhoz a természeti tőkén keresztül kapcsolódik. A természeti töke feldolgozásán keresztül eljutok egy napjainkban aktuális és sokat kutatott tématerülethez, az ökoszisztéma-szolgáltatásokhoz, mely önmagában is egy külön interdiszciplináris tématerület. Ezután a nemzetközi, majd a hazai irodalmak áttanulmányozása és feldolgozása során témám szoros kapcsolódása az ökoszisztéma-szolgáltatások és a zöld infrastruktúra koncepcióhoz egyértelművé válik. Mivel alapfelvetésem, hogy a térségek és települések fejlettségének mérése ma kizárólag gazdasági, társadalmi és infrastrukturális mutatókon alapul, így bemutatom a fejlettség fogalmait és mérési módszereit a hazai térségfejlesztésben.

2.1. A területi kohézió

Az Európai Unió egyik fő célkitűzése a gazdasági és társadalmi, valamint területi kohézió erősítése. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) a 174. cikkében így fogalmaz: „Átfogó harmonikus fejlődésének előmozdítása érdekében az Unió úgy alakítja és folytatja tevékenységét, hogy az a gazdasági, társadalmi és területi kohézió erősítését eredményezze. Az Unió különösen a különböző régiók fejlettségi szintje közötti egyenlőtlenségek és a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók lemaradásának csökkentésére törekszik.” Az EU költségvetése jelentős nagyságrenddel támogatja a régiók, mint területi tervezési és statisztikai egységek közötti fejlettségbeli különbségek csökkentését (Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 174–178. cikke, Európai Bizottság, 2007. 94, 130).

Az Európai Közösségen, majd az Európai Unión belül az alapítást követő bővítések után nagy területi, gazdasági és demográfiai különbségek voltak, melyek akadályozták a tagállami integrációt és a közös fejlődést. Az Európai Gazdasági Közösséget alapító Római Szerződés (1957) még nem tesz említést a területi kohézióról, hiszen a társult tagállamok között gazdasági különbségekről még nem lehetett beszélni. A Szerződés ugyanakkor már megfogalmazza a gazdasági tevékenységek harmonikus fejlődését a közösségen belül (Római Szerződés 1957, 2. cikk).

A területi kohézió célja az EU teljes területén a harmonikus fejlődés biztosítása, továbbá annak lehetővé tétele, hogy az ott élők e területek adottságait a legoptimálisabban kihasználhassák. A területi kohézió fogalma csak 2008-tól jelent meg a szakpolitika szintjén (CEC, 2008), értelmezése az idők során finomodott (1. táblázat). A Lisszaboni Szerződés a területi kohéziót nevesítette hivatalos formában, a gazdasági és társadalmi kohézió mellett, mint az uniós kohézió harmadik formáját.

1. táblázat: A területi kohézió értelmezésének alakulása néhány főbb dokumentumon belül, saját szerkesztés

Dokumentum	Területi kohézió értelmezése
Harmadik Gazdasági és Társadalmi Kohéziós Jelentés, 2004	– Az európai területi együttműködés és a kiegyensúlyozott fejlődés elősegítése.
Európai Bizottság: Zöld könyv a területi kohézióról, 2008	– Területek harmonikus fejlődésének biztosítása, valamint annak lehetővé tétele, hogy az ott élő polgárok e területek adottságait a leghatékosabban kihasználhassák. – A térségeknek a saját meglévő adottságaikra kell alapozniuk a fejlődésüket. – A területi különbségek sokszínűséget jelentenek, ami erőforrásként használható.
Területi Agenda 2020 Háttérdokumentuma, 2011	– Az ágazati politikák területi szintű megjelenítése – Kiegyensúlyozott, hatékony és fenntartható területi struktúra kialakulása – Hely alapú megközelítés
Hetedik Gazdasági és Társadalmi Kohéziós Jelentés, 2017	– Területi integráció – Integrált helyalapú szemlélet – ITI, CLLD

1999-ben Potsdamban elfogadták az Európai Területfejlesztési Perspektívát (ESDP), mely az Európai Unió területi fejlődésének irányait határozta meg és elindította a területi kutatásokat. 2004-ben Rotterdamban, majd 2007-ben Lipcsében az uniós tagállamok területfejlesztésért felelős miniszterei már azzal foglalkoztak, hogy az eltérő területi adottságokkal és lehetőségekkel bíró régiókat miként lehet az Unió gazdasági növekedéséhez, a foglalkoztatás bővítéséhez felhasználni (Territorial Agenda of the European Union, 2007; NFGM, VÁTI Nonprofit Kft., 2010).

A területi kohézió első hivatalos megfogalmazására az EU Bizottság tett javaslatot a Harmadik Gazdasági és Társadalmi Kohéziós Jelentésben (2004), melyben a kohézió területi dimenzióinak precízebb megfogalmazását célozta meg. A jelentés a területi kohézió elvét az európai területi együttműködés és a kiegyensúlyozott fejlődés elősegítése szempontból fejezi ki. A területi kohézió az uniós tervezési dokumentumokban a speciális területek esetében jelentkező problémákra adott válaszként jelent meg, illetve fogalomként a területi szinergiák megteremtésére használták.

Az EU tagállamok területfejlesztésért felelős minisztere 2007. május 24-én Lipcsében elfogadták a Területi Agendát, mely meghatározta az Unió fejlesztésének területi prioritásait, kiemelte a többközpontú fejlesztést és az innováció fokozását. A dokumentum kiemeli a vidéki és a városi területek között a partnerség és a területi irányítás új formáinak fontosságát, a területi kohéziót pedig közös célként említi, bár konkrét magyarázatot nem ad rá.

2008-ban a területi kohézió fogalma hangsúlyos kiemelésre került az Európai Bizottság „Zöld Könyv a területi kohézióról” című vitaindító dokumentumában, mely célja a tagállamokon belüli közös gondolkodás elindítása volt a területi kohézió egységes értelmezéséről. A dokumentum leszögezi, hogy a területi kohézió célja, valamennyi terület harmonikus fejlődésének biztosítása, valamint annak lehetővé tétele, hogy az ott élő polgárok e területek adottságait a leghatékosabban kihasználhassák. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy egy térségnek a saját meglévő adottságaira kell

alapoznia a fejlődését, valamint, hogy a területi különbségek sokszínűséget jelentenek, ami erőforrásként használható.

A Területi Agenda 2020 Háttérdokumentuma (2011) több dimenziós (funkció, cél, eszköz) meghatározással írja le a területi kohéziót. A dokumentum szerint a területi kohézió, mint funkció az eltérő típusú térségek kiegyensúlyozott fejlődésének a biztosítása, az ott élőknek pedig lehetőség, hogy a térség adottságaiból kihozzák a maximumot. A területi kohézió, mint cél a területi sokszínűséget értéként kezeli és használja fel a fejlesztések során. A területi kohézió, mint eszköz az ágazati szakpolitikákat területi szinten szegmentálja és összehangolja, valamint a területi hatásokat optimalizálja. A Területi Agenda vezette be az integrált területfejlesztési stratégiák fogalmát, mint tervezési műfajt, mely területi szinten biztosítja a fenntarthatóság, a gazdasági és társadalmi kohézió egyensúlyát.

A Hetedik Gazdasági és Társadalmi Kohéziós Jelentés (2017) az integrált, helyalapú szemlélet indokoltágát, a területi integrációt, a tematikus integrációt, a különböző pénzügyi források kombinálását már a területi kohézió fontos eredményeinek tartja. Területi integráció alatt az integrált térség- és településfejlesztési stratégiák funkcionális szemléletét, a horizontális koordinációs módszerek alkalmazását érti. A jelentés a tematikus integráció kifejezés alatt az integrált területi beruházást (ITI) taglalja, melyet kifejezetten a céllal hoztak létre, hogy egyesítse a különböző prioritási tengelyek és eltérő fejlesztési programok alapján megvalósuló beruházásokat. A jelentés foglalkozik a közösségek szintjén irányított helyi fejlesztés (CLLD) fontosságával is, mint területi kohéziót segítő alulról építkező lehetőséggel, mely a tagállamok számára önkéntes.

Egyértelművé vált, hogy a területi kohézió térségi szemléletet igényel, ami azt jelenti, hogy a fejlesztéspolitikákon belüli szakpolitikák horizontális jellegük mellett térségekre specializált szemlélettel is kell, hogy rendelkezzenek. A területi kohézió fogalmának értelmezése folyamatosan fejlődik. Faludi (2009) szerint például a területi kohézió csak egy gyűjtőfogalom, a gazdasági és társadalmi kohézióhoz hasonlóan, mert lehetetlen egyszerű meghatározással leírni.

A területi kohézió fogalma körüli bizonytalanság abból adódik, hogy ez egy többdimenziós fogalom, ami az alábbi adottságok mentén megszerezhető (CEMAT, 2007):

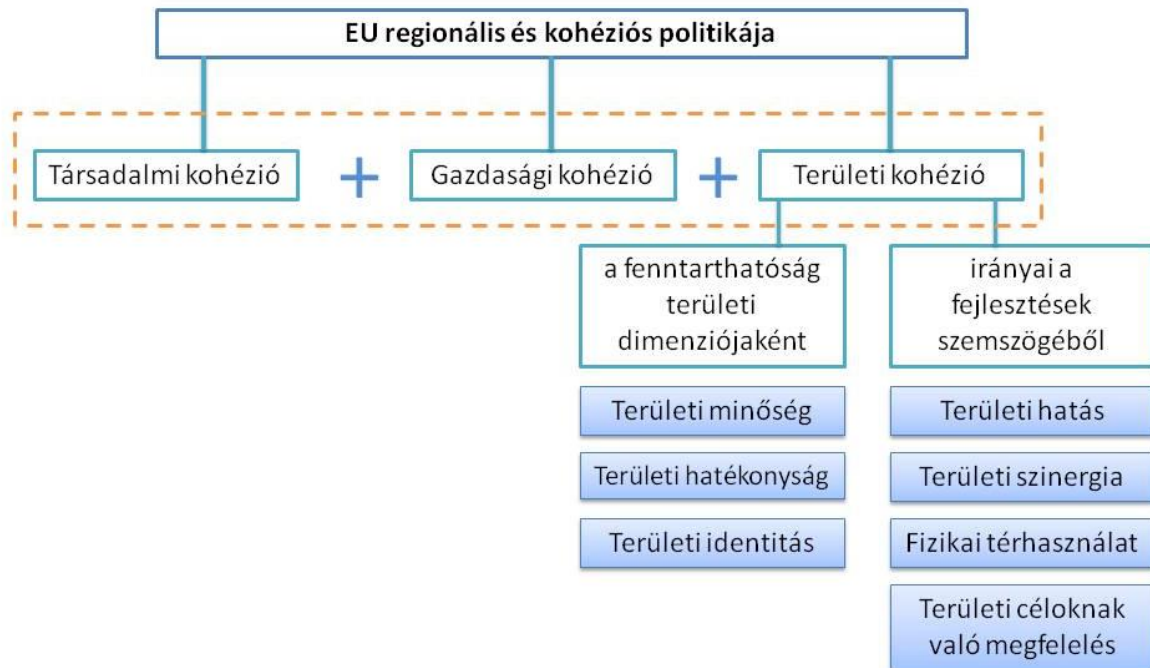
- Minőség: lakókörnyezet, munkakörnyezet és természeti környezet minősége, melyek más területi egységekkel összehasonlíthatóak.
- Hatékonyság: gazdálkodás valamennyi erőforrással, többek között a természeti erőforrásokkal, gazdasági versenyképesség, együttműködő képesség más térségekkel, külső negatív hatásoknak való ellenállás képessége stb.
- Identitás: az identitás a terület (település) ismeretén, szeretetén, megbecsülésén alapul. Fontos a helyi tudás jelenléte és a cselekvőkészség az ott lakók részéről. Jellemezhetjük a „társadalmi tőke” fogalmával is.

Camagni (2007) szerint a területi kohézió értelmezésének hozzá kell adódnia a gazdasági és társadalmi kohézió tartalmához és kapcsolódnia szükséges a fenntarthatósághoz, mindezekkel együtt értelmezendő. A területi kohézió tulajdonképpen a fenntarthatóság területi dimenziójaként jelenik meg a fejlesztési rendszerben. A területi kohézió csak a három alrendszer, a gazdasági, a társadalmi és a fizikai-természeti tényezők együttes fejlesztése révén valósítható meg.

Magyarország az elsők között volt a tagállamok közül, amely a területi kohéziót gyakorlati szintre emelte és a 2007-2013-as pályázatokban, mint horizontális elemet egyenrangúan jelenítette meg

az esélyegyenlőség és a fenntarthatóság mellett. A hazai területfejlesztésen belül a VÁTI szakemberei (Péti *et al.*, 2009) kidolgozták a területi kohézió értelmezési és értékelési módszertanának egy változatát. A területi kohézió értelmezésének négy tématerülete (1. ábra) és szempontja ez alapján:

- a kedvező területi hatások érvényesítése,
- a hozzájárulás a területi szinergiákhoz,
- a térhasználati elvek érvényesítése,
- az országos területi célok elérésének támogatása.

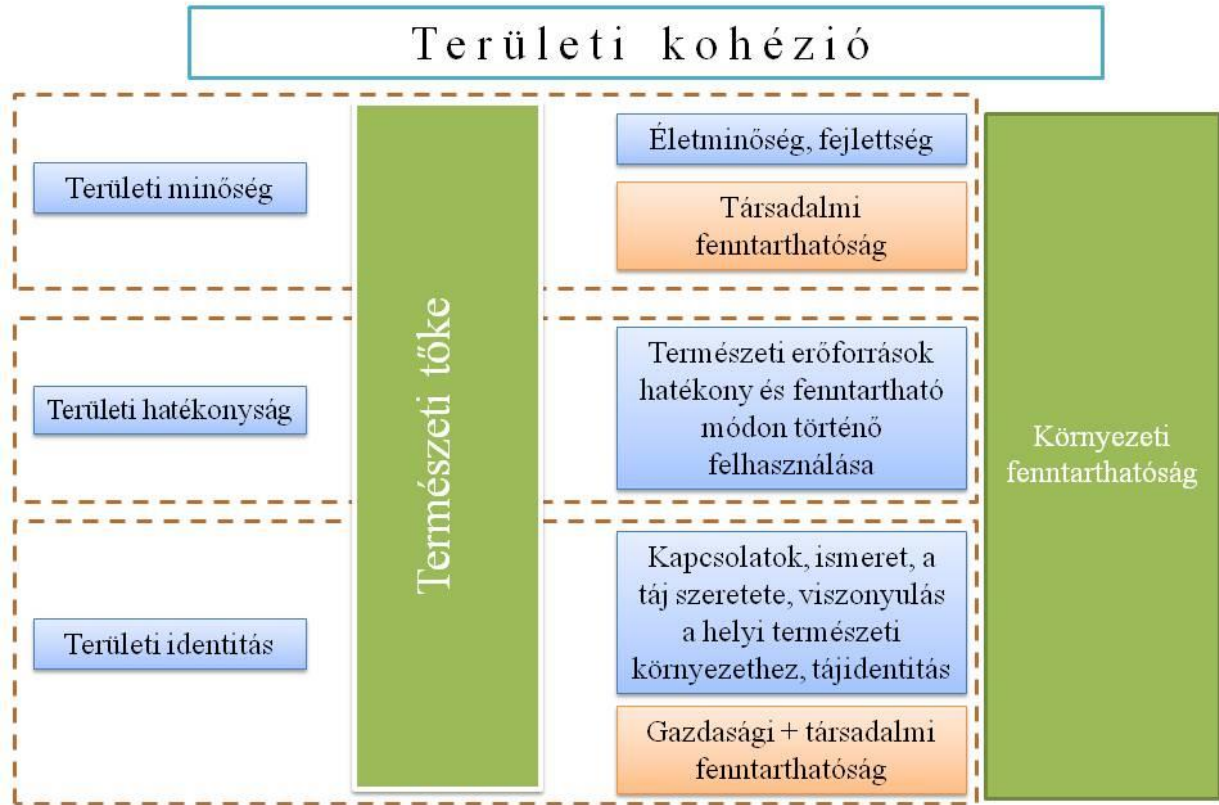
1. ábra: A területi kohézió helye az EU fejlesztéspolitikájában és értelmezései, Camagni (2007), NGM (2009), saját szerkesztés kiegészítésekkel

Az egységes szerkezetbe foglalt területi kohéziós útmutató (Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság, 2009, 5) szerint „a területi kohézió egy olyan cél, melynek eredménye a harmonikus, kiegyenlített társadalmi, gazdasági, környezeti, területi fejlődés. Alapeleme a területi alapú szemlélet és a decentralizáció, mely figyelembe veszi az egyes térségek közötti és térségen belüli különbségeket, valamint azok kapacitásait és fejlődési potenciáljait. Ösztönzi a területek belső erőforrásainak feltárását, valamint a versenyképesség feltételeinek kialakítását és fenntartását.”

A területi kohézió definiálható a fenntarthatóság területi dimenziójaként, mint az emberi tevékenység rendezett, erőforrásokat hatékonyan hasznosító, környezetbarát területi eloszlása (Camagni, 2007). Camagni szerint, ha a területi kohézió fogalmát a társadalmi és gazdasági kohézió mellé helyezzük, akkor az a fenntarthatósághoz (gazdasági, társadalmi, környezeti) kapcsolódik.

A gazdasági, társadalmi és környezeti alapokon nyugvó fenntarthatóságnak az EU fejlesztéspolitikájában kitüntetett helye van. A területi kohézió a társadalmi fenntarthatóságot a területi minőségen, életminőségen keresztül támogatja, a gazdasági fenntarthatóságot a területi identitáson és a társadalmi tőkén keresztül, míg a környezeti fenntarthatóságot a területi hatékonyságon, a

természeti tőkén keresztül a természeti erőforrások hatékony felhasználásával erősíti (Camagni, 2007). Véleményem szerint a fenntarthatóság mindhárom területi dimenziójában szerepet játszik a természeti tőke, ami ezen keresztül a területi kohézió és a fenntarthatóság közötti szoros kapcsolatot is felelős. A területi kohézió megközelítési, értelmezési lehetőségeit mutatom be az 1. ábrán, valamint saját értelmezésemet a 2. ábrán.

2. ábra: A területi kohézió értelmezése a fenntarthatóság területi dimenziójaként és kapcsolata a természeti tőkével, saját szerkesztés

Valamennyi tématerület tovább bontható részegységekre, de témám szempontjából engem a természeti környezet megjelenése, mint horizontális elem érdekel (2. táblázat), mivel azt állítom, hogy ennek a szegmensnek a fontossága a mai napig nincs kiemelve, nincs a helyén kezelve. A természeti környezet, mint területi kohéziót erősítő potenciál kevésbé érvényesül a gazdasági és a társadalmi tényezők mögött.

2. táblázat: A területi kohézió egységei és azok értelmezése a természeti környezet szempontjából, saját szerkesztés

A területi kohézió egységei a fejlesztések szemszögéből	A területi kohézió elemeinek értelmezése a természeti környezet viszonyában
Területi hatás	– A fejlesztések természeti környezetre gyakorolt hatása
Területi szinergia	– A fejlesztések kapcsolata további fejlesztésekkel, s ezek együttes hatása a természeti környezetre
Fizikai térhasználat	– A fejlesztések területigénye a természet közeli területekből (területfogyasztás) – A térségi természeti erőforrások kihasználása a fejlesztések során és a fejlesztések működtetéséhez

A területi kohézió egységei a fejlesztések szemszögéből	A területi kohézió elemeinek értelmezése a természeti környezet viszonyában
Területi céloknak való megfelelés	– Országos és helyi fejlesztési célok, melyek a természeti környezet fenntartását, kihasználását eredményezik (pl. Kultúrtájak értékörző fejlesztése)

A kedvező területi hatások érvényesítésekor a természeti környezet életminőségre gyakorolt pozitív hatásairól lehet beszélni. A területi szinergiákhoz való hozzájárulás kapcsán a természeti környezet megléte erősíti a turizmus, azon belül is leginkább a szelíd vagy ökoturizmus lehetőségeit, mint helyi gazdasági ágat. A térhasználati elvek érvényesítése során foglalkozni kell a zöldfelületek, a természeti értékek védelmével. Az országos területi célok elérésének támogatása pedig az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció azon specifikus céljához kapcsolódik, mely a stratégiai erőforrások megőrzését, fenntartható használatát és környezetünk védelmét szolgálja, ugyanakkor területi célként egy-egy konkrét térségre, vagy térség típusra irányul oly módon, hogy az az egész ország fejlődésére hatással van.

A területi kohézió lényegi eleme, hogy a fejlesztéseket területi szemléletben kezeli, a helyi igényeknek megfelelően, azaz igényvezérelten. Magyarországon különösen fontos a területi szemlélet alkalmazása, mert hazánk uniós szinten is különösen változatos természeti, gazdasági és társadalmi tulajdonságokkal, adottságokkal bír. A területi kohézió értelmezésében helyet kap a hely specifikus adottságokban, a területi sokszínűségben rejlő lehetőségek fenntartható módon történő kihasználása. Ilyen például a természeti környezet mennyiségi, minőségi jellemzői egy adott térségben, vagy településen. Munkám során ezt a megközelítést alkalmazom, illetve vizsgálom ennek megvalósulását az általam lehatárolt térségekben.

Az Európai Területfejlesztési Perspektíva (ESDP, 1999) elfogadásával számos kutatás indult uniós szinten a területi folyamatok és kapcsolataik feltárására. Az Európai Területi Tervezési Megfigyelési Hálózat (ESPON) különböző résztémák mentén ezen folyamatok értelmezésére és értékelésére vállalkozott. A kutatások a vidékies térségekkel kapcsolatban megállapítják, hogy a sokszínűségben rejlő adottságok általában nincsenek kihasználva. A táji-, természeti adottságok, kulturális értékek hasznosítása elmarad a vidéki térségekben, melynek oka a települések közötti együttműködések és munkamegosztások hiánya, valamint ezen nehezen beárazható javak leértékelése, figyelmen kívül hagyása. (Brodorits *et al.*, 2011) Mindez tökéletesen tükröződik hazánk vidéki térségeiben, különösen a kutatásom célterületét képező azon járásokban, melyek gazdaságilag és társadalmilag hátrányos helyzetűnek tekinthetők, ugyanakkor az országos átlagnál nagyobb kiterjedésű és jobb minőségű természeti környezettel rendelkeznek.

A területi kohézió horizontális elvként és célként történő érvényesítésére a 2007-13-as uniós végrehajtási ciklusban az akkori Nemzeti Fejlesztési Terv az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) több szinten és módon is próbálkozott. A pályázatok szintjén a leghátrányosabb helyzetű kistérségek (311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet) számára (33 db) külön forrást különítettek el, hogy ne kelljen a többi önkormányzattal együtt versenyezni a források megszerzése érdekében. A pályázati rendszer is kedvezőbb feltételeket tartalmazott a hátrányos helyzetű települések számára, mint a többi pályázó esetében (Balás *et al.*, 2013). Területi szinten a városoknak, egy bizonyos lakosságszám felett Integrált Városfejlesztési Stratégiát kellett készíteniük, mely a fejlesztések hét évre előre tervezett programozott végrehajtását hivatott szolgálni. Ez az átgondolt, logikus és

területileg igényvezérelt, vagyis nem ad hoc fejlesztéseket kellett, hogy eredményezzen, így szolgálva a kohéziós érdekeket. A területi jelleg erősítését szolgálta a kistérségek mellé rendelt kistérségi megbízotti, tanácsadó hálózat működtetése, mely erősíthette a térségi kötődést, megmozgathatta a térségi fejlesztési akaratot és aktivitást. Országos szinten pedig az önálló hét darab regionális operatív program biztosította a decentralizált források területi felhasználhatóságát. A 2007-2013-as ciklust a területi kohézió érvényesítése szempontjából vizsgálva kijelenthető, hogy az érvényesítése kevésbé sikerült (Pro Régió Ügynökség, 2010). A Közép-Magyarországi Régió Operatív Programjának félidei vizsgálatában magam is részt vettem és a területi kohézió érvényesülését vizsgáltam a Program az Akciótervek és a pályázati kiírások vonatkozásában. Az akkori megállapítások összefoglalóan a következők voltak:

- Az Operatív Program területi dimenziókra vonatkozó tartalma nem kellően részletes ahhoz, hogy érdemi összehasonlítást lehessen végezni és az alapján távolba mutató következtetéseket lehessen levonni.
- Azok a területi elemek, melyeket az Operatív Program egy-egy helyen nevesít, (pl.: Budapest körüli zöld gyűrű, tanyás térségek stb.), nem feltétlenül esnek egybe a fejlődő és felzárkózó kistérségi kategóriákban szereplő területi egységekkel, melyek viszont a kiírásokban a területi kohézió vonatkoztatott alapját jelentik.
- A 2007-2008-as Akcióterv a területi kohézióval kevésbé foglalkozik, a kiválasztási kritériumok szintjén. A 2009-2010-es Akcióterv az a tervi dokumentum, ahol erőteljesebben megjelennek a kohézió szempontjából célterületnek számító kistérségek.
- A legtöbb esetben az Operatív Programban rögzített prioritás és intézkedés specifikus területiség nem jutott tovább az akcióterveken. Az akciótervek és a kiírások területi preferenciái sablonszerűen kerültek meghatározásra, rendeletekre és határozatokra hivatkozva. Ez pedig sok esetben maximum csak átfedéseket eredményezhetett a felettes tervi szint elvárásaival.
- A területi kohézió szempontjait valójában csak azon komponensek esetén sikerült érvényesíteni, ahol a kiírás eleve alapfeltételként fogalmazta meg a területi preferenciákat.
- A területi szempont pontozásban való megjelenítése (az összes pontszámhoz képest egyébként alacsony pontszámmal) nem hozza magával a területi preferenciák megvalósítását.
- A területi kohézió érvényesítését egy sokkal direktebb módszer alapján kellene alkalmazni, ha a régió belüli kistérségi felzárkóztatást valóban el szeretnénk érni.

A 2014-2020-as ciklusban a területi kohézió érvényesítése a támogatásokból történő fejlesztések során változott, erősödött a korábbi gyakorlathoz képest. A régiók szerepe eltűnt, a regionális operatív programok két operatív programba tömörültek (TOP, VeKOP). A pályázatok szintjén azonban komoly szerepet kapott a területi kohézió érvényesülésének bizonyítása a pályázók részéről, illetve ellenőrzése a pályázatot elbírálók részéről. A pályázatokban, mind a jogosultsági kritériumokban, mind pedig a szakmai értékelési kritériumokban megjelent a kohézió szempontrendszer (Területi Kohéziós Útmutató, 2017). A pályázatok szakmai értékelését megelőző jogosultsági vizsgálat az alábbiakat nézi a kohézió érvényesülése szempontjából:

- A pályázatok megvalósíthatósági tanulmányában és/vagy esélyegyenlőségi tervében külön részben kell bemutatni a fejlesztés területi kohéziót erősítő hatásait: területi hatások, területi szinergia, fizikai térhasználat, országos területpolitikai céloknak való megfelelés.
- A területi szinergia vizsgálata során a pályázatban be kell tudni mutatni, hogy a projekt melyik helyi, illetve ágazati fejlesztési programhoz kapcsolódik.

A pályázatok szakmai értékelésekor pedig a területi hatások, területi szinergia, fizikai térhasználat érvényesülését, valamint az országos területpolitikai céloknak való megfelelést vizsgálják a bírálók.

A Partnerségi Megállapodás a 2014-2020-as uniós finanszírozású fejlesztések tervezési alapdokumentuma, mely az alkalmazandó horizontális politikák közé sorolja a területi kohéziót. A területi kohézió céljaként definiálja a térségi fenntarthatóság javításához és a helyi gazdaság fejlesztéséhez való hozzájárulást. Az alapdokumentum helyzetelemzéssel foglalkozó fejezete az EU tematikus célkitűzései (11) mentén mutatja be a jellemző területi egyenlőtlenségeket. A területi kohéziót érintő egyenlőtlenségeket az alábbiak szerint deklarálja:

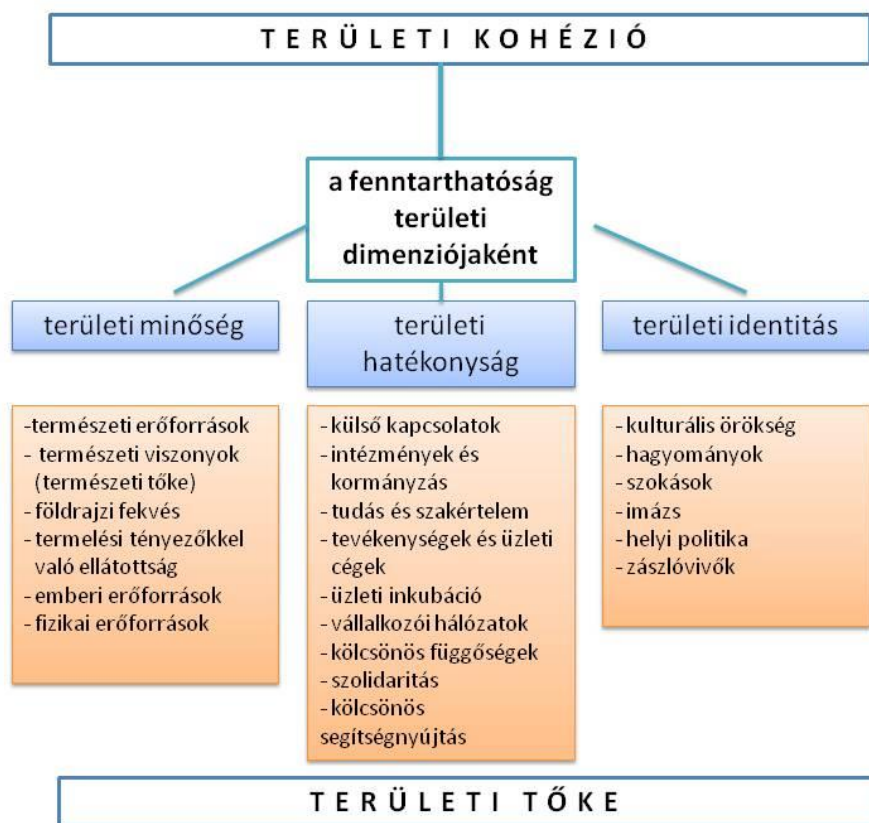
- Budapest és az ország többi része közötti kiugró fejlettségbeli különbség,
- a nyugati és a keleti térségek közötti különbség,
- a vidékies térségek elmaradottsága.

A dokumentum fejlesztéspolitikai eszközként kinyilvánítja, hogy a hátrányos helyzetű térségek felzárkózásának szempontját minden 2014-2020 közötti operatív programban érvényesíteni kell. Ugyanakkor a hátrányos helyzetű térségek gazdaságfejlesztésére, foglalkoztatási problémáinak enyhítésére és társadalmi integrációjára az egyes ágazati operatív programokból finanszírozott célirányos központi kezdeményezések juttatnak többletforrásokat. A hátrányos helyzettel összefüggő szegénységet, az ezzel jellemezhető térségeket és célcsoportokat két ágazati operatív program a GINOP és az EFOP egyes intézkedései támogatják, amelyekhez a TOP és a VP kiegészítő támogatási forrásokat biztosít.

2.2. A területi tőke

A területi tőke fogalma a 2000-es évek elején kezdett feltűnni a szakmai és tudományos életben, annak is a területpolitikával foglalkozó szegmensén (OECD, 2001). Míg a tőke inkább a gazdasági szakpolitikában használt kifejezés, addig a területi tőke a területpolitika szakkifejezés eszköztárának a része.

A területi tőke a területi kohézió alapja. A két fogalom szoros kapcsolatban áll egymással, melyet Camagni (2005) is kifejt. A kapcsolódás a területi kohézió három pillérének keresztül valósul meg, melyek az előző fejezetben tárgyalt területi minőség, területi identitás és területi hatékonyság. Mindhárom fogalom területi tőke elemeken nyugszik, és ezek mértéke befolyásolja a területi kohézió szintjét (3. ábra).

3. ábra: A területi kohézió és a területi tőke kapcsolata, forrás LEADER European Observatory (1999) és OECD (2001), saját csoportosítás, rendszerezés, kiegészítés

A területi tőke kifejezést először területfejlesztési szakmai dokumentumban a Leader European Observatory 1999-es publikációjában jelent meg, ahol a fogalmat egy térség valamennyi materiális és immateriális tényezőinek összességéként említik (Leader European Observatory, 1999/12, 19-20).

Az OECD 2001-ben publikált „Territorial Outlook” c. kiadványa a térségek területi tőkéjét már nem csak a klasszikus közgazdasági logika mentén értelmezte, hanem a kevésbé átlátható, nehezebben értelmezhető és modellezhető környezeti és társadalmi tényezőket is meghatározó szereplőként hivatkozik rá (OECD 2001, 13). A kiadvány első fejezetén belül a „The growing importance of territorial units” (OECD 2001, 15) alfejezetben jelenik meg a „territorial capital” (területi tőke) kifejezés mint olyan tőketényező, amely a területi egységek szintjén egyedi. A publikáció kiemeli, hogy minden térségnek van speciális tőkéje, melyet területi tőkének nevezünk, és amely megkülönbözteti a térségeket egymástól (OECD 2001, 15). A területi tőke egyediséget ad egy térségnek. A területi tőke a különböző tőketípusok területi egység (pl. település) szinten megjelenő kombinációja, mely kombináció (egymáshoz viszonyított arány) terület egységként más és más. Ugyanezt fogalmazza meg az EU Bizottság 2005-ben készített, az EU területi állapota és távlatai címet viselő dokumentuma (EC, 2005), mely hangsúlyozza, hogy az EU minden régiója egyedi a területi tőke tekintetében, ezáltal különböznek is egymástól. Megállapítja továbbá, hogy ez az egyediség azt is eredményezi, hogy egyes fejlesztések bizonyos régiókban jobban megtérülnek, mint egy másik régiókban (térségekben) és mindez az eltérő területi tőkére vezethető vissza.

Az OECD definíciójához hasonlóan határozta meg a területi tőke fogalmát Rechnitzer és Smahó (2011) is, eszerint: „a területi tőke tehát olyan adottságok összessége, amelyek hely- vagy térség specifikusak, s egyben arra orientálják a fejlesztéspolitikát, hogy annak fókuszába a lokális értékek kerüljenek, azok folyamatos megújítására koncentrálnak.”

A területi tőke térségfejlesztésben betöltött szerepe abban nyilvánul meg, hogy ismeretében pontosabb képet kapunk egy térség állapotáról, fejlettségéről, a térségben bekövetkező (gazdasági, társadalmi) változások kiváltó okairól, folyamatokat elindító, mozgásban tartó tényezőiről. Ezáltal a beavatkozások is strukturáltabbak, célzottabbak lehetnek. Hasonlót fogalmaz meg Veneri (2011) az olaszországi régiók (NUTS 3) területi identitás vizsgálatakor (Territorial Identity in Italian NUTS-3 Regions). Térségek között különbséget lehet tenni a területi tőke mennyiségi és minőségi vonatkozásában. Erre mutatnak rá Oláh és munkatársai (2016) és kifejtik, hogy a területi tőke elemei sajátosak, egyediek, az adott térségre jellemzőek és közülük többre is igaz, hogy rögzítettek, csak az adott helyen relevánsak.

Roberto Camagni, a térségek fejlődésével foglalkozó kutató a területi tőke alkotóelemeivel is foglalkozik publikációiban (Camagni 2008, 2009, 2016). Camagni az OECD álláspontjához képest hat tényezőre bontja a területi tőkét, mondván ezek azok az alkotóelemek, melyek egy térséget jellemeznek erőforrások szempontjából: természeti, művi, emberi, intézményi, kapcsolati és kognitív erőforrások. Affusoval (2010) közös publikációjában Camagni területileg lehatárolt tényezők és szükségletek együtteseként írja le a területi tőke fogalmát. Camagni a kutatásainak jelenlegi szintjén a területi tőke összetevőit egy 3x3-as mátrixban összegezte, mely számos hazai és nemzetközi publikációban változatlan formában megtalálható.

Capello (2016) Camagninhoz képest a tőkenövekedéssel és a tőke fogyásával, minőségi romlásával is foglalkozik. (A területi tőkén belül értelmezett természeti tőke minőségi és mennyiségi tulajdonságaival a természeti tőke index foglalkozik, és itt tud kapcsolódni a hazai MÉTA adatbázis a témához, melyet egy következő fejezetben tárgyalok, illetve az anyag és módszer, valamint az eredmények fejezetben is megjeleníték.) Capello a területi tőkét befolyásoló tényezőként tekint az adott térség történelmére, múltjára, valamint kiemeli, hogy egy térség fejlődéséhez nem szükséges, hogy a területi tőke valamennyi eleme egyazon időben rendelkezésre álljon. Ez a megállapítás azért is lényeges, mert a fejlesztési programok esetében sokszor találkozom azzal a helytelen gyakorlattal, hogy a helyzetelemzés során a SWOT elemzésben nem csak a jelenben meglévő adottságokkal foglalkoznak, hanem beillesztik a jövőbeli vágyaikat is a készítő és a megrendelő. Sokszor az adottságoktól elvonatkoztatnak egy a jelenben még nem létező állapotra és úgy kezelik, mintha az már erőforrás lenne a térség számára. Véleményem szerint a területi tőke az adott időpillanatban a rendelkezésünkre álló erőforrások összessége, melyet a területfejlesztésben egy fejlesztési program készítése során a SWOT elemzésben kell tudnunk alkotóelemeire szedve részletesen kifejtenünk, körül járnunk, ahhoz, hogy erre építhessük a program végrehajtásának reális cél, intézkedés és eszközállományát. Rechnitzer (2016) is a területi tőkét egy helyzeti állapotként írja le, melynek elemei között kapcsolatok vannak. Meglátásom szerint a térségfejlesztésben ezeket a kapcsolatok kell minél mélyebben feltárnunk a programozás kezdeti, helyzetfeltáró szakaszában.

Camagni összegzésében megjelennek a „természeti és kulturális erőforrások”, valamint a „vidék, tájkép” tényezők. (4. ábra)

Erős rivalizálás Tiszta magánjavak	Magán állótoke állomány Pénzben kifejeződő externáliák (hard) Díjköteles javak (kizárólagosság)	Kapcsolati magánjellegű szolgáltatások: - Cégek külső kapcsolatai, partnerek - K+F eredmények transzfere Egyetemi spin-offok	Humán tőke: - Vállalkozói szellem - Kreativitás - Magán know-how Pénzben kifejeződő externáliák (soft)
Nem tiszta magánjavak Klub javak Nem tiszta közjavak Kevért közjavak	Magánhálózatok, tulajdonosi (saját) hálózatok Közös források, kollektív javak: - Vidék, tájkép - Kulturális örökség - Természeti környezet, helyi ökoszisztémák és szolgáltatások	Kooperációs hálózatok: - Stratégiai együttműködések (K+F-ben, tudásban) - PPP a szolgáltatásokban és tervezésben Természeti és kulturális erőforrások szabályozása	Kapcsolati tőke: - Együttműködési képesség - Közös cselekvésre való képesség - Közös kompetenciák - Helyi (települési, térségi) identitás
Tiszta közjavak Gyenge rivalizálás	Természeti és kulturális erőforrások Társadalmi állótoke, infrastruktúra	Ügynökségek K+F transzfere Befogadóképesség az új eszközök iránt Összeköttetés Agglomerációból fakadó gazdaságosság	Társadalmi tőke: - Intézmények - Viselkedési modellek, lokális értékek - Bizalom, hírnév - Kapcsolatépítésre, egyesülésre, társulásra való hajlandóság

Megfogható, tárgyi
jóságok, javak

Vegyes elemek
(köztes osztály)

Immateriális jóságok,
javak

4. ábra: A területi tőke alapmodellje Camagni (2008) alapján, saját kiegészítéssel

Camagni a mátrixban a természeti erőforrásokat a „megfogható, tárgyi javak” és a „tiszta közjavak” kategóriába sorolta, melyekre jellemző, hogy könnyen mérhetők. A „vidék, tájkép” a nem tiszta közjavak kategóriába kerültek és komplex, nehezen leírható és mérhető tényezőkként szerepelnek. Úgy vélem, hogy az ábra tovább bontható, részletezhető a természeti tényezők mentén, melyek jelenleg elnagyoltan kerültek megfogalmazásra. A „vidék, tájkép” egység alatt érdemes megjeleníteni a természeti környezetet, mint ökoszisztémát, illetve annak szolgáltatásait. A természeti tényezők szerves és szervetlen összessége, mint a természeti tőke részei Hawken *et al.* (1999) könyvében már megjelent.

Tájképi értelemben lehet, hogy értékesnek tekinthető egy monokultúrás gazdasági erdő látványa, de ha a fenntarthatóságot, a fajok sokféleségéből eredő stabilitást, a biodiverzitást tekintem értéknek, akkor a kettő között a különbség lényeges. Természeti környezet alatt érthetnek például egy (horgász)tavat is. (A kutatásom céltelepüléseim számos tó, horgásztó található.) Egy települési tó jelenleg nem képvisel értéket, nem növeli a település értékét, nem tud versenyre kelni egy ipari parkkal. A tó gazdasági értékét a benne lévő halak értékesítéséből származó összeggel, esetleg a horgászjegyekből származó forintokkal lehet mérni. A térség és településfejlesztés során a természeti tényezők által nyújtott (termelt) ökoszisztéma-szolgáltatások (2.4 alfejezet) alig jelennek meg. Pedig az a tó:

- mérsékelheti a szélsőséges klimatikus hatásokat,
- CO₂-t nyel el a légkörből,
- szabályozza a környező talajok vízháztartását,

- rekreációs helyszínt biztosít a helyi lakosoknak,
- öntözési lehetőséget ad a helyi gazdáknak,
- befogadja a belvízként egyébként kárt okozó víztömegeket,
- élőhelyet biztosít állat és növényfajoknak,
- stb.

Az ábra kiegészíthető továbbá a helyi identitással is, mely gyakorlati tapasztalataim alapján a település- és térségfejlesztés alapkövét jelenti (Orosz és Pató, 2015). Helyi, települési identitás alatt értem azt, hogy

- az ott lakók ismerik a települést, ahol élnek, ismerik annak kultúráját, jelenét, múltját és hagyományait,
- szeretnek ott élni,
- és megbecsülik, ezáltal óvják, fenntartják azt a helyet, ahol élnek és annak tágabb környezetét.

Ebbe a tágabb környezetbe tartozik bele a települések természeti környezete, természeti tőkéje is.

Oláh *et al.* (2016) saját definíciót alkottak a területi tőkére: „A területi tőke egy földrajzi térségében a gazdasági értékteremtéshez kapcsolódó (a gazdasági értékteremtésben résztvevő, avagy arra ható) anyagi (materiális) és nem anyagi (immateriális), köz-, vegyes vagy magántulajdoni formában lévő, a térbeli együttességből eredően egymással különböző kombinációkat, s így egyedi struktúrákat alkotni képes endogén jellegű tényezők összessége.”

Oláh *et al.* (2016) összegezték, hogy a különböző elméletek és tőkeutalások milyen tőketípusokkal dolgoznak. A húszt különböző tőketípus között felsorolásra került a természeti tőke is, mely kutatásom lényeges elemét érinti (5. ábra).

TERÜLETI TŐKE	Gazdasági tőke
	Előállított tőke
	Nominális tőke
	Reál tőke
	Állami/önkormányzati/vállalkozói tőke
	Szervezeti tőke
	Épített/infrastrukturális tőke
	Humán tőke
	Tudás tőke
	Intellektuális/ szellemi tőke
	Kreativitás tőke
	Pszichikai tőke
	Társadalmi tőke
	Strukturális tőke
	Kapcsolati tőke
	Intézményi tőke
	Politikai tőke
Kulturális tőke	
Szimbolikus tőke	
Természeti tőke	

5. ábra: Területi tőketípusok Oláh *et al.* (2016) alapján, saját szerkesztés

A területi tőke a helyi versenyképességet materiális és immateriális tőke elemek mentén vizsgálja. A területi tőke térségenként egy számérték, melyet úgy kapunk meg, hogy a materiális és immateriális tőketényezők számszerűsített mutatóit különböző összevonási eljárásokkal (pl. faktoranalízis) egyesítik Oláh *et al.* (2016). A területi tőke értéke önmagában csak egy szám, mely akkor

válik értelmezhetővé, ha valamihez tudjuk viszonyítani, például térségeket, településeket egymáshoz.

2.3. A természeti tőke

A területi tőke egyik, relatíve könnyebben értelmezhető tőketípusa a természeti tőke. A természeti tőke rendszerezésére is több kutatás és elmélet látott napvilágot (Stimson *et al.* 2011; Camagni, 2008; Buday-Sántha, 2006; De Groot, 2003) melyek nincsenek ellentétben egymással, inkább csak a részletezettségükben, súlypontokban mondanak újat egymáshoz képest.

A természeti tőkét Stimson *et al.* (2011) ökológiai tőkének nevezi. Oláh *et al.* (2016) mindkét elnevezését használja. Az ökológiai rendszer (ökoszisztéma) fogalma (CBD, 1992; Kelemen *et al.*, 2014, 19) alapján: „... az egy helyben és időben élő élőlények (növények és állatok) közösségét jelenti az azokkal kölcsönhatásban álló környezeti elemekkel (pl. talaj, légkör), illetve a közöttük zajló kölcsönhatásokkal, anyag és energiaáramlási folyamatokkal együtt.” Az ökoszisztéma felépítésében biotikus és abiotikus tényezők is részt vesznek, így a tőketípus elnevezésére mind a természeti, mind az ökológiai kifejezés használható.

Egy adott térség természeti tőkéjének tekinthetjük mindazon természeti elemeket, jelenségeket, folyamatokat, melyek az ott élők, valamint az odalátogatók szükségleteit közvetlenül vagy közvetve kielégíthetik. Ebbe a megfogalmazásba beleértem a tájat, a tájban meglévő teljes ökoszisztémát a maga sokféleségével, vagy például a Duna virágzást is mint természeti jelenséget. A természeti tőke fenntartása, rehabilitálása azért fontos, mert a társadalom számára is hasznos ökoszisztéma-szolgáltatásokat nyújt. „Az ökoszisztéma-szolgáltatásokat gyakran ábrázolják egy állomány-áram modell elemeként is, ahol az ökoszisztémákat a természeti tőke (mint állomány) fontos részeinek tekintik, amelyek folyamatosan biztosítják a társadalom számára az ökoszisztéma-szolgáltatásokat (áramokat)” (Kovács *et al.*, 2011a).

Costanza (2008) értelmezésében a természeti tőke a tőke gazdasági szempontú kiterjesztése a környezeti adottságokra és szolgáltatásokra. A természeti tőke szoros kapcsolatban áll az ökoszisztéma-szolgáltatásokkal, melynek alapja, hogy az ökoszisztémák egészséges rendszerként működjenek. Az ökoszisztéma rendszer felépítettsége és sokszínűsége a természeti tőkének alapvető alkotóelemei. Az ökoszisztémák az emberi jól-léthez ökoszisztéma-szolgáltatások formájában járulnak hozzá. Costanza (2014) a természeti tőkét olyan tényezőként írja le, mely alapjául szolgál a társadalmi-, a humán és az épített tőkének, és ezek egymással interakcióba lépve teremtik meg az emberi jól-létet. Mindehhez a természeti tőke a maga ökoszisztéma-szolgáltatásaival járul hozzá.

Botos (2005) doktori disszertációjában a természeti tőkét a fenntarthatóság szemszögéből vizsgálva olyan, semmilyen más tőkével nem felcserélhető erőforrásként kezeli, amelyet az emberiség nem maga állított elő, hanem készen kapta, és amely nélkülözhetetlen a fennmaradásához. De Groot (2003) szintén a fenntarthatóságot hangsúlyozza, mikor a természeti tőke fogalmát környezeti vagyonként írja le, mely nem csak a jelenben, hanem a jövő generációk számára is lényeges szolgáltatásokat tud biztosítani.

Az Európai Unió belüli regionális politika, de a korábbi hazai fejlesztés(szak)politika is a könnyebb kezelhetőség miatt leegyszerűsíti, standardizálja a térségek tulajdonságait azáltal, hogy a nehezen mérhető és az immateriális mutatókat figyelmen kívül hagyja a fejlettség megítélése során. Ez ahhoz vezet, hogy a térségfejlesztés és annak forrásoldali eszközrendszere a pályázatokban

nem érvényesíti a térség-specifikus szempontokat (természeti állapotok, kultúra, társadalmi kapcsolatok stb.). Az esetek többségében a települési tervek, programok is szervesen, általános keretet határoznak csak meg a kötelező tartalmi elemeket kipipálva.

A 2009-ben napvilágot látott Barca jelentésben az olasz közgazdász széleskörű elemzést készített az Unió kohéziós politikájának megreformálásához, melyben többek között kiemeli, az ún. placebo, azaz helyalapú szemlélet alkalmazásának szükségességét. Ennek lényege, hogy a hangsúly eltolódik a területi különbségek mindenáron történő csökkentéséről a helyi igények és meglévő tőkefajta kiaknázásának irányába. A területi tőke elemzések és ezek alkalmazása a területfejlesztésben sokkal realisabb és részletesebb helyzetelemzéseket és helyzetértékeléseket eredményezhet a fejlesztési programok kialakítása során, ami kihatással van a fejlesztendő célterületekre, témákra és eszközökre.

A közgazdaságtani gondolkodásban a természeti tényezők jelentős köre szabad javakként, közjavakként kerül definiálásra függetlenül attól, hogy ezek többsége mára szűkössé, veszélyeztetetté vált. Szlávik (2006) erre a mélyművelésű szénbányászat és a bauxitbányászat óriási vízfelhasználását hozza fel példának. A szerző lényeges megállapítása az is, hogy nem bízhatjuk a klasszikus piacra a környezeti, természeti javak értékelését azok veszélyeztetése nélkül. Ilyen értékelésnek tekintem azt is, ha a természeti környezetet figyelmen kívül hagyjuk egy település, egy térség fejlettségének megállapítása során. Ide sorolom azt is, amikor a fejlesztési tervek, koncepciók a természeti környezetet pusztán a kötelezően előírt materiális jellemzők mentén említik. Szlávik azt is mondja, hogy a gazdaságilag nem érzékelhető hasznot nem szabad figyelmen kívül hagyni az ugyanis az eredmények eltorzításával egyenlő.

A területi tőke és magyarországi dimenziói című könyv hazai szerzői (Oláh *et al.*, 2017) a területi tőke települési szintű meghatározásával tudtak fejlettségi rangsort képezni Magyarország települései között, valamint a járások között. A szerzők materiális, azaz tárgyasítható és immateriális, azaz nem tárgyasítható tengelyek mentén választott mutatókkal dolgoztak. A területi tőke vizsgálat alkalmazott többdimenziós empirikus módszertanán belül a két főtengely (materiális és immateriális mutatók) mentén összesen hét alcsoportot alakítottak ki. A materiális tőkén belül infrastrukturális-, gazdasági- és intézményi tőke csoportokat különítettek el, míg az immateriális tőke alá kerültek a humán-, a társadalmi-, a kapcsolati- és a kulturális tőke mutatói. Kutatásom szempontjából lényeges, hogy az infrastrukturális tőketípuson belül megjelenik náluk a természeti tőke négy materiális indikátor formájában (3. táblázat).

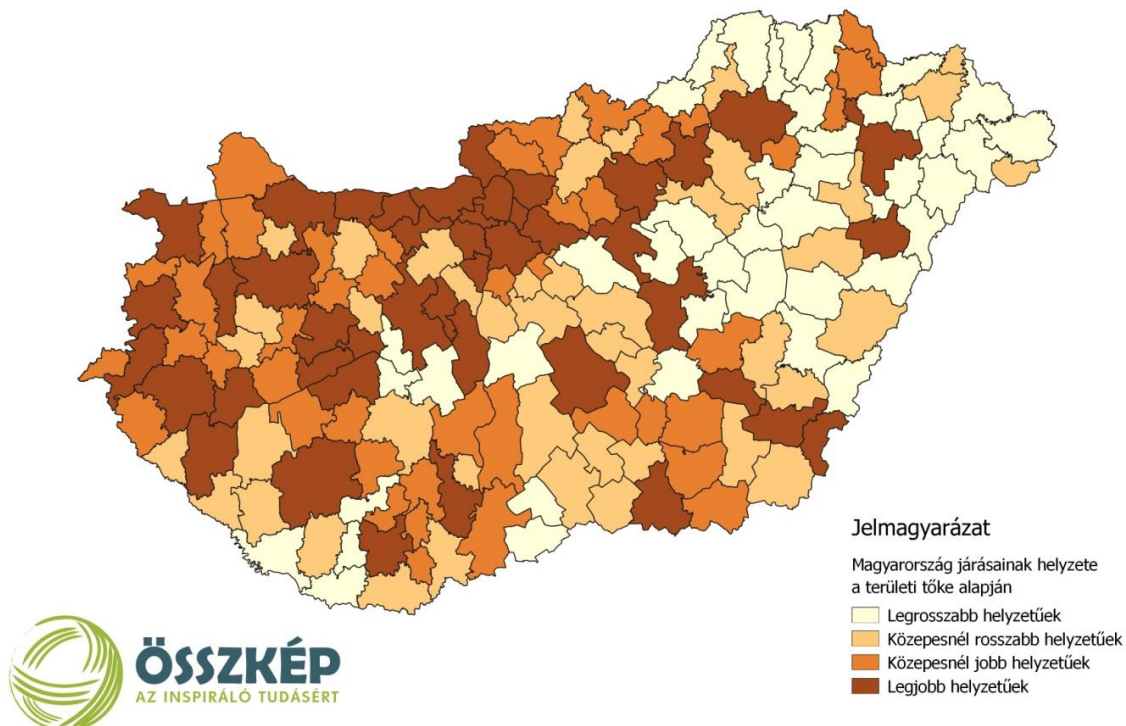
3. táblázat: A területi tőke számításában szereplő természeti tőke indikátorok Forrás: A területi tőke és magyarországi dimenziói című könyv (Oláh *et al.*, 2017, 90) saját szerkesztés

Főtengely	Tőketípus	Indikátor
Materiális tőke	Gazdasági tőke	...
	Infrastrukturális tőke	Egy km ² -re jutó védett természeti terület nagysága Egy km ² -re jutó zöldterület nagysága Egy km ² -re jutó erdőterület Települések közigazgatási területén belüli természetes és mesterséges vízpart hossza
	Intézményi tőke	...

Oláh és munkatársai 156 indikátorból végül 77-et választottak ki, majd faktor- és klaszterelemzéseken keresztül jutottak el a települési és járási szintű területi tőkeértékek meghatározásához, mely szintén egyfajta, de már a komplex mutatóhoz viszonyítva mélyebb, összetettebb mutatója a fejlődési különbségeknek. A kutatás eredményeként megtörtént a magyarországi járások területi tőke alapján történő rangsorolása négy kategória szerint:

1. legrosszabb helyzetűek,
2. közepesnél rosszabb helyzetűek,
3. közepesnél jobb helyzetűek,
4. legjobb helyzetűek.

A kategorizálás eredményét térképen is ábrázolhatjuk (6. ábra):

6. ábra: A területi tőke Magyarországon, (Hobot, 2017), forrás: <http://osszkep.hu/2017/11/terkepen-a-területi-toke-magyarorszagon/>

2.4. Ökoszisztéma-szolgáltatások

A természeti tőke fenntartása és rehabilitálása azért fontos, mert a társadalom számára is hasznos ökoszisztéma-szolgáltatásokat nyújt. Az ökoszisztéma-szolgáltatás fogalma a természeti tőke fogalmán keresztül összefügg a területi kohézióval és végső soron a gyakorlati térségfejlesztéssel.

Az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalmát az ENSZ által indított kutatás (Millennium Ecosystem Assessment, MEA) keretében vezették be és az alábbi módon határozták meg: „Ökoszisztéma-szolgáltatások azok a hasznok, amelyeket az emberek az ökoszisztémából nyernek.” (MEA, 2003, 57.) A MEA már interdiszciplináris megközelítést alkalmaz a fogalom meghatározása során. Az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalma az ökológiai rendszer, valamint a gazdasági és társadalmi rendszerek között húzódó bonyolult egymásrautaltsági kapcsolatokat próbálja egyszerűsítve leírni (Kovács *et al.*, 2014).

Az ökológiai közgazdaságtan a hasznot pénzben nem feltétlenül mérhető fogalomként kezeli, hanem az úgynevezett „jól-lét” fogalmához kapcsolja, mely az emberi élet összetett minőségét írja le (Martinez-Alier *et al.*, 1998). A jól-lét fogalma alatt az egészséget, a biztonságot, a szociális kapcsolatokat, a szabad választás lehetőségét és a képességek kiteljesítésének lehetőségét értjük. Ezek a tényezők az anyagi jóléten túlmutatnak, még ha nem is teljesen függetlenek attól. Viszont pusztán az anyagi jólét nem garantálja a fenti jól-létet (Kovács *et al.*, 2011b).

Az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalmával foglalkozó szakirodalmakat olvasva ugyanarra a következtetésre jutottam, mint Kalóczkai (2018) a doktori értekezésében, azaz a definíciók tárháza nagyon széles, és mint interdiszciplináris tématerület a fogalom is egy-egy diszciplína (ökológia, közgazdaságtan) mentén került kidolgozásra, melynek véges értelmezési keretei is behatárolják a fogalom komplexitását. Kelemen (2013) szintén doktori értekezésében hívja fel a figyelmet arra, hogy az ökoszisztéma-szolgáltatások definíciói ökológiai, haszonelvű és funkcionális szemléletek mentén láttak napvilágot. Az ő általa választott definíciók éppen ezért természettudományos és társadalomtudományos megközelítéseket ötvöznek, abból az állításból kiindulva, hogy az ökoszisztéma-szolgáltatások az ökológiai rendszerek működéséből származnak, de a társadalom veszi a hasznukat.

Kovács és munkatársai (2014) szintén a definíciókat vizsgálták, a természettudományi és társadalomtudományi alapokat tanulmányozva, és arra következtetésre jutottak, hogy a definíció az ökoszisztémák állapotára és működésére (természettudomány) vagy az ökoszisztémák által nyújtott hasznokra koncentrál (társadalomtudomány).

Gretchen Daily (1997) természettudományos megközelítést alkalmazott, az ökoszisztéma-szolgáltatásokat az emberi élet alapjának, annak fenntartójának nevezi. Ezzel szemben Costanza (1997) már az embert helyezi a középpontba a definíció leírásakor, amikor termékről és szolgáltatásokról beszél, melyeket mi emberek az ökoszisztémából szerzünk be.

Az ökoszisztéma-szolgáltatás tehát azt a hasznot jelenti, melyet a természet nyújt az ember számára. Ezen hasznok, hasznosságok egy része a klasszikus közgazdaságtan felfogása szerint pénzben könnyen kifejezhető. Például egy erdőtagban lévő faállomány bútorfá értéke. Vannak azonban olyan ökoszisztéma-szolgáltatások, melyek pénzben csak kevésbé, esetleg többszörösen közvetetten kifejezhetőek, és ezek értékét a társadalom kevésbé érzi, kevésbé is becsüli meg (Kovács *et al.*, 2015). Ilyen lehet például a természetes víztest CO₂ elnyelő képessége vagy annak a tájképnek az értéke, melyet az odalátogató turisták költségein keresztül tudunk definiálni.

Nehezíti a fogalom definiálását, hogy maga az ökoszisztéma, annak működése, kapcsolódási pontjai, ok-okozati rendszere is még rengeteg megválaszolatlan kérdést tartalmaz, melyek ismerete nélkül a továbblépés csak bizonytalan eredményekhez vezet. Ezt támasztja alá a NÖSZTÉP 2018. január 10-i jelentése is, melyben a munka komplexitására példaként említik, hogy egyes ökoszisztéma-szolgáltatások hierarchikusan egymásra épülnek, így szétválasztott kezelésük, beemelésük a prioritizálási rendszerbe lényeges döntési pontokat eredményezett (Kovács-Hostyánszki *et al.*, 2018).

Az ökoszisztéma-szolgáltatások értékelése a nemzetközi környezetpolitikában egyre nagyobb figyelmet kap főleg az elmúlt másfél-két évtizedben. Kutatási-értékelési projektek, biodiverzitás védelmet célzó stratégiák látnak napvilágot. Három kiemelkedő, nemzetközi szintű, ENSZ által irányított kutatást alapként kezelünk, melyekre a jelenleg is futó projektek épülnek. Ezeket mutatja be a 4. táblázat.

4. táblázat: Az ökoszisztéma-szolgáltatások értékelési rendszerének fontosabb állomásai a nemzetközi térben, Kovács (2014) és Kovács *et al.*, (2015) alapján, saját szerkesztés

Kutatási időszak	Program neve	A kutatás lényege
1990-	Környezeti-gazdasági Számlák Rendszere (System of Environmental - Economic Accounts, SEEA)	Egy nemzetközileg egységes elszámolási rendszer folyamatos fejlesztését jelenti, mely a környezet és a gazdaság közötti kapcsolatok mérésén alapul.
2001-2005	Millenniumi Ökoszisztéma Felmérés (Millennium Ecosystem Assessment, MEA)	Definícióként kimondták, hogy az ökoszisztéma-szolgáltatások azok a hasznok, amelyeket az emberek az ökoszisztémából nyernek, és kategorizálták az ökoszisztéma-szolgáltatásokat: ellátó, szabályozó, kulturális és támogató szolgáltatásokra.
2005-2010	Ökoszisztémák és Biodiverzitás Gazdaságtana (The Economics of Ecosystem Services and Biodiversity TEEB)	Közgazdaságtani módszerek alkalmazhatóságának vizsgálat az ökoszisztéma-szolgáltatások esetében, és hangsúlyozza a biodiverzitás és az abból származó ökoszisztéma-szolgáltatások gazdasági hasznosságát.
2013-	Az ökoszisztéma-szolgáltatások egységes klasszifikációs rendszere (Common International Classification of Ecosystem Services - CICES)	Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség koordinálása mellett a SEEA folyamatos fejlesztése mellett alakították ki a CICES rendszerét, mely a szakpolitikákban a legelfogadottabb rendszer. A kategorizálás során a MEA ellátó és kulturális csoportja mellett a szabályozó és fenntartó szolgáltatásokat különbözteti meg egy összevont kategóriaként.

Az ökoszisztéma-szolgáltatásokat a tudományos kutatásokat és vitákat tekintve négy fő csoportba tudjuk osztályozni (Millennium Ecosystem Assessment, 2005) az 5. táblázat segítségével.

Lényeges kiemelni, hogy a CICES rendszere már csak három kategóriát tartalmaz és a nemzetközi, valamint a hazai szakpolitika is ezt alkalmazza.

5. táblázat: Az ökoszisztéma-szolgáltatások típusai és jellemzői, Forrás: MEA (2005), TEEB (2011), saját szerkesztés

Szolgáltatás kategóriái	Jellemzői	Példák
Termelő, ellátó	Közvetlenül felhasználható anyagi jellegű javak.	Ivóvíz, termények, takarmányok, állatállomány, vadon gyűjtött élelmiszerek, természetes gyógyszeralapanyagok, faanyag
Szabályozó	Az emberi életet biztonságosabbá, kiszámíthatóvá, élhetőbbé tevő ökoszisztéma folyamatok.	Levegő és vízminőség szabályozás, CO ₂ megkötés, beporzás, eróziószabályozás, hulladékkezelés, kártevők és betegségek szabályozása, természetes veszélycsökkentés

Szolgáltatás kategóriái	Jellemzői	Példák
Kulturális	Az élettani, pszichológiai és lelki jólétet, tudást és kreativitást segítő ökoszisztéma-folyamatok és funkciók.	Rekreáció, turizmus, művészi inspiráció (kreatív gondolkodás), esztétikai élmény, kulturális örökségek, identitás, lelkeség és vallás, tudás és oktatás
Támogató és élőhely	Megteremti a biológiai környezetet az alapvető ökoszisztéma-folyamatokhoz, amelyek a többi ökoszisztéma-szolgáltatás termeléséhez szükségesek.	Talajképződés, tápanyagkörforgás, primer produkció, vízkörforgás, élőhely biztosítás

Az Ökoszisztémák és Biodiverzitás Gazdaságtana (TEEB) program, mely 2005 és 2010 között zajlott és vett lendületet, a kutatásai során megállapította, hogy az ökológiai infrastruktúrába történő beruházás kedvező lehet, mert fellendítheti a helyi gazdaságot, javíthatja az életminőséget és megélhetést biztosíthat (TEEB, 2011; Kelemen, 2014). Megállapították továbbá, hogy az ökoszisztéma-szolgáltatások vizsgálatát be kell vonni a tervezési rendszerekbe és a hatásvizsgálatok gyakorlatába.

Az ökoszisztéma-szolgáltatások témakörével az irodalmi áttekintésben azért foglalkozom, mert témámmal szoros kapcsolatban áll, azonban kutatásomnak nem ez a fő fókusza. Jelenleg is folyamatban van a 2016 őszén indult KEHOP 4.3.0 Nemzeti Ökoszisztéma-szolgáltatás Térképezés és Értékelés Projektem (NÖSZTÉP), melynek egyik fő feladata a magyarországi viszonyok között releváns ökoszisztéma-szolgáltatások országos szintű térképezése és értékelése (Kovács-Hostyánszki *et al.*, 2019). Továbbá a jelen fejezetben azért is foglalkozom az ökoszisztéma-szolgáltatások témakörével, mert disszertációm további fejezeteiben többször is utalok az ökoszisztéma-szolgáltatásokra, hogy kiemeljem a téma jelentőségét, a kapcsolódási pontokat és lehetséges kutatási irányokat.

A hazai kutatási munka során a NÖSZTÉP-ben résztvevő kutatók összeállították az értékelésre javasolt ökoszisztéma-szolgáltatás listát, élőhely kategóriánként priorizálták az értékelésre és térképezésre szánt ökoszisztéma-szolgáltatások körére (Földművelésügyi Minisztérium, 2018). A fejlesztési programokban történő gyakorlati alkalmazásra tett javaslatok, melyek célja, hogy az Európai Unió 2020-ig tartó Biodiverzitás Stratégiájának egyik fő célkitűzése az ökoszisztémák szolgáltatásainak minél teljesebb megőrzése teljesüljön, a kutatások további fázisában várhatók.

Az ökológiai rendszer állapotának ismerete lényeges, hiszen az állapot meghatározza az ökoszisztémák szolgáltatás-nyújtó képességét. Kizárólag az egészséges állapotban lévő ökoszisztémák képesek arra, hogy a megfelelő mennyiségű és minőségű szolgáltatást nyújtsanak az emberiség számára (Tanács *et al.*, 2018).

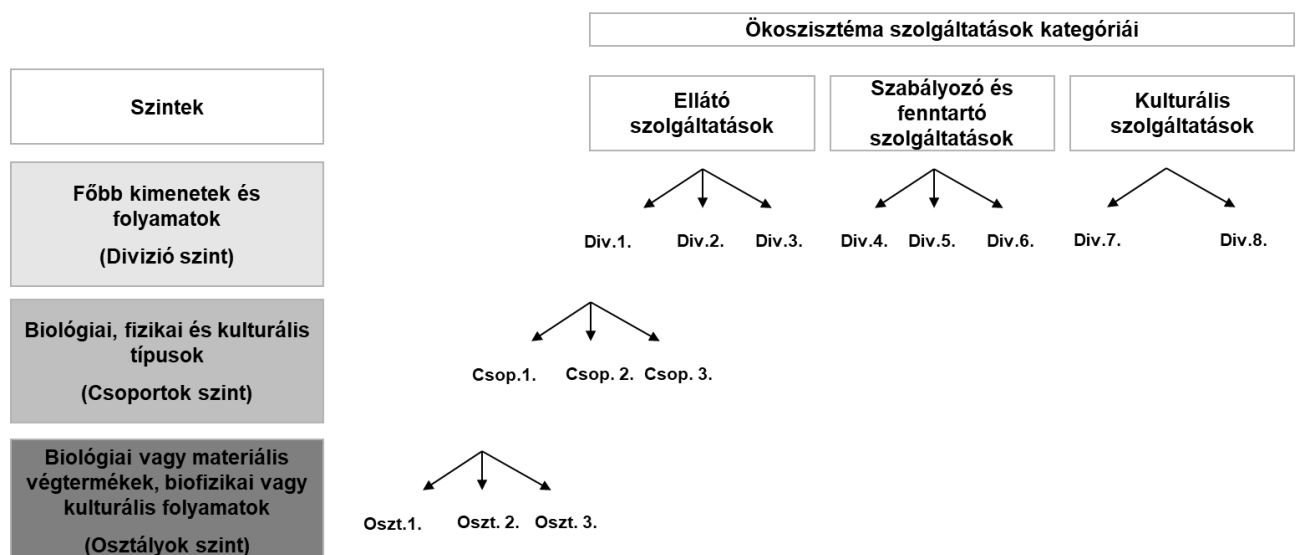
A Nemzeti Ökoszisztéma Szolgáltatások Térképezése és Értékelése Projektem (NÖSZTÉP) keretében az ökoszisztéma alaptérkép megvalósítása jelenleg folyamatban van, mely három fő funkciót fog ellátni (Belényesi *et al.*, 2018, 5):

- „1. Az európai szintű ökoszisztéma térképhez illeszkedő térkép készítése a magyarországi ökoszisztémák térbeli elterjedéséről.

- 2. Az ökoszisztéma szolgáltatások minőségi és mennyiségi becsléséhez alaptérkép és indikátorok szolgáltatása
- 3. Alaptérkép biztosítása a zöld infrastruktúra jelenlegi állapotának, szerkezetének felméréséhez, a fejlesztések tervezéséhez ideértve a restaurációs prioritások térképi megjelenítését.”

Az ökoszisztéma alaptérkép a CORINE felszínborítási térképhez hasonlóan 3 szintű kategóriarendszert alkalmaz, de a CORINE-hoz képest a természetközeli kategóriák definiálásában az Általános Nemzeti Élőhely-osztályozási Rendszer (ÁNÉR) élőhelytérképeit használták. A gyepek és vizes élőhelyek esetében ezek az ÁNER élőhelytérképek adják a később alkalmazott osztályozási módszer bemeneti tanító adatait. A fő kategóriák esetében is jelentős eltérés a CORINE-hoz képest, hogy a „Gyepterületek és egyéb lágyszárú növényzet” önálló főkategóriát jelent, míg a CORINE esetében a Mezőgazdasági területek fő kategória alatt a legelők alkategórián belül találjuk őket. Az ökoszisztéma alaptérkép felbontása a 20 m-es cellaméretű rácshálójával jellemezhető, mely lényegesen részletesebb elemzésekre ad majd lehetőséget, mint a CORINE felszínborítottság alapú térképek. A kategóriarendszer kialakítása során a szakértők a MAES (Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services), az EUNIS (European Nature Information System) és a hazai ÁNER rendszer kategóriáira mint meglévő és használatban lévő elemekre támaszkodtak.

A NÖSZTÉP hazai kutatói a CICES által alkalmazott ökoszisztéma-szolgáltatás kategóriákat veszik alapul. A CICES a kategóriák számát eggyel csökkentette azáltal, hogy összevonta a szabályozó és a támogató kategóriákat „szabályozó és fenntartó kategória” elnevezéssel, illetve a rendszert az egyes kategóriákon belül tovább bontotta divízió, csoport, osztály alkategóriák mentén. A divízió a főbb kimeneteket és folyamatokat jelenti, melyen belül a csoport a biológiai, fizikai és kulturális típusokat írja le. Az osztály a biológiai vagy materiális végtermékeket, illetve biofizikai vagy kulturális folyamatokat jelenti (7. ábra).

7. ábra: A NÖSZTÉP által felállított ökoszisztéma-szolgáltatások osztályozásának rendszere, saját szerkesztés

Az ökoszisztéma-szolgáltatások témaköre közvetlenül összefügg a térségek természeti környezetének, zöld felületének, zöld infrastruktúrájának állapotával, amit pedig befolyásol a helyben lakók mindennapi életvitele, a települések, vállalkozások fejlesztési elképzelései és közvetetten az adott térségben releváns támogatási célok és beavatkozási területek és maguk a pályázatok. Ez utóbbiakat a térségfejlesztés szemszögéből nézve az országos, a megyei, a kistérségi (Leader) és a települési fejlesztési programok határozzák meg.

A tudomány és politika hatékony együttműködése valósulhat meg az IPBES (Biológiai Sokféleség és Ökoszisztéma-szolgáltatás Kormányközi Testület) nemzetközi csúcsszervezet segítségével (Pallotás *et al.*, 2019). Az IPBES tagjai kormányok, feladata pedig, hogy a biológiai sokféleség és ökoszisztéma-szolgáltatások megőrzéséhez kapcsolatot teremtsen a tudomány és a döntéshozók között. A 2012-ben Panamában, 100 tagország által alapított Testület tulajdonképpen a tudományos eredmények és a gyakorlatba ültetés közötti út lerövidítését segíti elő a természetes ökoszisztémák megőrzése érdekében.

Az ökoszisztéma-szolgáltatások témaköréhez szervesen illeszkedik a zöld- és kékinfrastruktúra koncepció. Az EU biodiverzitás stratégiája is kimondja, hogy az ökoszisztéma-szolgáltatások megőrzésének egyik eszköze a zöldinfrastruktúra védelme, helyreállítása (COM 2011).

A zöldinfrastruktúra fogalmát az Európai Bizottság által 2009-ben kiadott „Fehér Könyv a klímaváltozáshoz történő alkalmazkodásról” című dokumentum vezette be. A dokumentum az 1992-ben az ENSZ riói Környezet és Fejlődés Konferenciáján elfogadott „Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről” és a „Feladatok a XXI. századra” című akcióprogramokra, valamint a Klímaváltozásról és a Biológiai Sokféleségről szóló Keretegyezményre reflektál európai szinten.

A Fehér Könyvhöz kapcsolódóan az Európai Bizottság „Környezetbarát infrastruktúra Európa természeti tőkéjének növelése” című közleménye, mely az EU Zöld infrastruktúra stratégiája az „Előzmények” fejezetében a zöld infrastruktúrát a következő szerint definiálja (COM (2013)): „Zöldinfrastruktúra: természetes és félig természetközeli területek, valamint egyéb környezeti jellemzők stratégiaileg megtervezett hálózata, amelyet úgy terveztek és irányítanak, hogy széleskörű ökoszisztéma-szolgáltatások nyújtására legyen képes. Zöld (vízi ökoszisztémák esetében kék) területeket és egyéb, szárazföldi (beleértve a part menti) és tengeri területeken található fizikai tulajdonságokat foglal magában. A szárazföldön a zöld infrastruktúra a vidéki és városi környezetben egyaránt jelen van.”

A Földművelésügyi Minisztérium megbízásából készült „Zöld infrastruktúra-hálózat fejlesztése, a zöldinfrastruktúra szempontjából releváns intézményi és jogszabályi környezet áttekintése” című tanulmány (FM, 2017) az EU biológiai sokféleség stratégiájának (2020) magyarországi megvalósítását alapozza meg a zöldinfrastruktúra koncepción keresztül. A tanulmány a zöld infrastruktúrát az alábbi módon határozza meg: „A zöld infrastruktúra különböző ökoszisztéma-szolgáltatást nyújtó tájelemek hálózatából felépülő dinamikus rendszer (FM, 2017, 7).”

A 2014-2020 időszakban a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program (TOP) „Zöld Város kialakítása” című pályázataiból a barnamezős területek jobb hasznosítására, a jobb vízgazdálkodás megvalósítására ún. Zöld Infrastruktúra Fejlesztési és Fenntartási Akciótervek (ZIFFA) készítésére lehet pályázni. A pályázat elkészítéséhez a Miniszterelnökség által kiadott útmutató a zöld infrastruktúra alábbi értelmezését alkalmazza: „Zöld infrastruktúrának nevezzük azokat a természetes és félig természetes területeket, valamint egyéb növényzettel fedett és ökológiai funkciót betöltő területek stratégiaileg megtervezett hálózatát, amelyet úgy terveztek és irányítanak, hogy

széleskörű ökoszisztéma szolgáltatások nyújtására legyen képes. A zöld infrastruktúra más megközelítésben egy koncepcionális szemléletmód, amely célja, hogy az ökoszisztéma elemeinek és kapcsolatainak védelmével és fejlesztésével integrált módon biztosítsa az ökoszisztéma javakat és szolgáltatásokat, csökkentve a környezeti és klimatikus kockázatokat, ezáltal segítve a népesség helyben tartását.” (Miniszterelnökség, Építészeti és Építésügyi Helyettes Államtitkárság, Területrendezési és Településügyi Főosztálya, 2016, 8)

A Zöld infrastruktúra fejlesztési és fenntartási tervek készítésére 2016-tól 43,246 milliárd Ft áll rendelkezésre. A zöld infrastruktúra koncepció uniós és hazai program és jogszabályi szintű megjelenését a 6. táblázatban foglaltam össze.

6. táblázat: A zöld infrastruktúra koncepció megjelenése programokban, jogszabályokban, saját szerkesztés

Évszám	Program, jogszabály	Országok, amiket a program érintett
1992	Biológiai Sokféleség Egyezmény	Globális szintű
2009	Fehér Könyv a klímaváltozáshoz történő alkalmazkodásról	Európai Unió
2011	EU Biodiverzitás Stratégia (A bizottság közleménye az európai parlamentnek, a Tanácsnak, a gazdasági és szociális bizottságnak és a régiók Bizottságának Életbiztosításunk, természeti tőkénk: a biológiai sokféleséggel kapcsolatos, 2020-ig teljesítendő uniós stratégia)	
2013	EU zöld infrastruktúra stratégiája (az Európai Bizottság „Környezetbarát infrastruktúra Európa természeti tőkéjének növelése” című közleménye)	
2015	Nemzeti Biodiverzitás Stratégia (28/2015. (VI. 17.) OGY határozat a biológiai sokféleség megőrzésének 2015-2020 közötti időszakokra szóló nemzeti stratégiájáról)	Magyarország
2015	IV. Nemzeti Környezetvédelmi Program és Nemzeti Természetvédelmi Alapterv 2015-20 (27/2015. (VI. 17.) számú Országgyűlési Határozat)	
2017	Nemzeti Tájstratégia 2017-2026 (1128/2017 Kormányhatározat)	
2016	Terület és Településfejlesztési Operatív Program (TOP) 2.1.2-15/6.3.2-15 Zöld Város prioritástengely (43 246 millió Ft.)	
2016	Nemzeti Ökoszisztéma-szolgáltatás Térképezés és Értékelés Projektlem (KEHOP 4.3.0)	

2.5. Antropogén hatások a természeti környezetre – Hemeróbia

A természeti tőkét és ezen keresztül az ökoszisztéma-szolgáltatásokat alapjaiban befolyásolják az ember általi zavaró hatások. Az emberi tevékenységek által kiváltott zavaró hatás eltérő mértékű

lehet, mert a természeti környezet, a tájak természetességi állapota a zavaró hatás mértékével fokozatosan csökkenhet.

„Általánosabban fogalmazva természetinek nevezzük azt a tájat, amelynek lényeges tulajdonságait és folyamatait az emberi tevékenységek nem változtatták meg, benne természetes folyamatok eredményeként kialakult ökoszisztémák működnek, és ezt a működést jelenleg is természeti törvényszerűségek határozzák meg.” (Kerényi, 2006, 18) A természetközeli állapotot A természet védelméről szóló 1996. évi 53. Törvény a következőképpen definiálja: „az az élőhely, táj, életközösség, amelynek kialakulására az ember csekély mértékben hatott (természeteshez hasonlító körülményeket teremtve), de a benne lejátszódó folyamatokat többségükben az önszabályozás jellemzi, de közvetlen emberi beavatkozás nélkül is fennmaradnak”.

Az ember természetre gyakorolt zavaró hatásának mértéke alapján német és angolszász tájökológusok zavartsági fokozatokat határoztak meg (7. táblázat). A német szakirodalom hemeróbia-fokozatokkal dolgozik, melyet számos hazai kutató is átvett munkáiban (Csorba, 2003; Csima, 2006.).

7. táblázat: Az ember természeti környezetre gyakorolt zavaró hatását kifejező német és angolszász terminológia egybevetése, forrás: Forman, 1995; Leser, 1991; Kerényi, 2006

Hemeróbia fokozat (német)	Hemeróbia fokozat (angolszász)	Emberi hatás
ahemerób fokozat	természeti táj	hiányzik
oligohemerób fokozat		gyenge
mezohemerób fokozat	kezelt táj	mérsékelt
β -euhemeróbia fokozat	megművelt táj	erős
α -euhemeróbia fokozat		
polyhemerób fokozat	szuburbán táj	igen erős
metahemerób fokozat	drasztikus	urbán táj

Csorba (2006) a Tokaj-Hegyalja kistáj területhasználati mozaikosságának vizsgálata során a hemeróbia-fokozatok mellé rendelte a CORINE (CLC 50) kategóriákat, ezáltal megfeleltetve a zavartsági mutatókat a felszínborítottság sajátosságaival. Ennek segítségével az antropogén hatás-erősség kistáji szintű értékeléséhez a felszínborítottságot kifejező adatokból tudott kiindulni. A hemeróbia-fokozatok és a CORINE kategóriák megfeleltetését mutatja a 8. táblázat:

8. táblázat: Hemeróbia-fokozatok és a megfeleltetett CORINE kategóriák, forrás: Csorba (2006)

Hemeróbia fokozat	CORINE (CLC 50) kategória
Ahemerób fokozat	Magyarországon nincs
Oligohemerób fokozat	3.1.1: lomblevelű erdők
	3.2.1: természetes gyepek, természetközeli rétek
	3.2.2: törpecserjés, cserjés területek
	3.2.4: átmeneti erdős-cserjés területek
	3.3.2: csupasz sziklák
	3.3.3: ritkás növényzet
	4.1.1: szárazföldi mocsarak
	4.1.2: tőzeglápok
	5.1.1: folyóvizek, vízi utak
	5.1.2: állóvizek

Hemeróbia fokozat	CORINE (CLC 50) kategória
Mezohemerób fokozat	2.3.1: rét/legelő
	3.1.2: túlevelű erdők
	3.1.3: vegyes erdők
B-euhermeróbia fokozat	2.1.1: nem öntözött szántóföldek
	2.4.1: egynyári és állandó kultúrák vegyesen
	2.4.2: komplex művelés szerkezet
	2.4.3: mezőgazdasági területek, jelentős természetes növényzettel
A-euhermeróbia fokozat	2.2.1: szőlők
	2.2.2: gyümölcsösök
Polyhermerób fokozat	1.3.2: lerakóhelyek (meddőhányók)
	1.4.1: városi zöldterületek
Metahemerób fokozat	1.1.1: összefüggő településszerkezet
	1.1.2: nem összefüggő településszerkezet
	1.2.2: út- és vasúthálózat és csatlakozó területek
	1.2.4: repülőterek
	1.3.1: nyersanyag kitermelőhelyek
	1.3.3: építési munkahelyek
	1.4.2: sport- és szabadidő-létesítmények

2.6. A fejlettség fogalmai és mérési módszerei a hazai térségfejlesztésben

A területfejlesztés és az EU kohéziós politikájának is a lényege (EUMSZ 174–178. cikke) egyik fő célja, hogy a kevésbé fejlett, hátrányos helyzetű térségeket felzárkóztassa a jobban prosperáló térségekhez. Megérne egy önálló tanulmányt annak a kifejtése is, hogy ezen túl, vagy ez mentén lényeges elem annak vizsgálata is, hogy a térség, település lakói jól érezzék magukat ott, ahol élnek. Véleményem szerint a mindenáron történő fejlesztés, fejlődésre ösztönzés nem feltétlenül az egyetlen és kívánt út.

A területi kohézió irányába történő elmozdulás prioritásai (beavatkozási területei) és eszközei, valamint ezek mértéke nagyban függ a leküzdendő fejlettségbeli különbségektől. Ahhoz, hogy ezeket a különbségeket objektív módon tudjuk megítélni, szükség van a térségek fejlettségi szintjének mérésére, és a térségek közötti fejlettségi sorrend kialakítására (Nagy A. 2012).

A település- és területfejlesztés egyik központi eszköze a területi egységek, a települések fejlettségének statisztikai alapokon történő meghatározása és rangsorolása. A különböző mutatók, indikátorok által kialakult sorrendiségen belül különböző megfontolások mentén értéktartományokat lehet lehatárolni, majd ezekhez kategóriákat lehet rendelni. A kategóriákba rendezett településeket így módon már lehet differenciálni támogatások odaítélése során is.

2.6.1 Az első hazai kezdeményezések térségek közötti fejlettségbeli differenciálásra

Magyarországon az első olyan jogszabály által megtámogatott kezdeményezés, mely településeket, térségeket nevesített fejlesztendő kategóriában az 1949/XXV. tv. (1949. évi XXV. Törvény a Magyar Népköztársaság első öt éves népgazdasági tervéről) volt, mely az első öt éves tervről rendelkezett. Innentől kezdve a területfejlesztés meghatározója az ipartelepítés volt, valamint annak országos belüli decentralizálása (Fekete A, 2008). Majd különböző jogszabályok és fejlesztési alapok (Iparfejlesztési Alap, Ipar Kitelepítési Alap) az ipari tevékenységek Budapest

centrikusságát igyekeztek korlátozni a vidéki nagyvárosok javára (*Az Országos Tervhivatal elnökének és a pénzügyminiszternek 3/1967. (XII. 15.) OT-PM számú együttes rendelete az ipar arányos területi fejlesztését és a kitelepítési célkitűzések fokozott megvalósítását elősegítő intézkedésekről*).

Az 1980-as években az Országos Tervhivatal vezetésével került kidolgozásra az első olyan mutatórendszer, mely a korábbi évtizedek egyoldalú településfejlesztési folyamatai által perifériára került településeket határozta meg. A 2015/1986. /XI.5./ Mt. Sz. határozat olyan települések felzárkóztatását támogatta, melyekre jellemző volt:

- a kedvezőtlen mezőgazdasági adottság,
- foglalkoztatottság hiánya,
- a magas ingázási és elvándorlási arány,
- az elöregedő népessége,
- az alacsony jövedelmi színvonal,
- az aprófalvas településszerkezet,
- a közlekedési peremhelyzet,
- a szakemberek hiánya, valamint
- a fejletlen infrastruktúra.

Mindenképpen fontos megemlíteni, hogy a fenti mutatók által lehatárolt hátrányos helyzetű térségek Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, valamint a Dunántúlon, az ország nyugati és a déli határa mentén helyezkednek el, hozzávetőlegesen ugyanúgy, mint kutatásom célterületeit képviselő járások.

1986-ban rendeleti (*4/1986 (XII. 30.) OT-PM-ÉVM együttes rendelete*) szinten hozták létre a Területfejlesztési- és Szervezési Alapot, mely pályázati úton biztosította a forrásokat, de leginkább ipartelepítést támogatott a hátrányos helyzetű térségekben. Az Alap 1991-ig működött.

1991-ben újabb rendeleti (*75/1991. (VI. 13.) Korm. r.*) szintű szabályozás látott napvilágot, melyben a gazdasági és társadalmi szempontból elmaradott települések mellett már új elemként jelent meg a nagyarányú munkanélküliséggel sújtott települések kategória is.

1992-ben a LXXXIII. törvény az egyes elkülönített állami pénzalapokról életre hívta a Területfejlesztési Alapot. A 84/1993. Országgyűlési Határozat pedig - a területpolitika fő beavatkozási területeinek rögzítésével egységesítette a támogatások irányelveit és a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszerét (9. táblázat).

9. táblázat: A Területfejlesztési- és Szervezési Alap és a Területfejlesztési Alap főbb jellemzői, saját szerkesztés

Időszak	Területfejlesztési forrás	Támogatott tématerületek	A fejlettségbeli különbségek kimutatásának alapja
1987-91	Területfejlesztési és Szervezési Alap	- Termelő tevékenységekhez szükséges infrastruktúrák kiépítése az elmaradott térségekben és a hozzájuk tartozó foglalkoztatási központokban	Munkanélküliségi ráta (országos átlag kétszeresénél több)

Időszak	Területfejlesztési forrás	Támogatott tématerületek	A fejlettségbeli különbségek kimutatásának alapja
		<ul style="list-style-type: none"> - Vállalkozásokat segítő non-profit üzleti szolgáltatások kiépítése 	
1993-95	Területfejlesztési Alap (TEFA)	<ul style="list-style-type: none"> - Kedvezőtlen termőhelyi adottságú térségek szerkezetváltása, - Racionális földhasznosítás, - Gazdasági szerkezetváltás; - Munkahelyteremtés; - Mezőgazdasági infrastruktúra kiépítése; - Kistérségi gazdaságfejlesztési programok kidolgozása és végrehajtása; - Vállalkozásokat segítő tanácsadó, üzletfejlesztő szolgáltatások létrehozása 	<p>Elmaradottság a települési körzetek szintjén:</p> <ul style="list-style-type: none"> - munkanélküliségi ráta (országos átlag másfélszeresénél több) <p>Elmaradottságot meghatározó települési szintű mutatók:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tartós munkanélküliek aránya, - mezőgazdasági aktív keresők aránya, - külterületi szántó átlagos aranykorona értéke, - egy lakosra jutó SZJA, - vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, - telefon főállomások 1000 lakosra jutó száma, - a hatvanéves és idősebb népesség aránya, - a hétéves és idősebb népesség által végzett átlagos osztálylétszám, - az 1980–89 közötti vándorlási egyenleg az 1980. évi népesség, - az 1980–89 között épült lakások aránya, - a gépjárműállomány 1000 lakosra jutó száma.

A települési fejlettségi besorolásokat vizsgálva megállapítható, hogy Pest, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron és Fejér megyék településeinek több mint 80%-a egyszer sem került be az elmaradott települések listájába. Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya és Somogy megye esetében a települések több mint 10%-a a legtöbb lehatárolás alkalmával bekerült az elmaradott települések közé. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei települések több mint harmada (36,9%-a) a lehatárolások szinte mindegyike során elmaradottnak minősült (Pénzes J., 2014).

Térségek fejlettségbeli különbségeinek felszámolására létrejött területfejlesztési források és a fejlettség meghatározására használt mutatók összegzését az M5 melléklet tartalmazza.

2.6.2 A térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató

Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk szándéka is sürgette, hogy 1996-ban megalkották a területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvényt (1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről), mely intézményi és eszközrendszeri szinten is újdonságot jelentett a hazai térségfejlesztésben. A kerettörvényt országgyűlési határozatok és kormányrendeletek egészítették ki, például a decentralizált források elosztását illetően is.

Ezen területfejlesztési célú állami támogatások odaítélése mögött megjelent a Központi Statisztikai Hivatal által, több indikátor súlyozásával előállított, a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató (továbbiakban komplex mutató), mely a települések, kistérségek közötti fejlettségi sorrendet és kategóriákat állított fel. A komplex mutató: társadalmi és demográfiai, lakás és életkörülmények, helyi gazdaság és munkaerő-piaci, valamint infrastruktúra és környezeti mutatókból képzett, összetett mutatószám (105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről 1.§).

A komplex mutatókat a gyakorlatban arra használják, hogy a többdimenziós jelenségeket leegyszerűsítsék, átláthatóbbá, értelmezhetővé tegyék a döntések könnyebb meghozatala érdekében. Számos nemzetközi példa ismert ennek a módszernek a használatára. (Életmód Index (Drewnowski, Scott, 1966); Fejlettségi Index (McGranahan *et al.*, 1972); Humán Fejlettség Index (UNDP, 1990); Fizikai Életminőség Index (Morris, 1979).

A hazai komplex mutató számítása során mutatóként öt egyenlő osztályközbe sorolták a kistérségeket, amelyek ezalapján 1-5-ig terjedő pontszámot kaptak. Ezeket mutatócsoportonként átlagolták, majd a csoportok átlaga adta meg a komplex mutatót (KSH, 1997). A komplex mutató összetételének alakulását 1997-től az M5 melléklet tartalmazza.

A jelenleg is érvényes a járások - komplex mutató alapján - emelkedő sorrendbe állított listáját a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járások besorolásáról 2. számú melléklete tartalmazza. Ez alapján a járások fejlettségi kategóriái az alábbiak:

- Kedvezményezett járások
- Fejlesztendő járások
- Komplex programmal fejlesztendő járások

A járásokat jellemző komplex mutató számításakor 24 indikátort használtak fel ahhoz, hogy a fenti három kategóriát le lehessen határolni. A felhasznált indikátorok mind olyan materiális mutatók, melyek viszonylag könnyen mérhetők, de egy kialakult állapotot mutatnak, az okokat viszont nem. Több indikátor (érettségizettek aránya, népsűrűség, kiépített utak hossza stb.) esetében is felmerül a kétely, hogy vajon ok vagy inkább okozat szereppel bírnak (Oláh *et al.*, 2017) Az okok sok esetben a nehezen, vagy szubjektíven mérhető immateriális tényezőkben vannak jelen, melyek így a rendszerből kimaradnak. A komplex mutató képzéséhez érthető gyakorlati okok miatt olyan materiális mutatókat használnak, melyek könnyen mérhetőek, objektívek.

Az 1996-2008-as időszakban a komplex mutató által meghatározott kedvezményes térségek a hazai területfejlesztési célelőirányzatokból (TFC, TRFC, TEKI, LEKI, KITA) az alábbi beavatkozási területeken belül kaptak pluszforrásokat előnyösebb pályázási feltételekkel, mint a többi térség (VÁTI, 2009):

- humán erőforrás-fejlesztés,

- közfoglalkoztatás,
- tervezés,
- településüzemeltetés,
- turizmus,
- lakossági infrastruktúra,
- környezetvédelem,
- humán infrastruktúra,
- közlekedés,
- gazdaságfejlesztés.

A támogatási források eloszlását tekintve a gazdaságfejlesztés és a lakossági infrastruktúra és a humáninfrastruktúra fejlesztései kapták a legtöbb forrást, a támogatások 60%-át. A természeti környezet szerepe a környezetvédelem és a turizmus területén jelenhetett meg. Ezen két támogatási terület az összes forrás 14%-át jelentette. A gazdaságfejlesztés nagyrészt az új ipari parkokra koncentrált. Jól látható, hogy ezen időszak támogatási politikája figyelmen kívül hagyta a természeti környezet kiemelkedő adottságait, már csak azért is, mert a kedvezményezett térségek között már további kategorizálást nem végzett.

A 2007-2013 közötti pályázati ciklusban területi célként jelentkezett a kedvezményezett, leghátrányosabb helyzetű, komplex programmal fejlesztendő, regionális szempontból hátrányos helyzetű kistérségek, valamint elmaradott települések felzárkóztatása. Ezen térségekből érkező pályázatok 0-5 pontot kaphattak az értékelés során az Egységes szerkezetbe foglalt területi kohéziós útmutató (Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság, 2009) alapján.

Összefoglalva: Vizsgálataim során az érdekelt, hogy ennek a támogatások odaítélése során figyelembe vett mutatószámoknak az értékébe beleszámolták-e bármilyen módon is a természeti tényezőket. A természeti, táji értékek a mai napig nem jelentek meg a térségek, települések fejlettségének komplex értékelése során, így ezek a tényezők a fejlesztési források elnyeréséhez sem tudtak hozzájárulni. A kérdés itt természetesen nem az, hogy az a település melynek magas a természeti potenciálja az nagyobb előnyökkel indulhasson azokon a pályázatokon, melyek eredményeként pont a természetes felszínborítottsággal bíró területek kerülnének veszélybe a fejlesztések eredményeként. A cél az lenne, hogy ezek a települések ne süllyedjenek bele a tartós megítélésbe és önitételbe, hogy ők elmaradottak, hátrányosak. Ily módon ugyanis sérül vagy ki sem alakul az identitástudatuk, mely az életképességük alapja, mozgatója. Ráadásul az értékes táji és természeti környezet megítélése is romlik.

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

Az Anyag és módszer című fejezetben bemutatom, hogy vizsgálati célterületeim (járások) lehatárolásához a CORINE felszínborítás térkép adatbázisát használom a hemeróbia-kategória rendszerrel kombinálva, valamint egyfajta kontrollként és a célterületek szűkítésére a Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisát (MÉTA). Kutatásom első lépései között a járások csoportosítását végzem el a természetes és természetközeli felszínborítottság aránya, valamint a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató segítségével. Részletesen leírom, hogy a kiválasztásra kerülő járásokat térségfejlesztési szempontból, azaz a fejlesztési tervek, programok hierarchia szintjeit követve milyen módon elemzem. Leírom, hogy a települési szintű pályázati projektek elemzéséből, miként fogok következtetni a területi kohézió alakulására a speciális adottságú járások esetében. Bemutatom a települési szint közvetlen megszólítására szolgáló a kutatási témámra kihegyezett online kérdőívet. Végül pedig egy hazai területi töke kutatás eredményeinek felhasználását írom le kutatási tématerületemmel összevetve.

Vizsgálataimat a járási szintre helyeztem, melynek okai a következők voltak:

- a járások jelenleg a térségek legkisebb adminisztratív egységei,
- a járások a fejlesztési programok által könnyen beazonosíthatóak,
- a járások az ország teljes területét lefedik,
- a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutatót tartalmazó 290/2014. (XI. 26.) kormányrendelet is a járásokat veszi alapul.

3.1. Kutatói szubjektív álláspontok

Fontosnak tartom rögzíteni az anyag és módszer fejezet legelején azokat a kiindulási gondolataimat, melyeket szubjektív módon, saját szakmai tapasztalataimként kezelek:

- A fejlettséget nem tekintem kizárólag gazdasági, társadalmi és infrastrukturális mutatószámok által mérhető tényezőnek. Egy térség természeti környezetének állapotát a fejlettség egyik meghatározó kritériumaként tartom számon. A „fejlettség” növelése érdekében természeti, táji közeg feláldozását nem tekintem előremutató fejlődésnek.
- A megújuló energiákon belül a nap- és szélenergia projekteket nem tekintem hely-specifikus természeti tőkére épülő fejlesztéseknek, így ezekkel nem is számolok a vizsgálataim során.
- Mutatószám kialakítása során az átlagértéktől felfelé történő eltérést magasnak, az átlagtól lefelé történő eltérést alacsony értéknek tekintem.

3.2. A felhasznált térképi adatbázisok és értékelésük

3.2.1 CORINE

A vizsgálataim célterületeinek (járásainak) kiválasztásához olyan adatbázisokat kerestem, melyek országos lefedettséggel rendelkeznek és indikátorokat nyerhetek belőlük a területek természeti és természetközeli felszínborítottságáról.

A Coordination of Information on the Environment program keretében az 1980-as években megkezdett majd többször pontosított, részletezett felszínborítási információs rendszer meghatározó adatbázis a térségfejlesztés szakterületén. A Land Cover a CORINE program olyan adatbázisa, mely összehasonlítható információkat biztosít a felszínborítottság jellemzésére a programban résztvevő térségeken belül. Az adatbázist a Földmérési, Távérzékelési Intézet (FÖMI) alakította ki és kezelte Magyarországon. 2017. január 1-től az Intézet Budapest Főváros Kormányhivatalának Főosztályaként működik. A CORINE felszínborítás (CLC) adatbázis az 1990-es, a 2000-es, a 2006-os, a 2012-es és a 2018-as referencia évekre vonatkozóan áll rendelkezésre. Az adatbázisok állapotokra vonatkozó legkisebb ábrázolt foltmérete 25 ha (500 méter x 500 méter), míg a változás adatbázisoknál ez az érték 5 ha. A CORINE a felszínborítottságot 5 főkategórián belül 44 alkategóriában különbözteti meg (10. táblázat).

10. táblázat: CORINE nómenklátúra a kutatásomban szereplő elemek kiemelésével, saját szerkesztés

I. szint	II. szint	III. szint	
Mesterséges felszínek	Lakott területek	Összefüggő település szerkezet	
		Nem összefüggő település szerkezet	
	Ipari, kereskedelmi területek és közlekedési hálózatok	Ipari vagy kereskedelmi területek	
		Út- és vasúthálózatok és csatlakozó területek	
		Kikötők	
		Repülőterek	
	Bányák, lerakóhelyek és építési munkahelyek	Nyersanyag kitermelés	
		Lerakóhelyek	
		Építési munkahelyek	
	Mesterséges, nem mezőgazdasági zöldterületek	Városi zöldterületek	
		Sport-, szabadidő- és üdülő területek	
	Mezőgazdasági területek	Szántóföldek	Nem-öntözött szántóföldek
			Állandóan öntözött területek
Rizsföldek			
Állandó növényi kultúrák		Szőlők	
		Gyümölcsösök, bogyósok	
		Olajfa-ültetvények	
Legelők		Rét/legelő	
Vegyes mezőgazdasági területek		Egynyári kultúrák állandó kultúrákkal vegyesen	
		Komplex művelési szerkezet	
		Elsődlegesen mezőgazdasági területek, jelentős természetes formációkkal.	
		Mezőgazdasági-erdészeti területek	

I. szint	II. szint	III. szint
Erdők és természet közeli területek	Erdők	Lomblevelű erdők
		Tűlevelű erdők
		Vegyes erdők
	Cserjés és/vagy lágyszárú növényzet	Természetes gyepek, természet közeli rétek
		Törpecserjés, cserjés területek, fenyérek
		Keménylevelű növényzet
		Átmeneti erdős-cserjés területek
	Növényzet nélküli, vagy kevés növényzettel fedett nyílt területek	Homokos tengerpartok, dűnék, homok
		Csupasz sziklák
		Ritkás növényzet
		Leégett területek
		Gleccserek, örök hó
	Vizenyős területek	Belső (szárazföldi) vizenyős területek
Tőzeglápok		
Tengermelléki vizenyős területek		Tengermelléki mocsarak
		Só lepárlók
		Az ár-apály által érintett területek
Vízfelületek	Kontinentális vizek	Folyóvizek, vízi utak
		Állóvizek
	Tengeri vízfelületek	Tengerparti lagúnák
		Folyótorkolatok
		Tenger és óceán

A CORINE felszínborítási térkép használhatósága a kutatásom során az alábbiak miatt indokolt:

- A felszínborítottság adatokat tartalmazó adatbázis egy regisztrációt követően bárki számára elérhető.
- A térképi adatbázis országos léptékben hozzáférhető, vektoros állománya a területeket teljes mértékben lefedi.
- Az adatbázis rendszeresen frissül.
- Hazai kutatás (Csorba, 2006) már használta a CORINE mutatókat a hemeróbia-kategóriákkal megfeleltetve, ami az én kutatásomhoz is szükséges.
- A felszínborítási térkép megjelenik tájökölógiai kutatásokban és tájértékelésben (Csorba 2007, Barczy *et al.* 2008, Kollányi 2008). A térségfejlesztésben alkalmazzák térségi szintű modellezésekhez, helyzetelemzések alátámasztására, települések környezeti állapotának

értékeléséhez, de botanikai (Acosta *et al.* 2005, Chytrý *et al.* 2009) és zoológiai kutatásokban is alaptérképként használják (Báldi 2003).

- A területi tőke és magyarországi dimenziói című könyv (Oláh, 2017) hazai szerzői a területi tőke települési szintű meghatározásával tudtak fejlettségi rangsort képezni Magyarország települései között, valamint a járások között. Ez a hazai szinten viszonylag újszerű kutatási téma és módszertan is használja a természeti tőke számítás során a CORINE adatbázist a területi egységek bizonyos felszínborítottságának indikátorképzéséhez, ami szintén indokolja a CORINE adatbázis kutatásomban történő használatát.

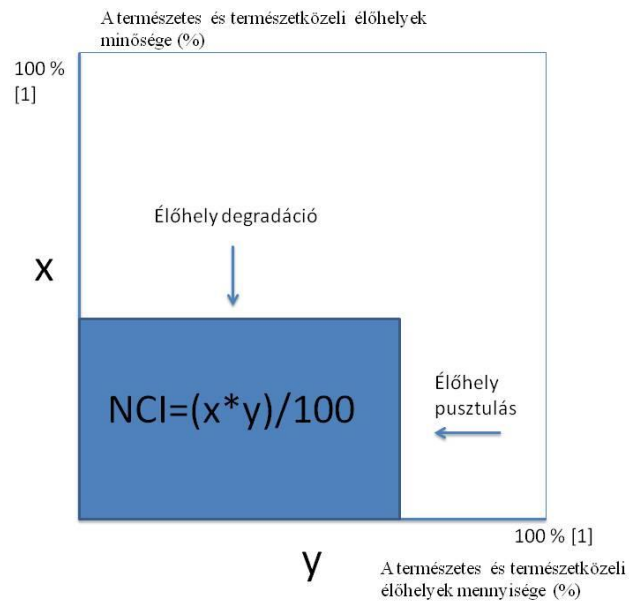
A CORINE adatbázis hátránya, hogy mivel műholdképek interpretációját tartalmazza így csak az általános növényzet kategóriákat tudja megkülönböztetni. Munkám során azonban a természetes és természetközeli felszínborítottság mértékének ismerete annak térségi szintű összehasonlíthatóságához elegendő.

3.2.2 Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa (MÉTA)

A Magyar Tudományos Akadémia Ökológiai Kutatóközpontja a MÉTA program keretében a hazai természet közeli növényzet mai állapotának pontos megismerésére, teljes körű felmérésére és tudományos értékelésére tett kísérletet, amikor országos szintű terepmunkák során 2007-ben létrehozta Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisát (Horváth *et al.* 2007., Molnár *et al.* 2008).

Az adatbázisból származtatott növényzetalapú természeti tőke index (Czúcz *et al.* 2008) egy adott terület megmaradt természetes növényzeti örökség területének és természetességének szorzata százalékban kifejezve. A Természeti Tőke Index (NCI) azt mutatja meg, hogy az adott terület természeti tőkéjének hány százaléka maradt meg napjainkig „arányaiban mennyi maradt még meg a táj felszínét eredetileg benépesítő természetes élővilágból” (Czúcz *et al.*, 2011). A természeti tőke alatt ebben az esetben a növényzet mennyiségi és minőségi állapotát értjük.

Egy terület természeti tőke index értéke a megmaradt természetes és természetközeli élőhelyek mennyiségének és minőségének (azaz relatív területének és átlagos természetességének) a szorzatával kifejezhető $[0,1]$ intervallumba eső szám (8. ábra).

8. ábra: A természeti tőke index számítási módja, forrás: Czúcz *et al.* (2011), saját szerkesztés

Az adatbázis területi egysége a MÉTA-kvadrát, melyből 2.834 db fedi le Magyarország területét. Egy kvadráton belül 100 db MÉTA-hatszög található. Egy hatszög területe 35 hektár és ezeken belül vannak az élőhely típusok és azok kiterjedése meghatározva a hatszög területének százalékos arányában. A hatszögrendszerhez illeszkedően, megközelítőleg 700 m-es felbontásban rendelkezésre áll Magyarország Potenciális Vegetációjának többrétegű becslése (Somodi *et al.*, 2017).

Czúcz *et al.* (2011) a mutatószám korlátjai között említi, hogy az NCI értéke a felvételezés időpillanatában érvényes állapotokat mutatja, és az idő múlásával ez változhat. Az adatok rendszeres frissítésére lenne szükség. A jelenleg elérhető adatok a 2007-es állapotot mutatják. Én ugyan a kutatásaim során ezeket az adatokat is felhasználom, de csak mintegy megerősítő szándékkal. A mutatószám másik korlátja, hogy a számítási mód lineáris és additív jellege miatt az NCI nem alkalmas szűk, lokális értékek kezelésére. Munkám során az NCI adatokat járási szinten kezeltem, ezáltal egy nagyobb térség természeti állapotára kaptam áttekintő képet, amire a mutató valójában alkalmas.

Czúcz *et al.* (2011) arra is kitér, hogy a természeti tőke index összekapcsolható-e a társadalmi tőke indikátorokkal. Erre jövőbeli kutatásokban látnak lehetőséget. Jelenlegi doktori kutatásomban az NCI értékeket a CORINE megfelelő mutatószámai mellett használtam fel annak érdekében, hogy a KSH által kezelt társadalmi, gazdasági és infrastrukturális adatokból összeállított komplex mutató által képzett térségi sorrendiséget természetességi szempontok szerint vizsgáljam. A MÉTA adatbázis járási szintű NCI adatbázisát az MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete bocsátotta rendelkezésemre.

3.3. Járások rangsorolása a természeti környezet kvantitatív és kvalitatív mutatói által

Kutatásom megkezdése előtt abból indultam ki, hogy olyan adatbázisokat használjak, melyek jelenleg elérhetőek és országos szintűek.

A térségek, azaz kutatásom esetben a járásek természetes felszínborítottságának meghatározásához a CORINE felszínborítás adatbázist volt célszerű használnom, melynek munkám

megkezdésekor a legfrissebb változata a 2012-es volt. Ezenkívül a MÉTA adatbázist használtam, melynek egyik indikátorát, a természeti tőke indexet egyfajta kontrollként, illetve a vizsgálati terület szűkítésére használtam fel egyes vizsgálataim során.

A CORINE térképek tájökölógiai szemléletű használatának előzményei között fel kell tüntetnünk, hogy a felszínborítási kategóriák aránylag jól megfeleltethetők a természetességi, illetve zavartsági tájmutatók rendszerébe (Szabó *et al.*, 2012, Szabó és Csorba 2012), de a CORINE térképek segítségével más, komplex tájökölógiai mutatók is képezhetők (Barczy *et al.*, 2008). Ezért adódik az a lehetőség, hogy a folyamatosan frissülő térképi adatbázist használjuk egy-egy táj természeti környezetének értékeléséhez, még ha tudatában vagyunk is annak, hogy a CORINE térképezés során ilyen irányú vizsgálat közvetlenül nem történik, az adatok nem mutatják a területek állapotát, például az erdőket alkotó fafajokat és azok állománybeli mértékét.

A hazai járások természeti és természetközeli környezetének jellemzésére a CORINE adatbázis azon felszínborítási mutatóit használtam, melyek hemeróbia-fokozat szerint oligohemerób és mezohemerób fokozatba tartoznak, vagyis ahol az emberi zavartság mértéke gyenge vagy mérsékelt. Ezek a CORINE kategóriák a legnagyobb valószínűséggel megfelelnek a természetes és természetközeli állapotoknak. Természetközeli állapotnak tekintem a természetvédelmi törvényben rögzített definíciót, mely szerint „természetközeli állapot: az élőhely, táj, életközösség, amelynek kialakulására az ember csekély mértékben hatott (természeteshez hasonlító körülményeket teremtve), de a benne lejátszódó folyamatokat többségükben az önszabályozás jellemzi, de közvetlen emberi beavatkozás nélkül is fennmaradnak”.

A vizsgálataim során felhasznált oligohemerób és mezohemerób fokozatba tartozó CORINE felszínborítási mutatók a nómenklatúra számozásukkal jelölve az alábbiak:

2.3 Legelők

3.1 Erdők

3.2 Cserjés és/vagy lágyszárú növényzet

3.2.1 Természetes gyepek, természet közeli rétek

3.2.2 Törpecserjés, cserjés területek

3.2.4 Átmeneti erdős-cserjés területek

3.3 Növényzet nélküli, vagy kevés növényzettel fedett nyílt területek

3.3.2 Csupasz sziklák

3.3.3 Ritkás növényzet

4.1 Belső (szárazföldi) vizenyős területek

5.1 Kontinentális vizek

A fenti kategóriák területi kiterjedtség adatait járási szinten összegeztem és adott járás teljes területéhez arányosítottam, melyet CORINE alapú természeti tőke mutatónak neveztem el, majd az arányszámok alapján sorrendet képeztem a járások között. A természeti tőke mutatóm tehát azon természetes és természetközeli felszínborítottságot jellemez, melyben az antropogén hatáserősség gyenge vagy mérsékelt a hemeróbia-kategóriák alapján. Az így kapott természeti tőke mutatóval azon térségeket tudom lehatárolni, ahol a természeti környezet kiterjedtsége az országos átlagnál magasabb és a területek gyengén vagy mérsékeltén zavartak az emberi tevékenységek által.

Az előállt természetes és természetközeli felületek arányából képzett és sorrendbe állított járási listát összevettem a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex

mutató által meghatározott gazdasági és társadalmi fejlettségi sorrenddel, melyet a 290/2014. (XI. 26.) Kormányrendelet melléklete tartalmaz.

A vizsgálatokba bevontam Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisát (MÉTA), ezen belül azt az indikátort, mely a természet közeli élőhelyek összes becsült területét mutatja térségi szinten. A települési szintű adatokat járási szinten összegeztem, majd a járás teljes területének arányában fejeztem ki.

A vizsgálati területek térkép bemutatásához ArcView GIS szoftvert használtam.

Kutatásom első lépései között a járások csoportosítását végeztem el a természetes és természetközeli felszínborítottság aránya, valamint a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató segítségével.

3.4. A célterületként előállt járások térségfejlesztési szempontú elemzései

Miután meghatároztam a vizsgálataim célterületét jelentő járásokat, arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a vizsgált járásokra vonatkozó tervek, programok esetében, megjelenik-e a gazdasági-, társadalmi-, természeti állapotok összefüggése, és ha igen, akkor milyen kontextusban, milyen megállapításokkal, javaslatokkal, intézkedésekkel.

3.4.1 Fejlesztési programok elemzései a vizsgált járások tekintetében

A vizsgálatokat a területi szinteknek megfelelően az országos szakpolitikai tervdokumentumoktól a legalsó szintű, települési fejlesztési tervek irányába végeztem, a vizsgált járások relevanciája alapján.

A vizsgált tervdokumentumok fajtái az országos szintről a települési szint felé haladva:

- Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK)
- Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (OFTK)
- Regionális operatív programok
- Megyei területfejlesztési koncepciók, programok
- Leader kistérségek fejlesztési programjai
- Integrált Településfejlesztési Stratégiák (városok esetében)
- Településfejlesztési koncepciók, programok, tervek

Az országos szintű szakpolitikai dokumentumokat kivéve, valamennyi fejlesztési dokumentumot azonos módszerrel és szempontok mentén vizsgáltam. A dokumentumelemzésen belül kvalitatív tartalomelemzést (Patton, 2002) végeztem, az alábbi szempontok mentén:

- A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?
- Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés? (igen-nem, részben)
- Helyzetelemzésben megjelenik-e az összefüggés? (igen-nem, részben)
- Kezd-e a helyzettel valamit a program, a célok, prioritások, intézkedések szintjén? (igen-nem)
- A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrálnak a programok?

- Az országos szintű fejlesztéspolitikai dokumentumokat (OTK, OFTK) abból a szempontból vizsgáltam, hogy a célterületként előállt sajátos térségek megjelennek-e ebben a kontextusban az anyagokban, ha igen, akkor miként jelennek meg és milyen szakmapolitikai javaslatok vonatkoznak rájuk.

A programok elemzése célzottan arra irányult, hogy a vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, miszerint a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak. A dokumentumok vizsgálatakor konkrétan azt figyeltem, hogy a helyi természeti potenciálok megjelennek-e, és ha igen mekkora figyelmet kapnak a helyzetleírásban, a SWOT elemzés négy szektorában (erősségek, gyengeségek, lehetőségek, veszélyek) foglalkoznak-e a természeti környezet állapotával és a gazdasági, társadalmi adottságokkal, illetve a közöttük lévő ellentétes viszony jelentőségével.

A fejlesztési dokumentumok felépítését tematikusan követve vizsgáltam, hogy az adott szakmai anyag mit kezd a helyzettel a célok, a prioritások és az intézkedések szintjén, továbbá, hogy mely fejlesztési szakterületre, esetleg részterületre helyezi a hangsúlyt a fejlesztések irányának meghatározása során.

3.4.2 A vizsgált járásokba tartozó települések fejlesztési projektjeinek elemzései

A kutatási munkám folytatásaként a fejlesztési stratégiák, programok megvalósításáért felelős legkisebb operatív egységeket a vizsgált járások területén megvalósult fejlesztési projekteket elemeztem.

A projektek támogatási forrását tekintve három típust különítettem el, és ezek mentén külön-külön végeztem az elemzéseimet. A támogatási források szerinti elkülönítés típusai:

1. Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA), Európai Szociális Alap (ESZA), Kohéziós Alap
2. Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap, LEADER Program
3. Hazai források (civil szervezetek forrásai), Zöld Forrás pályázat

1. A stratégiák, programok, tervek elemzéseit követően a vizsgált 17 járás területén 2007 és 2013 között az uniós strukturális alapok forrásaiból megvalósult projekteket vizsgáltam meg. Az elemzésbe bevont operatív programok a következők:

Ágazati operatív programok:

- Államreform Operatív Program (ÁROP)
- Gazdaságfejlesztési Operatív Program (GOP)
- Környezet és Energia Operatív Program (KEOP)
- Közlekedés Operatív Program (KÖZOP)
- Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP)
- Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program (TIOP)

Regionális operatív programok:

- Dél-Alföldi Operatív Program (DAOP)
- Dél-Dunántúli Operatív Program (DDOP)
- Észak-Alföldi Operatív Program (ÉAOP)
- Észak-Magyarországi Operatív Program (ÉMOP)

– Közép-Dunántúli Operatív Program (KDOP)

Azért választottam ezt a végrehajtási ciklust, mert ez már lezárt és konkrét, végleges adatokkal rendelkezik. A projektek listáját a Miniszterelnöki Hivatal Monitoring és Értékelési Főosztályától kaptam meg. Elemszám tekintetében a vizsgálatom alá tartozó 373 településen, az általam használt adatbázis alapján, összesen 3.223 projekt valósult meg a kiválasztott járások területén a hét éves ciklus alatt.

A projektek vizsgálata során arra voltam kíváncsi, hogy a konkrét fejlesztések miként viszonyulnak a természeti környezet adottságaihoz, a helyben meglévő természeti tőkéhez. Kihasználják-e, esetleg támogatják-e a természeti környezet fenntartását, fejlesztését, és ha igen, akkor milyen módon?

Fontos kiemelni, hogy a projektgazda személye nem érdekes a vizsgálat tárgyát tekintve. Ugyanakkor a vizsgált projektek gazdái a konstrukciók, témakörök szerint változtak, tehát nem kizárólag önkormányzati beruházásokról beszélünk.

Az adatbázisban szereplő adatok típusai:

- Járás
- Projekt település
- Operatív program
- Konstrukció
- Pályázó neve (kedvezményezett)
- Projekt megnevezése, tartalma
- Kifizetett összeg

A projekteket az adatbázishoz kapott megnevezésük és tartalmi leírásuk alapján elemeztem. Sok esetben a beruházásokra az interneten is rákerestem a pontosabb elbírálás érdekében. A projektadatbázis elemzése során választ kívántam kapni arra is, hogy mekkora arányban valósultak meg gazdaságfejlesztési és emberierőforrás-fejlesztési projektek a térségekben és ezekhez milyen arányban viszonyulnak a természeti tőkére épülő fejlesztések.

A munka első lépéseként a 3.223 projektet két szempont alapján vizsgáltam (9. ábra):

- a.) A helyi természeti környezetet, tőkét támogató, védő projektek
- b.) A helyi természeti tőkére épülő, azt kihasználó projektek

A helyi természeti környezet, természeti tőke alatt a földfelszínen lévő természetes felszínborítást értem, ahogyan ez a vizsgálati térségek lehatárolásához használt CORINE adatbázis felhasznált adataiból is következik.

9. ábra: A vizsgált térségben megvalósult fejlesztési projektek csoportosításának logikai ábrája, saját szerkesztés

A projekt témák szerinti megosztását az alábbiak szerint végeztem, felhasználva a 2007-2013 közötti pályázati konstrukciókat (11. táblázat).

11. táblázat: A vizsgált projektek témakörei, saját szerkesztés

Projekt téma	Kapcsolódó operatív programok
Természeti környezet állapotát fenntartó, illetve javító projektek:	
Szennyvízkezelés	ROP, KEOP
Szennyvízelvezetés és tisztítás	KEOP
A kistelepülések szennyvízkezelésének fejlesztése	ROP
Kistelepülések szennyvízkezelésének fejlesztése az LHH-33 kistérségekben	ROP
2000 LE alatti települések szennyvízkezelése	ROP
Felszíni vizek védelmét szolgáló fejlesztések	KEOP
Ivóvízbázisvédelem	KEOP
Vízrendezés, vízgazdálkodás	KEOP
Helyi és térségi jelentőségű vízvédelmi rendszerek rekonstrukciója, de a belterületi csapadékvízvezetés nem tartozik bele	ROP
Belvízvédelemhez kapcsolódó térségi vízrendezés	ROP
Helyi és kistérségi szintű rekultivációs programok elvégzése	ÉAOP
Barnamezős terület revitalizációja	ROP
Hulladékkezelés	ROP, KEOP
Települési szilárdhulladék-gazdálkodási rendszerek fejlesztése	ROP
Települési szilárdhulladék-lerakók rekultivációit érintő projektek	KEOP
A települési szilárd hulladéklerakót érintő térségi szintű rekultivációs programok elvégzése	KEOP
Élőhelyvédelem (természetvédelem)	KEOP
Élőhelyvédelem, -helyreállítás, vonalas létesítmények természetkárosító hatásának mérséklése	KEOP
Élő- és élettelen természeti értékek megőrzése, vonalas létesítmények természetkárosító hatásának mérséklése	KEOP
Gyűjteményes növénykertek és védett történeti kertek megőrzése és helyreállítása	KEOP
Élőhelykezeléshez kapcsolódó infrastruktúrafejlesztés	KEOP
Szemléletformálás	KEOP
Erdei iskola hálózat infrastrukturális fejlesztése	KEOP
A fenntartható életmódot és az ehhez kapcsolódó viselkedésmintákat ösztönző kampányok (szemléletformálás, informálás, képzés)	KEOP
Természeti környezet állapotát kihasználó projektek:	
A tájgazdálkodást megalapozó vízi infrastruktúra kiépítése	KEOP
Turizmus	ROP
Turisztikai attrakciók és szolgáltatások fejlesztése	ROP
Ős-Dráva programhoz illeszkedő kerékpáros-turisztikai fejlesztés megvalósítása	DDOP
Természeti és környezeti értékek bemutatását szolgáló attrakciók fejlesztése	ÉAOP
Természeti és környezeti értékekre alapozott turizmus fejlesztése	ÉAOP
Turisztikai szolgáltatások fejlesztése	ROP

Projekt téma	Kapcsolódó operatív programok
Üzleti célú szálláshelyek fejlesztése	ROP
Versenyképes turisztikai termék- és attrakciófejlesztés - kiemelt projekt	ÉAOP
Egészségügyi turizmus szolgáltatásainak fejlesztése a konvergencia régiókban	ÉAOP
Kereskedelmi szálláshelyek és szolgáltatások minőségi fejlesztése	ÉMOP
Gazdaságfejlesztés	ÉAOP
Telephelyfejlesztés	ROP, GOP
Komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségek üzleti infrastruktúra fejlesztése	ÉAOP
Mikro-, kis- és középvállalkozások technológia fejlesztése	GOP

A területi kohéziót a helyspecifikus adottságokban, a területi sokszínűségben rejlő lehetőségek fenntartható módon történő kihasználása is jellemzi. Helyspecifikus adottságnak a természeti tőke magas arányát tekintem, hiszen a gazdasági és társadalmi mutatók a vizsgált térségekben a legalacsonyabbak. A projekteket tehát érdemes megvizsgálni a három szegmens, azaz a gazdaság, a társadalom és a természeti környezet viszonyában is.

A vizsgálat során a gazdaságfejlesztés, emberierőforrás-fejlesztés és humáninfrastruktúra-fejlesztés, valamint a természeti tőkét befolyásoló fejlesztési konstrukciókat, és azon belül a releváns projekteket leválogattam. A természeti tőkét kihasználó projektek összes támogatási forrását viszonyítottam a 7 éves ciklus térségre számított teljes támogatási forrásához, valamint a gazdasági és társadalmi szektor együttes támogatási forrásához.

A területi kohézió egyfajta értelmezésének vizsgálata során szükségem volt egy kontroll szegmensre, vagyis olyan területekre, melyek az elsődlegesen vizsgált B típusú (alacsony gazdasági és társadalmi potenciál, de magas természeti tőke) járásokkal szemben ellentétes tulajdonságokkal bírnak a gazdasági és társadalmi, valamint a természeti környezet szempontjából. Ez a szegmens a D típusú (magas gazdasági és társadalmi potenciál, de alacsony természeti tőke) kategóriába tartozó járásokat jelenti.

A fenti vizsgálatok során az alábbi operatív programok és azokon belüli releváns konstrukciók vizsgálata volt szükséges:

Ágazati operatív programok:

- Gazdaságfejlesztési Operatív Program (teljes)
- Társadalmi Megújulás Operatív Program (teljes)
- Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program (teljes)
- Környezet és Energia Operatív Program (releváns konstrukciói)

Regionális operatív programok:

- Dél-Alföldi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- Dél-Dunántúli Operatív Program (releváns konstrukciói)
- Észak-Alföldi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- Észak-Magyarországi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- Közép-Dunántúli Operatív Program (releváns konstrukciói)

A területi kohézió vizsgálatához használt operatív programok és azok konstrukciói a vizsgált tématerületek szerinti csoportosításban az M11 mellékletben található.

2. A Leader program támogatásával megvalósult vidékfejlesztési projektek tematikus céljukat tekintve közelebb állnak a témához, mint a szélesebb tematikát képviselő többi uniós forrás pályázatai. Ezért is foglalkoztam külön a Leader Vidékfejlesztési Program keretében megvalósított beruházásokkal, fejlesztésekkel.

Ugyanakkor ezen projektek begyűjtése nehézségekbe ütközött. A Leader projekteket nem lehet egy központi rendszerből lekérni, csak az egyes helyi akciócsoportok web felületén lehet kutakodni. A célterületeimet érintő Leader helyi akciócsoportok nem mindegyike tette elérhetővé a megvalósított projektek listáját. A vizsgált járások területén 19 helyi akciócsoport működik, ezek közül 10 területéről lehetett a Leader forrásból megvalósított projekteket begyűjteni és elemezni.

A projekteket nem a konstrukciós cél, hanem a megvalósított végeredmény és szempontjából kategorizáltam, ugyanis így szegmentáltabb eredményre juthattam. A vállalkozásfejlesztési projektek esetében például vizsgáltam azt is, hogy helyi terméket¹ állítanak-e elő, amely természeti tőke használatán alapul, illetve, hogy megvalósítanak-e olyan fejlesztéseket (esetleg eszközbeszerzéseket), amelyek a helyi természeti tőke használatához, kitermeléséhez (pl. erdészeti eszközök) szükségesek. Csak egy példa, hogy a Rinya-Dráva Szövetség területén 135 vállalkozásfejlesztési projekt valósult meg és ebből 39 erdészeti vállalkozás eszközbeszerzése volt.

3. A természetvédelem területén az országban számos civil szervezet tesz erőfeszítéseket, ezért a vizsgálataimba bevontam azon projekteket is, melyeket civil szervezetek hajtottak végre. A civil szervezetek az uniós források mellett a viszonylag könnyebben elérhető hazai forrásokat is használni tudják projektjeik végrehajtása során.

Vizsgálataim arra vonatkoztak, hogy vajon a magasabb természeti potenciállal bíró települések, térségek társadalmában felismerik-e a védelem fontosságát, és ha igen, ez fokozottabban jelentkezik-e a helyi közösségek szintjén, mint az ország más területein.

Hipotézisként abból indultam ki, hogy azokban a térségekben, ahol magas a természeti tőke aránya, ott a természetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek száma, aránya magasabb lesz az országosnál. A másik feltételezésem az volt, hogy a civil társadalomnak a szemléletformálás területén kell élen járnia, és így az ehhez kapcsolódó projektek megvalósítása köthető főleg hozzájuk. A szemléletformálás célja a dolgok lényegének megértése és az ügy iránti elkötelezettség kialakítása (Várdai, 2003). A természet- és környezetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek egyik legfontosabb feladata, hogy a természeti környezet érdekében helyi szinten tudatosan irányítsák az ott élők szemléletét az értékek felismerése és védelme felé.

A civil szervezetek kiemelten fontos kapocsként működnek a területfejlesztés és a közösségek között, fontos szerep hárul rájuk a közösségeket összetartó helyi identitás kialakításában, megerősítésében és fenntartásában.

¹ A módosított és kiegészített 123/2009 FVM rendelet meghatározása szerint „helyben előállított, helyben honos vagy helyben megtermelt alapanyagból hagyományosan, nem nagyüzemi vagy gyáripari technológiával, eljárással, illetve az adott térségre jellemző technológiával, eljárással készült, mikro- vagy kisvállalkozás által előállított termék.

Ezek a szervezetek a támogatási források lehívásában, célcsoport-optimalizált és eredményorientált megvalósításban érdekeltek. Ezzel az önkormányzatok mellett fontos szereplőként működnek a települési és kisebb térségi szinteken.

Kutatásom során a vizsgált járások 373 településének valamennyi civil szervezetét végignézve, leszűrtem a természet- és környezetvédelemmel foglalkozó szervezeteket. Az elemzésekhez szükséges adatokat a Központi Statisztikai Hivaltól kértem, illetve a www.helyicivil.hu portálról gyűjtöttem le.

Természetesen a szervezetek száma csak egy szempont annak megítélésében, hogy miként viszonyulunk a gazdasági állapot és a természeti potenciál közötti helyzethez. A másik szempont, amit vizsgáltam, hogy milyen volt a civil szervezetek természetvédelmi aktivitása az európai uniós pályázatok terén 2007 és 2013 között a vizsgált járások területén.

Az uniós források mellett a természet- és környezetvédelem területén tevékeny civil szervezetek hazai forrásból is nyerhetnek támogatást projektjeik megvalósításához. A Zöld Forrás elnevezésű támogatási alapot 2011-től a Földművelésügyi Minisztérium kezeli és minden évben meghirdeti a pályázati felhívását. A nyertes pályázatok adatainak felhasználásával elemzést készítettem a vizsgált járások területét érintő projektekről is. Az elemzéshez szükséges adatokat a Földművelésügyi Minisztérium Parlamenti és Társadalmi Kapcsolatok Főosztályától kaptam meg 2012-2017 időszakra, éves bontásban. Az adatbázis a következő adattípusokat tartalmazza:

- Pályázó neve
- Pályázat címe
- Projekt tartalma
- Pályázat helyszíne

A projekteket az adatbázishoz kapott elnevezésük és tartalmi leírásuk alapján elemeztem. Ahol a tartalmi leírás számomra bizonytalan volt, ott a projektekre az interneten is rákerestem a pontosabb elbírálás érdekében.

3.5. A vizsgált járásokba tartozó települések szándékai a jövő fejlesztéseiről

Kutatási munkám során elindultam az országos tervek szintjéről, majd fokozatosan eljutottam a települési tervekig. Ahhoz azonban, hogy a közvetlen települési szint aktuális állapotáról és a témám tárgyát érintő jövőbeli elképzeléseiről közvetlen információkat kapjak, primer kutatási módszertanként online kérdőíves felmérést végeztem az érintett járásokhoz tartozó 373 települési önkormányzat körében.

A felmérést 2018. szeptember 6. és szeptember 30. között végeztem online Google űrlap szerkesztésével. A kérdőív típusa tehát saját szerkesztésű, online kitölthető kérdőív, könnyen megválaszolható, a célcsoport számára könnyen értelmezhető kérdésekkel (Boncz, 2015). A kutatásban való részvételre történő felhívást mind a 373 önkormányzat részére kiküldtem szeptember 6-án, az elektronikus levélben megjelölve az online kérdőív linkjét, majd a felhívást megismételtem szeptember 17-én.

Határidőig 72 önkormányzat töltötte ki a teljes űrlapot és adta meg válaszait. Ez 20%-os részvételnek számít, a felmérés így reprezentatívnak tekinthető.

A kérdőívben szereplő kérdések a következők:

1. A település rendelkezik-e hatályos fejlesztési tervvel, programmal? Megj: Ez a kérdés nem a rendezési tervre vonatkozik.
2. Az utóbbi 10 évben a település vett-e igénybe a fejlesztései megvalósításához EU-s forrásokat?
3. A településfejlesztési lépések során figyelembe veszik-e azt a ténytet, hogy a település és környéke magas természeti potenciállal rendelkezik?
4. Ha igen, akkor milyen módon, milyen elvet követve veszik figyelembe az értékes természeti környezet meglétét? Kérem, hogy néhány szóban, mondatban fejtse ki!
5. Voltak-e, vannak-e, illetve tervben vannak-e olyan fejlesztések a településen, melyek a természeti környezet pozitív adottságainak kihasználására épülnek?
6. A településen működő vállalkozások rendelkeznek-e a természeti környezet kihasználásán alapuló fejlesztésekkel, beruházásokkal?
7. Ha igen, melyek ezek típusa? (ökoturizmus, vadásztatás, szálláshely, horgászto stb.)
8. Kérem, hogy sorolja fel azokat a fejlesztéseket, melyek Ön szerint a jövőben előbbre vihetnék a településüket!

A kérdésekre adott válaszokat egyszerű statisztikai módszerekkel szemléltetem (Kis-Tóth, 2013). A kérdőívre adott válaszokat és a vizsgálat eredményeit a 4.8. fejezetben mutatom be részletesen.

3.6. A komplex mutató által képzett járási sorrend és a területi tőke mutató által képzett sorrend összevetése

Oláh és munkatársai (Oláh, 2017) a területi tőke települési szintű meghatározásával tudtak fejlettségi rangsort képezni Magyarország települései között, valamint a járásk között. Vizsgálatomban arra voltam kíváncsi, hogy az általam használt módszerrel leszűrt magas természeti tőkével, de alacsony gazdasági, társadalmi potenciállal rendelkező járásk milyen besorolást kaptak a hazai területi tőkészámitást elvégző kutatócsapat által. Az Oláh és munkatársai által konstruált tőkemutató természeti mutatószámokat is tartalmaz az infrastrukturális tőkén belül. Ezek a mutatók a következők:

- Egy km²-re jutó védett természeti terület nagysága
- Egy km²-re jutó zöldterület nagysága
- Egy km²-re jutó erdőterület
- Települések közigazgatási területén belüli természetes és mesterséges vízpart hossza

A természeti tényezők kifejezésére használt indikátorok az ő esetükben is a felszínborítottsággal állnak kapcsolatban, ez szintén indokolja a CORINE adatbázis kutatásomban történő használatát, de ezek mellett még 73 gazdasági, társadalmi és infrastrukturális indikátor faktor- és klaszterelemzéseken keresztül adja az összegzett eredménytet.

Az általam vizsgált járáskot beazonosítottam az Oláh (2017) és munkatársai által kategorizált és térképre vitt járáskkal, majd a területi tőke szerinti kategóriákban vizsgáltam az eltérést.

4. EREDMÉNYEK

Az Anyag és módszer fejezetben leírtaknak megfelelően elvégeztem a vizsgálatokat és az elemzéseket. Ezek részletes eredményeit közzé teszem ebben a fejezetben. A vizsgálatok alapjául szolgáló és általam elkészített összegző táblázatokat külön mellékletekben szerepeltetem.

4.1. A járások rangsorolása a természetes és természetközeli felszínborítottság aránya, valamint a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató segítségével

A természetes és természetközeli felületek arányából képzett és sorrendbe állított járási listát összevettem a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét jellemző komplex mutató által meghatározott gazdasági és társadalmi fejlettségi sorrenddel (10. ábra). A járásokat és a hozzájuk tartozó természetes és természetközeli felületek arányait a komplex mutató szerinti sorrendbe állítottam.

Járás neve	természetes felületek aránya (%) CORINE	Rangsorszám a természetes felületek alapján (1-rossz, 174-jó)	Rangsorszám a komplex mutató értéke alapján (1-rossz, 174-jó)
Cigándi járás	27	60	1
Sellyei járás	41	112	2
Gönci járás	50	134	3
Kunhegyesi járás	29	67	4
Baktalórántházai járás	45	122	5
Jánoshalmi járás	38	100	6
Nyíradonyi járás	54	148	7
Encsi járás	43	117	8
Hevesi járás	18	23	9
Ózdi járás	77	170	10
Szikszói járás	23	41	11
Sarkadi járás	28	62	12
Nyírbátori járás	51	138	13
Edelényi járás	60	158	14
Devecseri járás	38	98	15
Mezőcsáti járás	43	115	16
Fehérgyarmati járás	31	78	17
Mezőkovácsházai járás	3	1	18
Vásárosnaményi járás	43	114	19
Derecskei járás	31	72	20
Ibrányi járás	19	24	21
Záhonyi járás	29	66	22
Hegyháti járás	47	130	23
Bácsalmási járás	6	3	24
Csurgói járás	54	149	25
Püspökladányi járás	19	27	26
Putnoki járás	73	168	27
Sárbogárdi járás	22	34	28
Barcsi járás	52	139	29
Kemecsei járás	27	56	30
Szécsényi járás	58	153	31
Csengeri járás	14	16	32
Berettyóújfalui járás	27	57	33

10. ábra: Kivágot a járások természetes és természetközeli felszínborítottságából képzett mutatói és a komplex mutató által generált sorrend táblázatából, saját szerkesztés

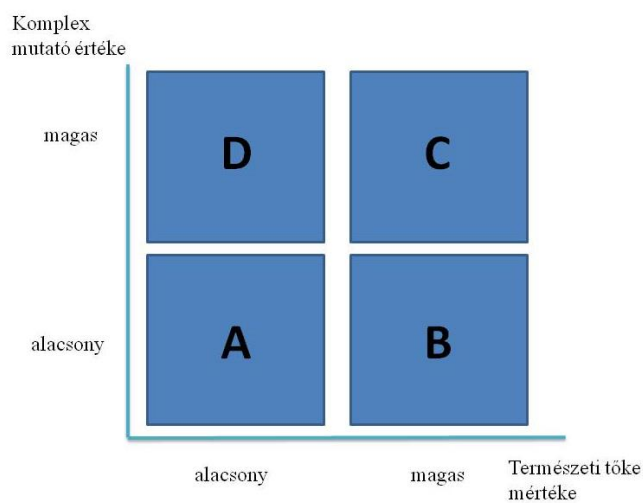
Így végső soron négy kategóriába tudtam sorolni a járásokat (11. ábra) a CORINE alapú természeti tőke értékük és a gazdasági és társadalmi fejlettségük alapján.

A hazai járások fenti CORINE felszínborítási kategóriákból képzett természetességi aránya járási szinten a 174 (budapesti kerületek nélkül) járás átlagában 37%. Ezt az értéket tekintem a

természetes felület arány alacsony és magas meghatározásának határpontjaként. A komplex mutató esetében pedig a KSH által meghúzott határvonal, a kedvezményezett járásokat kijelölő érték alatti és feletti tartományt tekintetem alacsony, illetve magas értéknek.

A négy kategória a következő:

- A. a természetes felületek aránya alacsony (átlag (37%) alatti) és a komplex mutató értéke is alacsony (46,68 alatti) (kedvezményezett járások)
- B. a természetes felületek aránya magas (átlag (37%) feletti), de a komplex mutató értéke alacsony (46,68 alatti) (kedvezményezett járások)
- C. a természetes felületek aránya magas (átlag (37%) feletti), és a komplex mutató értéke is magas (46,68 feletti) (nem kedvezményezett járások)
- D. a természetes felületek aránya alacsony (átlag (37%) alatti), de a komplex mutató értéke magas (46,68 feletti) (nem kedvezményezett járások)

11. ábra: A komplex mutató és a CORINE alapú természeti tőke (természetes és természetközeli felületek aránya) által kialakítható kategóriák rendszere, saját szerkesztés

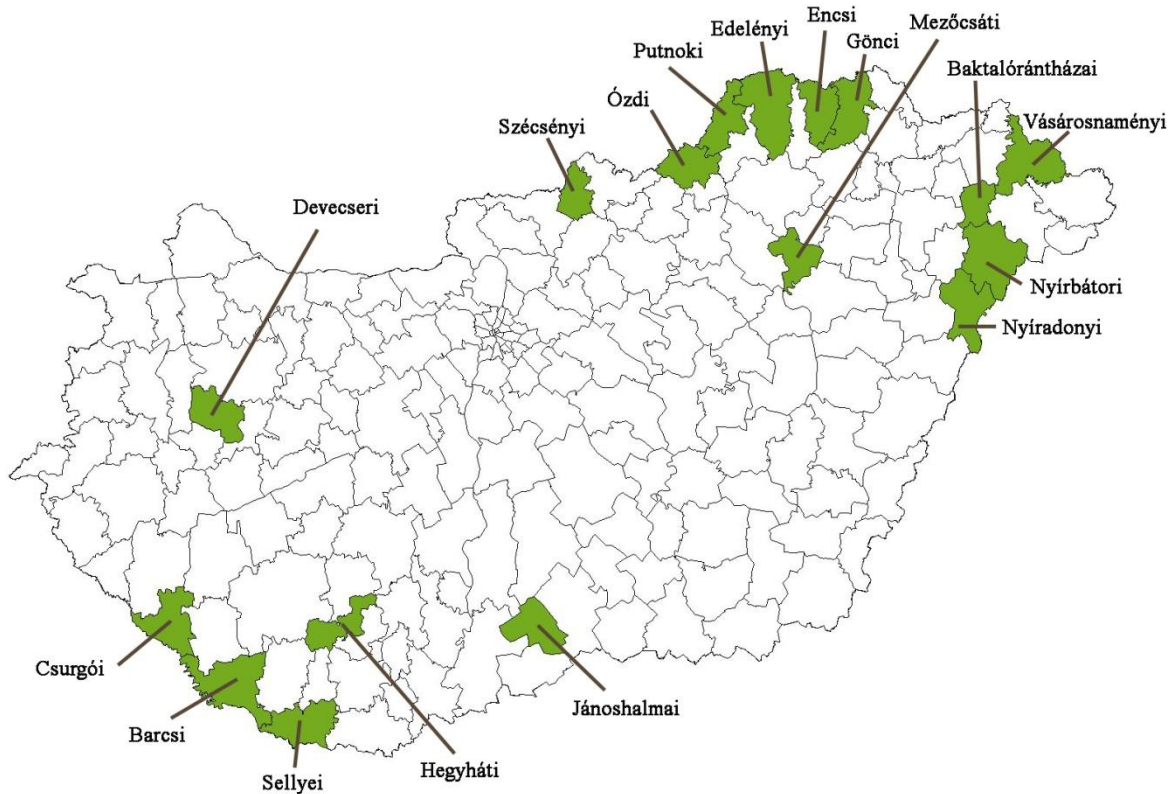
A kategóriákba tartozó járások számát a 12. táblázat mutatja be.

12. táblázat: A komplex mutató és a CORINE alapú természeti tőke által kialakítható kategóriákba tartozó járások száma

Kategória	Kategóriába tartozó járások száma
A	62 db
B	47 db
C	32 db
D	33 db

A B kategóriába tartozó járásokból kiválasztottam azokat, melyek a 2014. (XI. 26.) Kormányrendelet szerint komplex programmal fejlesztendőek, azaz a kedvezményezett járásokon belül is a leghátrányosabb helyzetűek. Ez a szűkítés a 47 járásról 17 járásra szűkítette a B kategória járásainak számát.

Az így kapott, B2 kategóriának elnevezett járások (12. ábra) a következők: Sellyei, Gönci, Baktalórántházai, Jánoshalmi, Nyíradonyi, Encsi, Ózdi, Nyírbátori, Edelényi, Devecseri, Mezőcsáti, Vásárosnaményi, Hegyháti, Csurgói, Putnoki, Barcsi, Szécsényi.

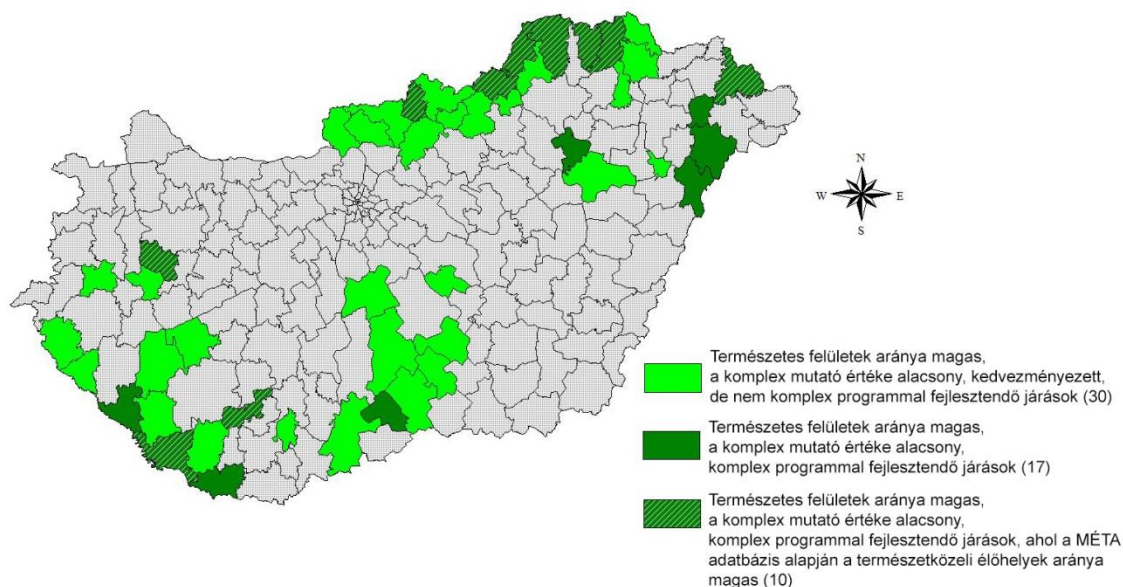
12. ábra: A B2 kategóriába tartozó járások, melyek komplex programmal fejlesztendő státuszba tartoznak a 2014. (XI. 26.) Kormányrendelet alapján, saját szerkesztés

A járásokra számított CORINE alapú természeti tőke átlagának értéke 19%. Ezek után a 17 db B2 kategóriába eső járás közül leválogattam azokat, melyekben a természet közeli élőhelyek aránya 19% feletti. Így megkaptam azt a 10 járást (B3 kategória), melyek gazdasági és társadalmi szempontból a legkedvezőtlenebb állapotokat mutatják, ugyanakkor a természeti adottságaik, a természet közeli élőhelyek aránya és ezáltal a természeti tőkéjük az országos átlag feletti. A továbbiakban ezzel a tíz járással dolgoztam: Gönci, Encsi, Ózdi, Edelényi, Devecseri, Vásárosnaményi, Hegyháti, Putnoki, Barcsi, Szécsényi (14. ábra)

A vizsgálati célterület meghatározásának folyamatát mutatja a B kategória járásain belül a 13. ábra.

B	B2	B3
Gönci járás	Komplex programmal fejlesztendő járások	MÉTA felmérés alapján a természetközeli élőhelyek aránya a járás teljes területéhez viszonyítva az átlagnál magasabb
Encsi járás		
Ózdi járás		
Edelényi járás		
Devecseri járás		
Vásárosnaményi járás		
Hegyháti járás		
Putnoki járás		
Barcsi járás		
Szécsényi járás		
Nyíradonyi járás		
Mezőcsáti járás		
Sellyei járás		
Baktalórántházai járás		
Csurgói járás		
Nyírbátori járás		
Jánoshalmi járás		
Tokaji járás		
Vasvári járás		
Pétervásárai járás		
Nagyatádi járás		
Kunszentmiklósi járás		
Kiskunmajsai járás		
Szigetvári járás		
Pásztói járás		
Bélapátfalvai járás		
Hajdúhadházi járás		
Letenyei járás		
Sümegei járás		
Marcali járás		
Balmazújvárosi járás		
Salgótarjáni járás		
Bátonyterenyei járás		
Nagykőrösi járás		
Sárospataki járás		
Rétságai járás		
Kiskunfélegyházi járás		
Kiskunhalasi járás		
Pécsváradi járás		
Kiskőrösi járás		
Lenti járás		
Sátoraljaújhelyi járás		
Balassagyarmati járás		
Kazincbarcikai járás		
Bajai járás		
Fonyódi járás		
Szobi járás		

13. ábra: A vizsgálati célterület meghatározásának folyamata a B kategória járásain belül, saját szerkesztés

14. ábra: Járások, melyek esetében a természetes felületek aránya magas és a komplex mutató értéke alacsony (B kategória), saját szerkesztés ArcView GIS szoftverrel

4.2. A 10 vizsgált járás (B3) megjelenése az országos szintű fejlesztéspolitikai dokumentumokban

Az előző fejezetben eredményül kapott és B3 kategóriába sorolt járások helyzetét, megjelenését és a rájuk vonatkozó ajánlásokat, célokat vizsgáltam a legmagasabb szintű hazai területfejlesztési szakmapolitikai dokumentumokban.

4.2.1 Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK)

A 2005 és 2013 között hatályban lévő Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK) az elmaradott térségek, külső és belső, perifériák és vidékies térségek felzárkóztatására az átlagosnál jobb minőségű természeti környezet fontos szerepét hangsúlyozza ajánlásaiban. Ezek az ajánlások a következőképpen hangzanak:

- A vidékies térségek felértékelődő belső adottságait (a természeti területek és az emberi tevékenységgel kevésbé terhelt környezet magas aránya, kevésbé szennyezett környezeti elemek, alacsony népsűrűség és beépítettség, hagyományok stb.) tudatosítani kell a társadalomban és a helyi közösségekben.
- Életerős, érdekérvényesítésre képes helyi és térségi közösségek megteremtése, a sajátos helyzetű társadalmi csoportok helyzetének, így sok esetben a társadalmi konfliktusoknak a programszerű kezelése; szorgalmazva e térségek természeti, táji értékeinek védelmét, a környezeti állapot megőrzését, ill. javítását.

4.2.2 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióban (OFTK)

Az OFTK célrendszerében a legmagasabb szinten, az átfogó célok között szerepel a „természeti erőforrásaink fenntartható használata, értékeink megőrzése és környezetünk védelme”. Az OFTK

környezetstratégiai üzenetei közép és hosszútávon is hangsúlyozzák a természetvédelmet, a természeti erőforrások fenntartható használatát, a környezetgazdálkodási rendszerek működtetését, valamint a környezettudatosság növelését. A horizontális, azaz valamennyi fejlesztési célt érintő tényezőként, alapelveként is megtalálható a „táji és természeti értékek megőrzésének egyre nagyobb arányú előtérbe helyezése”. A Konceptió területi specifikus céljai között megjelenik a „kiemelkedő táji értékű térségek fejlesztése”, mely a kultúrtájak és a turisztikai térségek gazdaságba történő becsatornázását jelenti. Ez a területi kohézió egyik lényeges elemét jelenti, a hely specifikus adottságok bevonását a fejlesztésekbe.

A szak- és területpolitikai fejlesztési irányokon belül a dokumentum az ország tematikus térszerkezeti felosztását mutatja be. Az általam vizsgált 10 járás az OFTK-ban meghatározott térszerkezeti térségtípusok alapján az alábbi kategóriákba sorolhatók (13. táblázat):

13. táblázat: Térszerkezeti típusok a vizsgált 10 járásra (B3) az OFTK alapján, saját szerkesztés

Járas neve	OFTK-ban meghatározott térszerkezeti besorolás			
	Funkcionális térségek szerint	Vidéki térségek szerint	Turisztikai térszerkezet szerint	Kultúrtájak szerint
Barcsi járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe Jó mezőgazdasági adottságú terület	Aprófalvas térség	Üdülőkörzet	Belső-Somogy
Hegyháti járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe	Aprófalvas térség	Kiemelt üdülőkörzet	Mecsek
Vásárosnaményi járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe	Vidéki térség ($<120\text{fő}/\text{km}^2$)	Üdülőkörzet	Szatmár-Bereg
Gönci járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe	Aprófalvas térség	Üdülőkörzet	Tokaj-Zemplén
Encsi járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe	Aprófalvas térség Cserehát		
Edelényi járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe	Aprófalvas térség Cserehát	Üdülőkörzet	Aggtelek
Putnoki járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe	Aprófalvas térség Leszakadó ipari válságtérség		
Ózdi járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe	Leszakadó ipari válságtérség		

Járás neve	OFTK-ban meghatározott térszerkezeti besorolás			
	Funkcionális térségek szerint	Vidéki térségek szerint	Turisztikai térszerkezet szerint	Kultúrtájak szerint
Szécsényi járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe	Vidéki térség (<120fő/km ²)	Üdülőkörzet	Cserhát
Devecseri járás	Környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területe	Aprófalvas térség	Üdülőkörzet	

A táblázatból kitűnik, hogy a vizsgált járások mindegyike környezeti meghatározottságú, természetközeli gazdálkodás területbe sorolt az OFTK funkcionális térségek szerinti kategorizálása alapján. A járások nagy része aprófalvas térségnek felel meg, és turisztikai térszerkezeti besorolásuk alapján a legtöbb üdülőkörzet, vagy kiemelt üdülőkörzet besorolást kapott. Jól látszik az is, hogy 10-ből 6 járás valamely kultúrtájunk része.

Az OFTK helyzetleíró és javaslattevő munkarészeiben egyaránt megjelenik az általam vizsgált tény, mely szerint a célterületi járásokban ugyan a gazdasági és társadalmi mutatók jóval az országos átlag alatti értékekkel bírnak, ugyanakkor az országos átlagnál több és jobb minőségű természeti környezettel (természeti tőkével) rendelkeznek.

Az OFTK az egyes térségtípusokra fejlesztéspolitikai feladatokat fogalmaz meg, többek között a természeti környezet vonatkozásában is. Ezek a konkrét járásokra vetítve és összefoglalva az alábbiak (14. táblázat):

14. táblázat: Az OFTK fejlesztéspolitikai célkitűzései a vizsgált járások (B3) térségtípusai esetében, saját szerkesztés

Célterület	Természeti környezeten alapuló fejlesztési javaslatok		Érintett járások
	Célzottan	Összevontan	
Cserehát	<ul style="list-style-type: none"> – A falusi- és ökoturizmus fejlesztése, a turisztikai célpontok elérhetőségének javítása – megújuló energiára alapuló térségfejlesztés – erdősítés és az erdőgazdaságban rejlő további lehetőségek kiaknázása, fenntartható fejlesztése – határon átnyúló fejlesztések 	<ul style="list-style-type: none"> – Zöldmezős fejlesztések helyett barnamezős beruházások. – A természetes erdőtársulások nem eshetnek áldozatul fejlesztéseknek. – A fejlesztések nem növelhetik a természeti és környezeti szempontból érzékeny tájak, területek terhelését. 	Encsi járás Edelényi járás

Célterület	Természeti környezeten alapuló fejlesztési javaslatok		Érintett járások
	Célzottan	Összevontan	
Aprófalvas térségek	Öko- és aktív turizmus	<ul style="list-style-type: none"> – A biomassa, mint megújuló energiaforrás használata csak kisléptékű, autonóm energiagazdálkodási rendszerekben támogatható. – A mező- és erdőgazdálkodásban a természet közeli gazdálkodási gyakorlatokat kell támogatni és azokat a lakosság számára megismerhetővé kell tenni. 	Barcsi járás Gönci járás Encsi Járás Edelényi járás Putnoki járás Devecseri járás
Kultúrtájak	<ul style="list-style-type: none"> – a táji környezethez alkalmazkodó, hagyományőrző és a tájképet megőrző gazdálkodás támogatása – táji sajátosságokra épülő turizmus – Silver economy (idősekre alapozott gazdaság) – a kellemes környezetre épülő alkotóhelyek és távmunka lehetőségek biztosításával a kvaterner és K+F szektorbeli munkahelyek teremtése – a fokozott környezetterhelés megelőzése 		Barcsi járás Vásárosnaményi járás Gönci járás Edelényi járás Szécsényi járás
Leszakadó ipari válságtérség	<ul style="list-style-type: none"> – A korábbi környezetkárosítások felszámolása, kármentesítés, tájrehabilitáció – A környezeti nevelés bevezetése, szélesebb körű alkalmazása 		Edelényi járás Putnoki járás Ózdi járás

Az országos szintű fejlesztéspolitikai tervek felismerik a vizsgált járások speciális helyzetét, bár a gazdasági-társadalmi és természeti adottságok együttes kapcsolatát, vagyis az általam használt kategorizálást nem jelenítik meg, de különböző országos célterületek, célkitűzések mentén rendezhetőek a vizsgált járások.

4.2.3 Témám szempontjából releváns ágazati operatív programok

Az ágazati operatív programok közül a Környezet- és Energia Operatív Program, valamint a Gazdaságfejlesztési Operatív Program érdekes a kutatásom szempontjából. Megállapítható, hogy

mindkét program horizontális alapelvként említi a területi kohéziót, de nem nevesítenek térségeket, csak térség típusokat. A Gazdaságfejlesztési Operatív Program kiemelt területként kezeli a hátrányos és leghátrányosabb térségekben megvalósuló, jelentős munkalehetőség-teremtést eredményező beruházások támogatását. A KEOP-ban megfogalmazott fejlesztéstípusok célja, hogy mérsékeljék a környezeti problémákat, javítsák a társadalom életminőségét és a gazdaság környezeti folyamatokhoz történő alkalmazkodását. A KEOP nem tartalmazott térség-specifikus intézkedéseket, csak az OFK-ban megjelenített térségek (Balaton, Tisza, Duna, falusias térségek) fejlődéséhez való hozzájárulást hangsúlyozza.

4.3. A vizsgált eljárások megjelenése a regionális szintű fejlesztéspolitikai dokumentumokban

A 2007-2013-as időszak vizsgált öt regionális operatív programjában a területiség megjelenése jól érzékelhető, ellentétben az ágazati operatív programokkal, ahol sokkal kevésbé jelent meg a területiség elve, leginkább csak a belső egyenlőtlenségek feloldását értik a területi kohéziós cél alatt.

Az, hogy a 2007-2013-as időszakban a régiók önálló operatív programokkal rendelkezettek, már önmagában is a területi kohézió egyik fontos eleme volt, mivel a területi szempontok magas szintű tervi dokumentumok által érvényesülhettek az uniós források felhasználásának megtervezése és pályáztatása, felhasználása során. A regionális operatív programokban a területi kohézió kétirányú felzárkóztatást jelentett: egyrészt a régió belüli kistérségek irányába, másrészt az adott régió országos szinthez történő igazodását. Jellemzően a megfogalmazott területi kohéziós indikátorok is azokra a témakörökre fókuszáltak, amelyek a hátrányos helyzetet tették mérhetővé. Ilyen például a foglalkoztatottság mértéke vagy az elvándorlás. Kivételt képez ez alól az Észak-Alföldi Operatív Program, amelyben területi kohéziós mutatóként, a régió belüli területi különbségek csökkentése érdekében a hasznosított barnamezős területek nagysága mint célérték indikátor megjelent. Itt tulajdonképpen a természeti tőke védelmére tett intézkedés gyakorlati szinten került beemelésre a területi kohézió rendszerébe, értelmezésébe.

Valamennyi vizsgált regionális operatív program átfogó, azaz legmagasabb szintű, stratégiai célja a területi kohézió erősítéséről szól. (Lásd M6 melléklet.) Mindegyik program beavatkozási területei megegyeznek, csak fogalmazásban térnek el néhol egymástól. Tartalmukban viszont megjelennek az eltérő térségi preferenciák.

A turizmusfejlesztésen belül mindegyik régió a természeti és örökségturizmus fejlesztésében látja a térségek meghatározó fejlesztési lehetőségét. Különösen az Észak-alföldi és az Észak-magyarországi régiók fejlesztési programjában szerepel hangsúlyosan a turizmus természeti tőkére alapozott fejlesztési lehetőségeinek kiaknázása és fenntartása. A természeti látványosságokon kívül a termálvízre alapozott gyógy- és termálturizmus, valamint a borturizmus szerepel a tervekben. A gazdasági és természeti adottságokból adódó sajátosság mindegyik programból kiolvasható, mind a helyzetleíró, mind pedig az elemző és a stratégiai irányokat meghatározó és eszközöket hozzárendelő munkarészekből. Az Észak-alföldi operatív program átfogó célja nevesíti is a területi tőkét mint olyan erőforrást, ami a területi kohéziót segíti. A regionális fejlesztési programok elemző táblázatát az M7 melléklet tartalmazza.

2014-ben került elfogadásra a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program (TOP), mely a korábbi időszakban önállóan létező regionális operatív programokat hivatott helyettesíteni az ország hat régiójában, kivéve a Közép-magyarországi Régiót, aminek a fejlesztésével külön operatív

program foglalkozik. A TOP program keretében a megyék külön forrást kaptak arra, hogy elkészítsék a saját integrált területi programjaikat, melyek feladata a megyei szint országos szintű tervdokumentumokba történő becsatornázása, illetve ezáltal a települési pályázatok TOP programból való finanszírozásának irányítása. A megyei integrált területi programok 2015-ben készültek el. Jól látszik, hogy ezen programok kötelező irányítottság mellett a TOP prioritásaihoz illeszkednek.

A Terület- és Településfejlesztési Operatív Program prioritásai a következők:

- Térségi gazdasági környezet fejlesztése a foglalkoztatás elősegítésére
- Vállalkozásbarát, népességmegtartó településfejlesztés
- Alacsony széndioxid kibocsátású gazdaságra való áttérés kiemelten a városi területeken
- A helyi közösségi szolgáltatások fejlesztése és a társadalmi együttműködés erősítése
- Megyei és helyi emberi erőforrás fejlesztések, foglalkoztatás-ösztönzés és társadalmi együttműködés
- Közösségi szinten irányított városi helyi fejlesztések (CLLD)

4.4. A vizsgált járások megjelenése a megyei szintű fejlesztéspolitikai dokumentumokban

A 10 vizsgált járás 6 megye területében érintett, melyet a 15. táblázat részletez:

15. táblázat: A vizsgált járások (B3) és a megyék kapcsolata, saját szerkesztés

Járás	Megye
Gönci	
Encsi	
Ózdi	Borsod-Abaúj-Zemplén megye
Edelényi	
Putnoki	
Devecseri	Veszprém megye
Vásárosnaményi	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Hegyháti	Baranya megye
Barcsi	Somogy megye
Szécsényi	Nógrád megye

2014-2020 között a megyék integrált területi programjainak megvalósítására szolgáló forrást a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program biztosítja.

A megyei szinten készült fejlesztési programok területük szintjén foglalkoznak a természeti környezettel mint helyi potenciállal, mely összeköthető a megye gazdasági fejlesztési lehetőségeivel. Ezek a stratégiák, fejlesztési programok források hiányában azonban csak részben tudják érvényesíteni a tartalmazott fejlesztési elképzeléseiket.

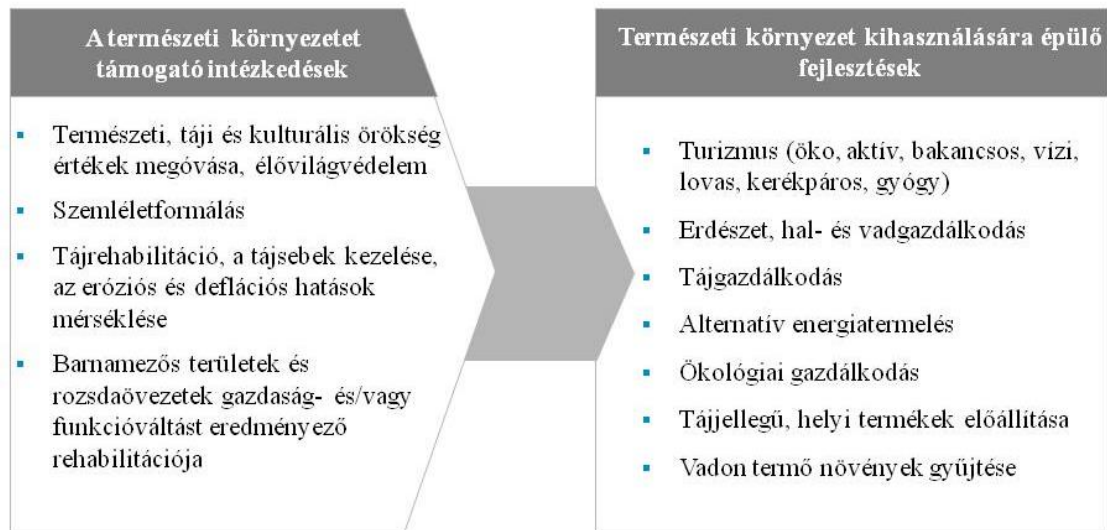
A 1702/2014. (XII. 3.) Korm. határozat² a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program (TOP) terhére forrásokat rendelt a hazai kevésbé fejlett régiók 18 megyéjéhez - Pest megye kivételével, - a 2014-2020 közötti fejlesztési időszakra, hogy a fejlesztési céljaik egy részét meg tudják valósítani. Ehhez a megyék elkészítették az ún. megyei integrált területi programjaikat, melyeket az ágazati TOP-ban tervezett fejlesztési irányokhoz kellett alakítaniuk.

A vizsgált dokumentumok két típusra oszthatók: koncepciók és stratégiák, illetve stratégiákat megalapozó helyzetfeltáró dokumentumok. Ez utóbbi és a koncepciók a területfejlesztési rendszerben elfoglalt helyüknek megfelelően nem jutnak el a konkrét javaslatig, hanem a helyzet leírását, elemzését és esetleg a célok rögzítését tartalmazzák. A vizsgált megyei fejlesztési dokumentumok mindegyike foglalkozik a terület természeti környezetével és a helyi gazdaság állapotával. Az elemzések súlypontja a gazdasági és a társadalmi tényezőkön nyugszik, és megközelítésük materiális. Az összefüggés-elemzések hiányoznak. Főleg állapotleírásokkal találkozunk, de mélyebb ok-okozati összefüggések kevésbé jelennek meg. Hasonló következtetésre jutottak *A területi tőke és magyarországi dimenziói* kötet szerzői is (Oláh szerk, 2016) a területi tőke megjelenését vizsgálva a megyei fejlesztési tervek esetében.

A 2014 előtt készült megyei programok egyedibbek, részletesebbek és témáikat illetően is szerteágzóbbak, mint az integrált stratégiák. A megyei programok mindegyike részterületet biztosít a természeti környezetre épülő fenntartható fejlesztési irányoknak és különböző hangsúllyal, de természetvédelmi célokat, intézkedéseket is tartalmaznak. Az integrált stratégiák viszont a vizsgálatom tárgyát jelentő természeti környezet térségi használata szempontjából releváns fejlesztéseket a „Társadalmi és környezeti szempontból fenntartható turizmusfejlesztés” elnevezésű TOP intézkedés alá csatornázzák be, illetve az energetikai korszerűsítések tartozhatnak még ide, ha azok helyben meglévő megújuló erőforráson alapulnak.

A megyei programokban található helyi természeti potenciált kihasználó fejlesztési javaslatok, illetve a védelmet szolgáló intézkedések a vizsgált megyék összességében és összefoglalóan az alábbiak (15. ábra):

² A kormány 1702/2014. (xii. 3.) Korm. Határozata a 2014–2020 közötti programozási időszakban a terület- és településfejlesztési operatív program tervezésének egyes szempontjairól, valamint az operatív programhoz tartozó megyék megyei önkormányzatai és a megyei jogú városok önkormányzatai tervezési jogkörébe utalt források megoszlásáról

15. ábra: A megyei programokban található helyi természeti potenciált kihasználó fejlesztési javaslatok, saját szerkesztés

A megyei fejlesztési programok elemző táblázatát az M8 melléklet tartalmazza.

4.5. Leader kistérségek fejlesztési programjai

Az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának jelentős lépése volt, hogy felismerte a vidéki térségek önszerveződésen alapuló és közösségi tervezésen alapuló fejlesztési módszerét. A Közöségi Kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében (LEADER) elnevezésű program az 1990-es években indult és vált a vidéki térségek kisebb-nagyobb fejlesztési eszközévé. A LEADER programok kidolgozásának és végrehajtásának alapelvei a helyi sajátosságok megtalálására és felhasználására építenek, mely alapelvek a következők:

- A célok, fejlesztések terület alapú megközelítése
- Helyi igényeken alapuló, alulról érkező kezdeményezések
- Partnerség, helyi akciócsoportok, szerveződése, hálózatos együttműködése, identitásépítés
- Innováció
- A fejlesztések integrált megközelítése, egymást támogató fejlesztések megvalósítása
- Helyi finanszírozás és helyi menedzsment (szubszidiaritás)

A Leader mechanizmus szemléletének előnye, hogy érvényesül a szubszidiaritás elve azáltal, hogy a források kezelője, menedzsmentje közvetlen kapcsolatban áll a kistérségi szereplőkkel, érti, látja a helyzetüket, közvetlen információkkal, javaslatokkal tudja őket segíteni. A fejlesztések életképebbek és költséghatékonyabbak, mert nincsenek kötelező, sokszor felesleges projektelemek a beruházásokban, csak azt valósítják meg, amire szükség van. Előnyös a Leader szempontjából az is, hogy bár a kettős finanszírozás a projektek szintjén nem lehetséges, program szintjén erre már adott a lehetőség. Ez adja a CLLD (Közösségvezérelt Helyi Kezdeményezések) típusú programok egyik erősségét. A különböző források (Európai Szociális Alap, Európai Regionális Fejlesztési Alap) kombinálásával létező területekhez alkalmazkodóbb projekteket lehet kialakítani, megtervezni és végrehajtani, majd működtetni, mint a merev, de ugyanakkor automatikusan, sémaszintjén ellenőrizhető pályázati rendszerek esetében.

A helyi természeti és gazdasági potenciálok integrált kezelésének, fenntartható hasznosításának programszintű tervezése és támogatása leginkább a LEADER alapeszméjének feleltethető meg. Ezért is foglalkozom kutatásomban a LEADER területi programokkal (stratégiák). A vizsgált 17 járás területén 19 LEADER Helyi Akciócsoport működik. A 16. táblázat ezeket foglalja össze:

16. táblázat: A vizsgált 17 járás területén működő LEADER Helyi Akciócsoportok, saját szerkesztés

Járas	Leader Helyi Akciócsoport neve
Devecseri	Somló-Marcál mente-Bakonyalja Leader Akciócsoport Közhasznú Egyesület
	Gerence-Marcál-Rába és Somló Környéke Vidékfejlesztési Egyesület
Szécsényi	Ipoly-Menti Palócok Térségfejlesztő Egyesület
Barcsi	Rinya-Dráva Szövetség
	Zselici Lámpások Vidékfejlesztési Egyesület
Putnoki	Borsod-Torna-Gömör Egyesület
	Észak-Borsodi LEADER Unió Helyi Közösség Egyesület
Hegyháti	Mecsek-Völgység-Hegyhát Egyesület
Vásárosnaményi	Felső-Tisza Völgye Vidékfejlesztési Egyesület
	Közép-Nyírségért és Rétközért Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület
Edelényi	Borsod-Torna-Gömör Egyesület
Ózdi	Észak-Borsodi LEADER Unió Helyi Közösség Egyesület
Encsi	Abaúj Leader Egyesület
Gönci	Abaúj Leader Egyesület
	Dél-Zempléni Nektár Leader Vidékfejlesztési Nonprofit Kft.
Sellyei	Dél-Baranya Határmenti Települések
	Mecsekvidék Helyi Közösség Egyesület
Jánoshalmi	Felső-Bácska Vidékfejlesztési Egyesület
Csurgói	Vidékünk a Jövők Szövetség
Mezőcsáti	Dél-Borsodi LEADER Egyesület
Nyírbátori	Nyírség Fejlődéséért Leader Egyesület
Nyíradonyi	Érmelléki Vidékfejlesztési Nonprofit Kft.
Baktalórántházi	Közép-Nyírségért és Rétközért Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület

Az Európai Parlament és a Tanács 2013. december 17-én keltezett a vidékfejlesztésről szóló 1305/2013/EU rendelete³ konkrétan deklarálja a vidékfejlesztési támogatások célját, feladatait a 2014-2020 időszakra:

(18)... „Ösztönözni kell a mezőgazdaság, a vidéki térségekben folytatott fenntartható és felelősségteljes idegenforgalmi tevékenységek előmozdításán alapuló vidéki turizmus, valamint a természeti és a kulturális örökség területét egyidejűleg felölelő projekteket, továbbá a megújuló energiaforrások terén végrehajtandó beruházásokat.”

„(19) A vidéki térségekben rendelkezésre álló helyi infrastruktúra és alapvető helyi szolgáltatások fejlesztése ideértve a szabadidős és a kulturális szolgáltatásokat is –, a falvak megújítása, valamint a falvak és a vidéki tájak kulturális és természeti örökségének helyreállítását és fejlesztését célzó tevékenységek alapvető elemét képezik bármely, a vidéki térségek növekedési potenciáljának kiaknázására és fenntarthatóságának előmozdítására irányuló erőfeszítésnek.”

A vizsgálati területen hatályos LEADER stratégiákat (19 db) elemezve kijelenthető, hogy valamennyi vizsgált dokumentum foglalkozik a természeti környezet magas szintű minőségi állapotával és a helyi gazdaság ezzel szembeni alulreprezentáltságával. A vidékfejlesztési szakpolitika irányultsága eleve egy tematikus koncentrálttságot feltételez, így a fenti megállapítás is ebbe illeszkedik bele.

A természeti állapotok, erőforrások támogatását, illetve kihasználását összefoglalóan az alábbi intézkedések, tevékenységek mentén határozták meg a vizsgált LEADER stratégiák:

- Helyi termékek, kézműves termékek előállítás, értékesítése (REL)
- Termékfeldolgozás helyben
- Ökoturizmus fejlesztése
- Turisztikai szolgáltatások és marketing
- Tematikus rendezvénysorozatok
- Falusi szálláshelyek kialakítása
- Megújuló energia-felhasználás
- Helyi értékleltár készítése
- Bemutatóhely, tanösvény kialakítása

Az intézkedésekből jól látszik, hogy a turisztika, mint tématerület, valamint a helyi termékek reprezentálják a fő célterületeket a kutatási témámon belül.

A vizsgált járásokra releváns LEADER stratégiák mindegyike foglalkozik a természeti környezet magas szintű minőségi állapotával és a helyi gazdaság problémáival. A Leader programokban a helyi adottságok ismerete talán a legjobban tetten érhető. A javasolt fejlesztési irányok is kifinomultabbak és a vizsgált térségekben a természeti tőke mint fenntartható erőforrás jelenik meg.

A LEADER stratégiák elemző táblázatát az M9 melléklet tartalmazza.

³ az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról és az 1698/2005/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről

4.6. Településfejlesztési koncepciók, programok, tervek

A települési szintű fejlesztési tervek, programok vizsgálatát 17 járásra kibővített körben végeztem el, vagyis elhagytam a MÉTA indikátor által meghatározott szűkítést. Azért választottam ezt az utat, mert a kutatás során egyre világosabbá vált, hogy a települések nagy része nem rendelkezik semmilyen fejlesztési dokumentummal sem, ugyanakkor szerettem volna megfelelő elemszámmal dolgozni. A 17 járást alkotó 373 településből csupán 35 esetében találtam fejlesztési programot, melyet a magasabb szintű tervdokumentumok esetében is alkalmazott elemzési szempontok mentén vizsgálni tudtam. (Többek között ezért is végeztem egy online kérdőíves felmérést a 373 település között, ahol célzottan kerestem a választ a kutatási témám kapcsán.) Figyelembe vettem ugyanakkor olyan térségi szintű dokumentumokat is, melyek egy-egy település esetében relevánsak - kistérség fejlesztési koncepció - a térségi érintettség kapcsán. A vizsgálatokból kiderült az is, hogy főleg térségi szerepkörrel rendelkező települések - városi rangban - azok, melyek saját fejlesztési programmal rendelkeznek. Ilyenek például a járásközpontok, melyek valamennyien rendelkeznek integrált településfejlesztési stratégiával.

A 17 járás 373 települését vizsgáltam meg abból a szempontból, hogy rendelkeznek-e bármilyen településfejlesztési tervvel, és ha igen, akkor vajon ezek a tervek figyelembe veszik-e azt a ténytet, hogy a település és/vagy annak környéke kimagasló természeti potenciállal bír.

A kutatásba bevont települések fejlesztési programjaiban megjelenik külön a természetes felszínborítottság magas aránya és külön a gazdasági, társadalmi problémák túlsúlya, de a kettő összevontan csak egy-két esetben deklarált. Ugyanakkor a helyzetből való kitérés egyik alap adottságának a természeti környezetben rejlő potenciálokat jelölik meg a fejlesztési tervek.

A koncepciók, tervek, programok feldolgozása során azokat a gondolatokat, fejlesztési elképzeléseket kerestem, melyek a meglévő környezeti, természeti állapot – fenntartható - kihasználására irányulnak. Számos anyagban foglalkoznak részletesen vagy kevésbé kidolgozottan a helyi természetvédelem, környezetvédelem kérdéseivel, azonban engem a kutatásom során a jelen állapotának kihasználása érdekelt, és erre helyeztem a hangsúlyt. Ugyanakkor egyértelmű, hogy a természeti potenciálok fenntartásához, esetleges növeléséhez is szükséges beavatkozásokat el kell végezni.

A vizsgált tervek, programok nagy részéből, de leginkább az integrált településfejlesztési stratégiákból kitűnik, hogy a természeti környezet sok esetben olyan téma, melyekkel kötelező foglalkoznia a készítőnek és a készítettőnek, de érdemi részt nem képviselnek az anyagokban. A legtöbb esetben csak mint kötelező fejezet szerepel a téma tárgyalása, és nincs bemutatva semmilyen kapcsolat a természeti adottságok és a gazdasági, társadalmi tényezők között. Ezt sokszor az is erősíti, hogy a természeti környezet leírásában csak száraz tények szerepelnek, mint például az alapkőzet leírása, éghajlat, termőterületek művelési ága vagy a védett területek megnevezése. Ezen száraz tények közlése viszont a stratégiai tervezés számára zsákutca.

Az integrált településfejlesztési stratégiák (ITS) szerkezeti felépítését kormányrendelet szabályozza. Valamennyi vizsgált dokumentum azonos fejezetekkel és a kötelező tartalmi elvárásokkal bír. Így csupán a helyzetértékelő munkarészüket az, amely a természeti környezet állapotával foglalkozik, a javaslattevő munkarész már konkrét akcióterületekre és az azokon megvalósítandó fejlesztésekre koncentrálnak. A természeti elemekre épülő turizmusfejlesztés azonban néhány esetben (Devecser, Mezőcsát, Vásárosnamény stb.) így is megjelent a tervek szintjén.

A települési tervek vizsgálata során öt kategóriába tudtam sorolni a vizsgált dokumentumok típusait:

1. A település nem rendelkezik semmilyen fejlesztési tervdokumentációval.
2. A település a rendezési terv részeként készített koncepcióval bír.
3. A település a járás városi rangú központja, és mint ilyen rendelkezik a 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet⁴ szerinti, 2015-ben készült integrált településfejlesztési stratégiával.
4. A település gazdaságfejlesztési, környezetvédelmi programot készített, vagy készített.
5. A település weboldalán „településfejlesztési program”-ként definiált rövid lista található, arról, hogy milyen fejlesztéseket szeretne a község a jövőben megvalósítani.

A vizsgált települési szintű fejlesztési koncepciók, programok, ITS-ek összességében az alábbi fejlesztési témákat tartalmazzák a természeti környezetre alapozottan, illetve a természeti környezet megújulását segítően.

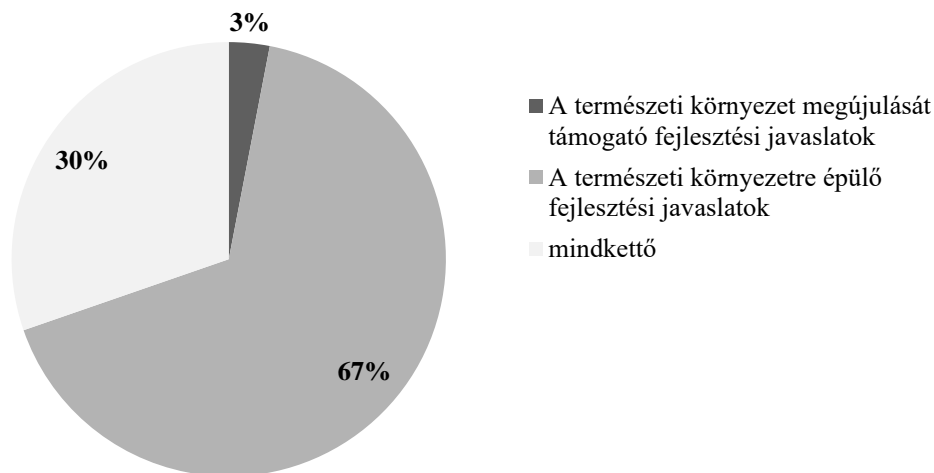
A természeti tőkére épülő fejlesztési javaslatok:

- Turizmusfejlesztés:
 - Falusi-, lovas-, gyalogos-, kerékpáros-, horgász-, vízi- bor- és vadászati-, termál-, zárandok turizmus
 - Szálláshelyfejlesztés
 - Túraútvonalak és kapcsolódó elemek kialakítása
 - Turisztikai marketing
 - Komplex turisztikai csomagok kialakítása
 - Turisztikai kerékpárutak kialakítása
 - Történelmi kert rekonstrukció
 - Látogatóközpont kialakítása
 - Kastélyfejlesztés
 - Turisztikai információs központ építése
- Ökogazdálkodás
- Helyi alapanyagokból helyi termékek előállítása
- Tanyasi életmód megerősítése
- Népi hagyományok ápolása (pl. fazekasság)
- A természeti környezet megújulását támogató fejlesztési javaslatok:
 - erdőtelepítés
 - gyepterület rekonstrukció
 - patak- és folyómeder-rehabilitáció
 - tanösvény kialakítása
 - botanikus kert kialakítása
 - erdei iskola létrehozása

⁴ A településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről szóló 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet

A vizsgált települési és kistérségi szintű fejlesztési dokumentumok legnagyobb része már a helyzetelemző munkarészben foglalkozik a természeti környezet kimagasló szintű állapotával és megjelenik a helyi gazdasági állapotok alacsony szintje is. A releváns dokumentumok szinte mindegyike megoldási javaslatként hozza a természeti környezetre alapozott turizmusfejlesztést. A programok összességét tekintve megállapítható, hogy túlsúlyban vannak azok a fejlesztési elképzelések, melyek a pozitív természeti környezeti adottságok kihasználására tesznek javaslatot, és viszonylag kevesebb azon fejlesztések megnevezése, melyek ennek a természetes miliónek a rehabilitációjára, fenntartására irányulnak. Meglátásaim szerint a kapott eredmények mögött a következő okok húzódnak meg: az önkormányzatok jelentős része, főleg azok melyek, fejlesztési forrásokkal kevésbé rendelkeznek, szinte minden esetben olyan beruházást hajtanak végre, melynek látványos eredménye van a település életére nézve és fel tudnak mutatni némi gazdaságélénkítő hatást. A jelentősebb gazdasági fejlesztéseket kívülről, illetve magasabb (megyei vagy országos) szintről várják. Ezt az anyagi lehetőségeik és a fejlesztési munkához szükséges szervezeti háttér és menedzsment képességek alacsony foka is indokolja. A természetvédelmi fejlesztéseket a nemzeti park igazgatóságok és erdőgazdaságok hatáskörébe utalják. Települési szintű természetvédelmi projektek mögött a legtöbb esetben valamely helyi vagy országos, esetleg térségi, tájegységi szintű zöld civil szervezet, illetve a nemzeti park igazgatóságok állnak.

A fejlesztési dokumentumokban a természeti környezet kihasználására, illetve a természeti környezet megújítására, fenntartására tett javaslatok arányát mutatja a 16. ábra:

16. ábra: A természeti környezetet érintő fejlesztési javaslatok megoszlása a vizsgált tervezési dokumentumokban, saját számítás és szerkesztés

Jól látszik, hogy a vizsgált települési szintű fejlesztési tervek elsősorban az adottságok kihasználására koncentrálnak és kisebb mértékben és nem is egységesen a természeti környezet védelmére, megújítására. A településfejlesztési tervek, programok elemző táblázatát az M10 melléklet tartalmazza.

A civil szervezetek szerepével egy önálló alfejezetben foglalkozom.

4.7. Megvalósult fejlesztési projektek

A stratégiák, programok, tervek elemzéseit követően a 17 járás területén 2007-2013 között uniós ERFA és ESZA, valamint a Kohéziós Alap, a Leader és a hazai forrásból, civil szervezetek által megvalósított projekteket elemeztem a 17 járásba tartozó 373 településen.

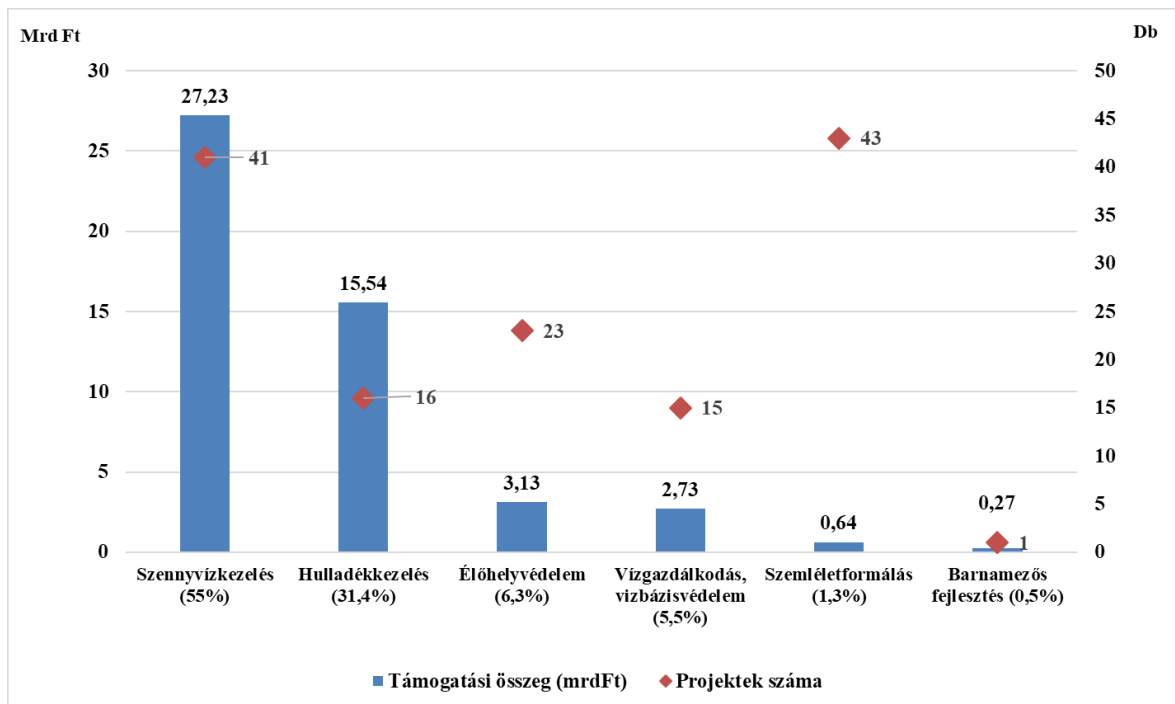
4.7.1 A 2007-2013 közötti időszakban a vizsgálatom alá vont B2 típusú járások Európai Regionális Fejlesztési Alapból, az Európai Szociális Alapból és a Kohéziós Alapból megvalósult fejlesztései

A vizsgálat eredményeként a 3.223 projektből 139 olyan projektet tudtam elkülöníteni, melyek közvetlenül támogatták a természeti tőke megmaradását és 51 olyan beruházást találtam, melyek a meglévő természeti környezet kihasználására jöttek létre. Látható, hogy közel harmad annyi projektet valósítottak csak meg, amelyek az adottságok kihasználására jöttek létre, mint amennyi az adottságok minőségi javítását, fennmaradását szolgálja. A felhasznált források esetében pedig a természeti tőkét fenntartó, illetve növelő beruházások megvalósítási költsége négyszerese a természeti tőkére épülő projektek támogatási összegének, ahogy azt a 17. táblázat mutatja:

17. táblázat: A 2007-2013 közötti időszakban a vizsgálatom alá vont B2-típusú járások (17 db) Európai Unió Strukturális Alapokból és a Kohéziós Alapból megvalósult fejlesztéseinek összegzett eredményei a vizsgált szempontok mentén, saját számítás és szerkesztés

	A helyi természeti környezetet támogató, védő projekt (ökoszisztéma-szolgáltatások megújulását, fenntartását szolgáló)	A helyi természeti környezetre épülő, azt kihasználó projekt (ökoszisztéma-szolgáltatásokra épülő)
Projektek száma 2007-2013 (db)	139	51
Kifizetett támogatási összeg 2007-2013 (Mrd Ft)	~ 49,7	~ 12,6
A vizsgált 17 járásban 2007-2013 között megvalósult valamennyi uniós projekt számának arányában (%)	4,3	1,5
A vizsgált 17 járásban 2007-2013 között megvalósult valamennyi uniós projekt forrásainak arányában (%)	17	4

A természeti környezetet támogató beruházások támogatási összegének több mint a felét (55%) a szennyvízkezelési projektek jelentik. Másik nagyobb tétel a 16 hulladékkezelési beruházás (31,4%). A tipikus élőhelyfejlesztéssel foglalkozó természetvédelmi fejlesztések a forrásoknak csupán 6,3%-át képviselik. A célzottan barnamezős beruházásra kapott támogatással egyetlen projekt rendelkezik (17. ábra).

17. ábra: A természeti környezetet támogató projektek támogatási összeg és a projektek száma szerinti megoszlása 2007-2013 közötti EU-s fejlesztések között a 17 vizsgált eljárás tekintetében (Mrd Ft, db), saját számítás és szerkesztés

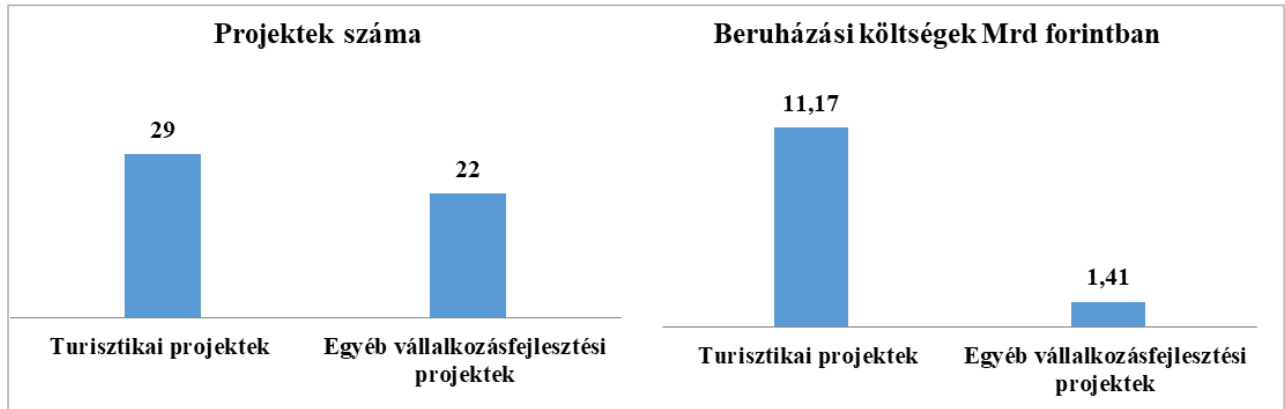
Ha a megvalósított projektek számát nézzük, akkor a szemléletformáló rendezvények, események, erdei iskolai programokból volt a legtöbb (43 db). Ide soroltam a komposztálást népszerűsítő, önkormányzatok és civil szervezetek által megvalósított programokat is, melyek majdnem a felét (20 db) adják a szemléletformáló programoknak. Közel azonos darabszámban, de jóval magasabb értékben valósultak meg a szennyvízkezelési beruházások (41 db). Ezeket követik az élőhelyvédelmi fejlesztések (23 db), melyeket az egyes nemzeti parkok igazgatóságai hajtottak végre. Hulladékkezelés és vízgazdálkodás témakörökben közel azonos darabszámú projektet valósítottak meg. A vízgazdálkodási projektek esetében csak azokat vettem figyelembe, melyek ténylegesen a természeti környezet védelmét szolgálták. Nem vettem ide a belterületi csapadékvíz elvezetéssel foglalkozó projekteket és az ezzel összefüggésben kialakított záportározókat sem. Meg kell jegyezni, hogy a természeti környezetet védő beruházások nagy része e térségek infrastrukturális elmaradottságának enyhítésére jöttek létre, az országos és helyi fejlesztéspolitikai célokat, a felzárkóztatást, a területi kohéziót szolgálva.

A természeti környezetre mint erőforrásra épülő, azt kihasználó fejlesztésekből 51-et tudtam elkülöníteni. Ezeket két kategóriába lehetett sorolni: turizmusfejlesztés és egyéb vállalkozásfejlesztési projektek (18. ábra). A projektek szintjén képviselt turisztikai ágak a következők:

- Bakancsos turizmus, barlangász turizmus
- Gyógyfürdőkre épülő gyógy turizmus
- Kerékpáros turizmus Ős-Dráva program keretében
- Zarándokturizmus- zarándokutak
- Lovas turizmus
- Helyi termékekre épülő gasztroturizmus
- Falusi turizmus
- Horgászturizmus

– Vadászturizmus

Az egyéb vállalkozásfejlesztési projektek keretében a helyi természeti erőforrások feldolgozására létrejött projekteket kerestem ki. Ezek között többséget képvisel a fa és fahulladék-feldolgozás, biobrikett előállítás, illetve a tőzegkitermelés és feldolgozás, az ásványvíz palackozás és a kavics-, valamint a mészkőfeldolgozás.

18. ábra: A természeti környezetet kihasználó projektek darabszáma és beruházási költsége 2007-2013 közötti EU-s fejlesztések között a 17 vizsgált járás tekintetében, saját számítás és szerkesztés

Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióban a vizsgált térségekre javasolt fejlesztési irányokat, fejlesztéspolitikai célkitűzéseit rendeztem a 12. táblázatba. Az elemzés jól mutatja, hogy a megvalósult uniós projektek esetében az OTFK-ban javasolt térség specifikus fejlesztési irányokból leginkább a turisztikai projektek valósultak meg. A szakpolitika által térségi szinten javasolt témák közül a megújuló energetikai fejlesztések, azon belül is a napenergiát hasznosító berendezések telepítése szerepel nagy számban, 240 fejlesztéssel. Ezeket azonban nem vettem figyelembe a számítások során, mert a nap- és szélenergiát nem tekintem a természeti tőke részének a kutatásomban.

A területi kohéziót a helyspecifikus adottságokban, a területi sokszínűségben rejlő lehetőségek fenntartható módon történő kihasználása is jellemzi. Hely specifikus adottságként a természeti tőke magas arányát tekintem, mert a gazdasági és társadalmi mutatók a vizsgált térségekben a legalacsonyabbak országos szinten. A 2007-2013-as strukturális alapokból megvalósított projektek adatbázisát elemezve a gazdaságfejlesztési, emberierőforrás-fejlesztési és a természeti tőkét kihasználó projektek mutatóit a 18. táblázatban összegeztem.

18. táblázat: A projektek megoszlása a B2 kategória járásaiban 2007-2013 között, saját számítás

B2 járás projektjei	Projektek száma	Projektek aránya az összes projekten belül	Felhasznált támogatási forrás	Felhasznált támogatás aránya az összes támogatáshoz viszonyítva
Gazdaságfejlesztési projektek	961 db	30%	32.2 Mrd Ft	11%
Emberi erőforrás fejlesztés és társadalmi infrastruktúra projektek	1332 db	41%	82,5 Mrd Ft	28%
Természeti tőkét kihasználó projektek	51 db	2%	12,6 Mrd Ft	4%
Összes projekt	3223 db	100%	292,4 Mrd Ft	100%

A 19. táblázat azt mutatja, hogy a B2 kategória járásaiban mind a megvalósult projektek számát illetően, mind pedig a felhasznált támogatási források tekintetében a gazdaságfejlesztési és társadalmi projektek voltak túlsúlyban a természeti tőkét kihasználó fejlesztésekkel szemben. Ezek az eredmények a fejlesztéspolitikai célok megvalósulását mutatják, hiszen ezekben a járásokban a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális tényezők állapota eredményezi a térségek alacsony fejlettségi besorolását, vagyis a források nagy részét ezekre a témákra kellett költeni (Koncentráció elve). Megjegyzendő, hogy a természeti tőkét kihasználó projektek mindegyike gazdaságfejlesztési projekt is egyben.

Egyfajta kontrollként, szembesítésként elvégeztem az azonos időszakban a D kategóriába tartozó járások esetében is a megvalósult fejlesztési projektek elemzését. A D kategória járásaiban a természeti tőke értéke alacsony, ugyanakkor a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató értéke magas. A D kategória ellenpólusa a B kategóriának. A B2 és D kategória járásaira elvégzett elemzések végeredményeit a 19. táblázat összehasonlító celláiban szemléltetem:

19. táblázat: A B2 és D kategória járásaira elvégzett elemzések végeredményei és mutatói, saját számítások és szerkesztés

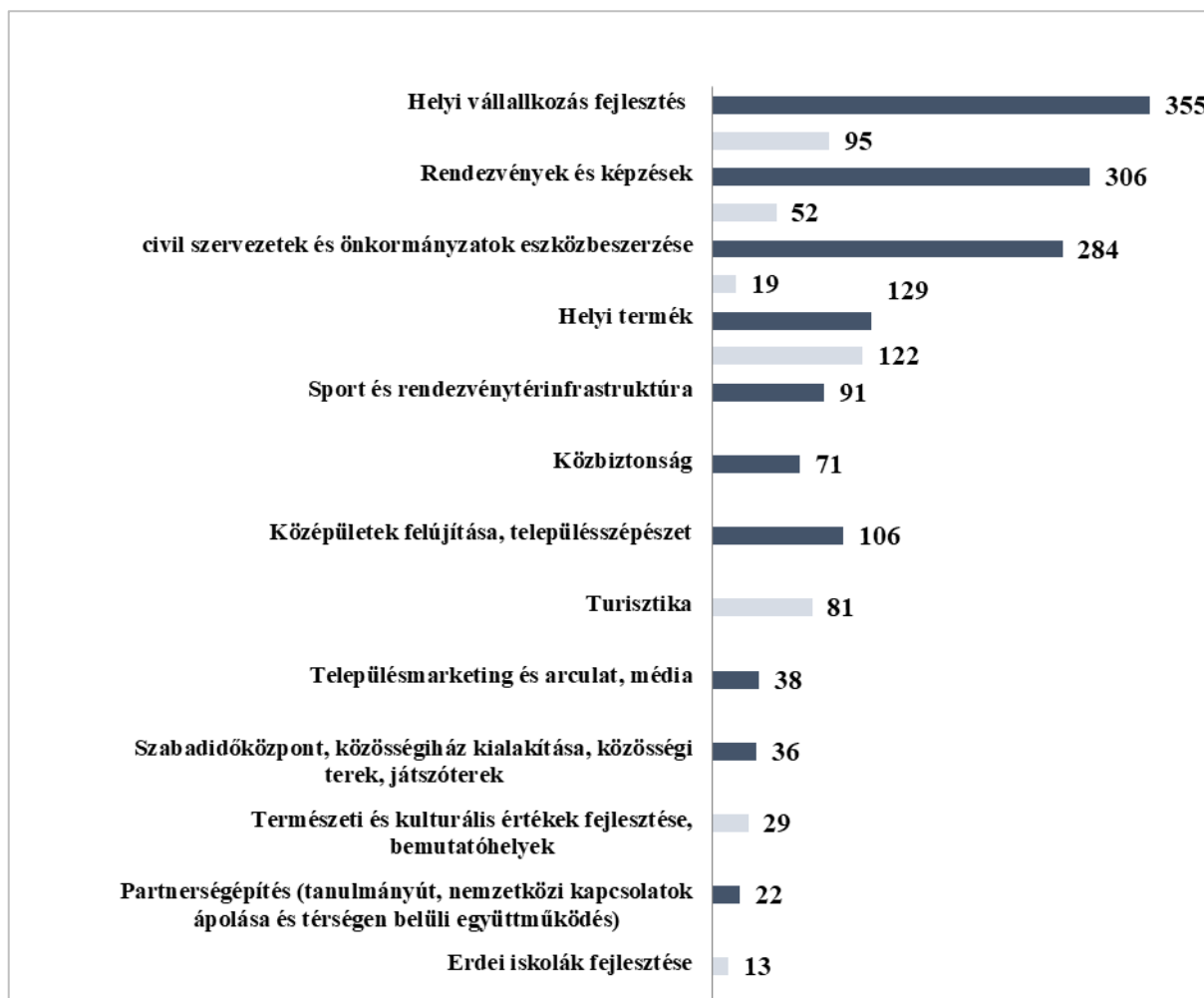
Mutatók	B2 kategória járásai	D kategória járásai
Gazdaságfejlesztési projektek támogatási összege + Emberi erőforrás fejlesztés és társadalmi infrastruktúra projektek támogatási összege	114,7 Mrd Ft	840,3 Mrd Ft
Gazdaságfejlesztési projektek darabszáma + Emberi erőforrás fejlesztés és társadalmi infrastruktúra projektek darabszáma	2 293 db	16 693 db
Természeti tőkét kihasználó projektek támogatási összege	12,6 Mrd Ft	7,8 Mrd Ft
Természeti tőkét kihasználó projektek darabszáma	51 db	31 db
Természeti tőke kihasználás/ GAZD+TÁRS támogatások százalékában	11%	1%

Végeredményként jól látszik, hogy azokban a járásokban, ahol a természeti tőke értéke magas ott a kihasználtságuk is magasabb volt, mint azokban a járásokban, ahol ennek a tőke típusnak az értéke alacsonyabb. Másrészt az is kijelenthető, hogy azokban a járásokban, ahol a komplex mutató értéke magas, vagyis a gazdasági és társadalmi adottságok a kedvezőbbek, ott ezeket az erőforrásokat használták ki leginkább. A magasabb gazdasági potenciállal bíró, nem kedvezményezett térségekben a gazdasági szereplők száma és tőkeereje is magasabb, mint a leghátrányosabb helyzetű, komplex programmal fejlesztendő járások esetében. A területi kohézió tehát érvényesült abban az értelmezésében, hogy a hely specifikus adottságok, a területi sokszínűségben rejlő lehetőségek ki vannak-e használva az adott térségben.

A területi kohézió vizsgálatához használt operatív programokat és azok konstrukcióit a vizsgált tématerületek szerinti csoportosításban az M11 melléklet mutatja be.

4.7.2 A 2007-2013 közötti időszakban a vizsgálatom alá vont B2-típusú járások Európai Unió Vidékfejlesztési Programjának LEADER tengelyéből megvalósult fejlesztései

A 2007 és 2013 között a B2 kategóriába tartozó járásokat lefedő LEADER akciócsoportok megvalósított projektjeit 13 kategóriába tudtam úgy besorolni, hogy valamennyi projektet kategorizálni lehessen. Diagramra helyezve a projekt típusok darabszámát jól látszik, hogy leginkább a vállalkozásfejlesztés (mikro), a rendezvények és képzések, valamint az önkormányzatok és civil szervezetek eszközbeszerzései valósultak meg. A helyi termék előállítás bár vállalkozásfejlesztésnek minősül, külön kezeltem, mivel a vizsgálatom szempontjából szinte valamennyi projekt a természeti tőkére épült. Ebből a 122 helyi terméket előállító projektből 47 projekt volt olyan, amely nem kötődik közvetlenül a szántóföldi növénytermesztéshez és állattenyésztéshez. Ennek a 47 projektnek is a jelentős részét 31 méhészeti eszközbeszerzési projekt tette ki. A fennmaradó részt pálinkafőzés, erdei termékek (fa, gyümölcs), gyógynövény tettek ki. A 19. ábrán világos színnel láthatóak azok a fejlesztéstípusok és azok mértéke, amelyek a természeti tőkére épülnek, sötét színnel pedig azok, amelyek közvetlen kapcsolatban nem állnak a természeti adottságokkal.

19. ábra: A természeti tőkére épülő fejlesztések az összes fejlesztésen belül a vizsgált 10 LEADER HACS területén 2007-2013 közötti időszakban. Világos színnel láthatóak azok a fejlesztés típusok és azok mértéke, melyek a természeti tőkére épülnek, sötétkékekkel pedig azok, amelyek közvetlen kapcsolatban nem állnak a természeti adottságokkal. Saját szerkesztés

A témakörök szerint kategorizált projekteket három csoportba lehet sorolni:

- 1) A kategória valamennyi projektje a természeti tőkére épül:
 - Erdei iskolák fejlesztése
 - Természeti és kulturális értékek fejlesztése
 - Turisztika
- 2) A kategória projektjei nem a természeti tőke kihasználására jöttek létre:
 - Partnerség építés
 - Községi terek kialakítása (szabadidő központ, közösségi ház)
 - Középületek felújítása (önkormányzati épületek, templomok)
 - Közbiztonság
 - Sport- és rendezvényinfrastruktúra
- 3) A kategória projektjei között vannak olyanok, amelyek a természeti tőke kihasználásán alapulnak és olyanok is, amelyek nem kötődnek közvetlenül vagy még közvetetten sem a természeti adottságokhoz:
 - Helyi termék előállítás
 - Civil szervezetek és önkormányzatok eszközbeszerzései

- Rendezvények és képzések
- Helyi vállalkozásfejlesztés

Vizsgálataim során 10 helyi akcióscsoport összesen 1.561 projektjét kategorizáltam, melyekből 404 projektet, azaz a projektek 26%-át minősítettem olyan fejlesztésnek, ami egyértelműen a természeti tőke valamilyen típusú kihasználására épül. Ugyanez az érték 4% volt az előző alfejezetben tárgyalt, strukturális alapokból finanszírozott projektek esetében.

Az eredmény azt mutatja, hogy a közösségvezérelt (CLLD) fejlesztések jobban épülnek a helyi adottságokra, és erősebben járulnak hozzá a területi kohézióhoz, abban az értelemben, hogy a térségek a fejlődésüket mennyire alapozzák a helyi adottságokra. Ezt a megállapításomat erősíti az Állami Számvevőszék 2012-es jelentése a vidékfejlesztési célkitűzések megvalósítására, a helyi közösségek szerepének megerősítésére fordított pénzeszközök felhasználása eredményességének és hatékonyságának, a vidéki életminőség javításában betöltött szerepének ellenőrzéséről (ÁSZ, 2012, 30-31).

A jelentés a következő megállapítást teszi:

„A hagyományos, fentről lefelé megvalósuló fejlesztésekkel szemben, az alulról felfelé történő LEADER-megközelítés megvalósítása a hagyományosnál magasabb költségekkel, kockázatokkal jár, de a döntési folyamatban szerephez jutott helyi LEADER közösség elkötelezettsége a saját fejlesztési céljai iránt, azok támogatása többletértéket teremthet. Mind a helyi közösségeken belül, az erősödő helyi kapcsolatok kialakításával, mind a megvalósult fejlesztések hasznosulásával, a fejlesztésben érdekelt elkötelezettsége erősebbé válik, az egyedi új megoldások és az innováció tere nő.”

4.7.3 Természet- és környezetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek projektjei a vizsgált járásokban

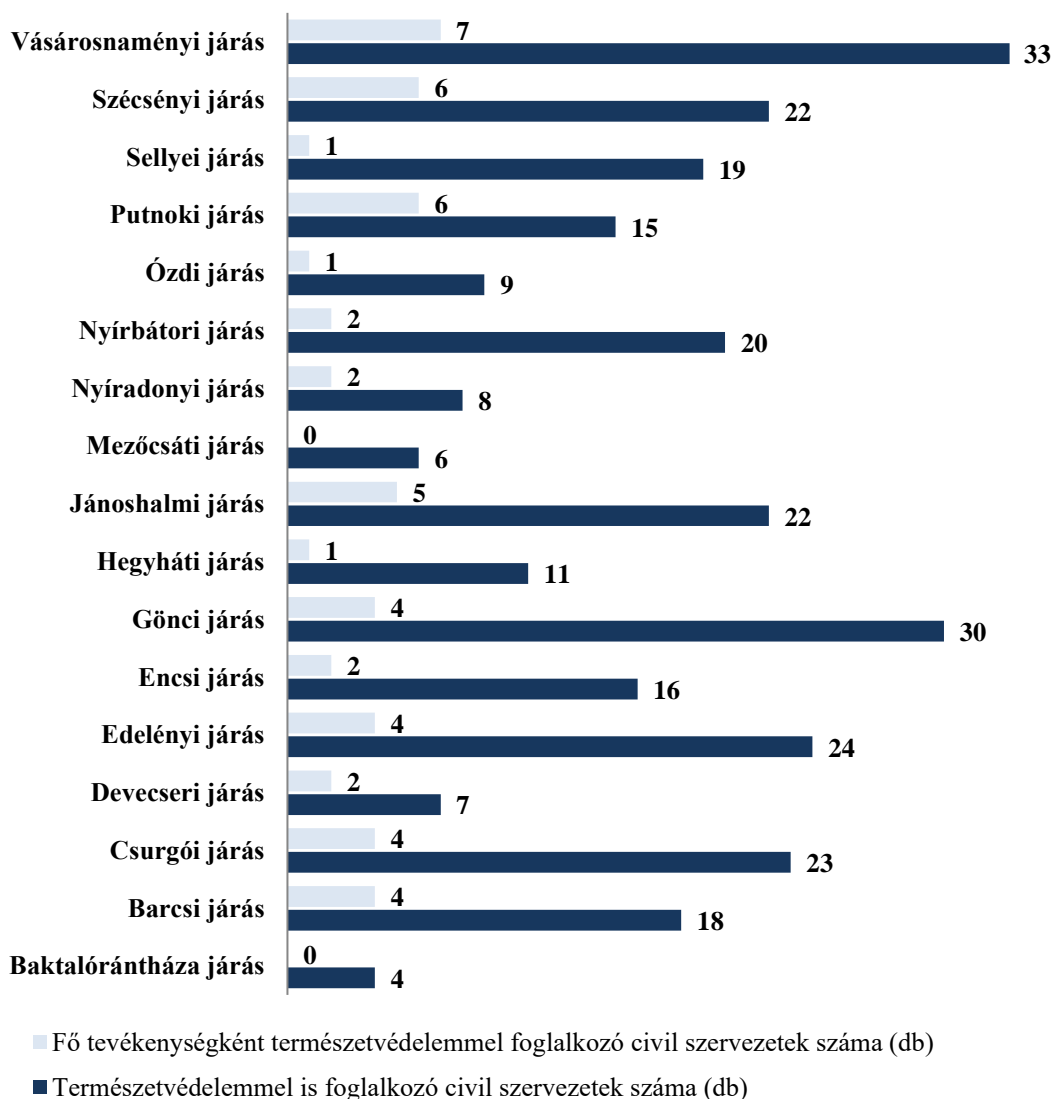
A természeti tőke fennmaradását, megújítását célzó természet- és környezetvédelmi fejlesztések vizsgálata során kitértem a civil szervezetek projektjeinek vizsgálatára is. Úgy tapasztaltam, hogy a civil szektor sok esetben egy adott téma helyi viszonyainak kiemelt szakértője és információs bázisa. Ezek a szervezetek a támogatási források lehívásában, célcsoport-optimalizált és eredményorientált megvalósításban érdekelt. Ezzel az önkormányzatok mellett fontos szereplőként működnek a települési és kisebb térségi szinteken. A vizsgált járásokban például a helyi civil szervezetek által megvalósított komposztálást népszerűsítő és gyakorlati bevezetést eredményező projekteket az önkormányzatok önmagukban képtelenek lettek volna megvalósítani, az ötlet, a szakember és az elkötelezett munkatársak, valamint a pénzügyi források hiányában.

Fordított helyzetben, amikor egy magasabb tervezési és végrehajtási szintről érkezik a projekt, a civil szervezet nehezebben találhatja meg benne a helyét. Jó példa erre a kutatási területem részét képező Ormánság, és a hozzá kapcsolódó Ős-Dráva Program. A Program a tervezési fázisában széles körben tartalmazott fejlesztési, beavatkozási ötleteket, melyekben a helyi civil szervezetek is megtalálhatták tevékenységi területüket. Ugyanakkor a program végrehajtási fázisában a feladatok köre már szűkült, tájgazdálkodásra és turizmusra, amiben a civil szervezetek már kevésbé tudtak hatékonyan részt venni (Zsigmond, 2015).

A vizsgált 17 járásban összesen 53 olyan „zöld” civil szervezet működik a 2016-os adatok alapján, amelyek fő, kizárólagos tevékenységi köre a természetvédelem és/vagy a környezetvédelem. Ez

az országban jelenleg működő „zöld” civil szervezetek (1894 db) 3%-a. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy közel 300 olyan civil szervezet van bejegyezve a vizsgált 17 járásban, melyek tevékenységi körében szintén szerepel a természetvédelem, de nem ez a fő tevékenységük (20. ábra). Ilyenek például az egyes települési közalapítványok, melyek szinte valamennyi jellemző tevékenységet felvették a tevékenységi körük közé, de számos civil szervezetként működő néptánc csoport, közbiztonságért létrejött csoport, vagy sporttal foglalkozó társadalmi szervezet tevékenységi körében is fel van sorolva a természetvédelem. Úgy gondolom, hogy ezek esetében a természetvédelemnek inkább csak adminisztratív megjelenéséről beszélhetünk.

A B2 kategóriába tartozó járásokra vonatkozó civil szervezeti adatokat az M12 melléklet tartalmazza.

20. ábra: A természetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek száma, aránya a vizsgált járásokban, Forrás: KSH, saját szerkesztés

Fontos ugyanakkor a vadász- és horgászegyesületeket kiemelni, akik szintén folytatnak természetvédelmi tevékenységeket. A 17 járásban 96 vadászegyesület és 46 horgászegyesület van bejegyezve. Őket azért kezeljük külön, mert a védelmi és fenntartó feladataik mellett ki is használják az ökoszisztéma-szolgáltatások gazdasági tényezőit. Ez azért fontos, mert olyan szegmensről van

szó, ami a meglévő természeti potenciált fenntartja, de egyben gazdasági hasznot realizál belőle, vagyis megélhetési forrást tart fenn. A természeti potenciálokban gazdag, de gazdaságilag elmaradott térségekben, mint a vizsgált 17 járásunk, térségfejlesztési szempontból lényeges megtalálni azokat a tevékenységeket, amelyek fenntartják, sőt erősítik a természeti, táji környezetet, ugyanakkor építve ezekre megélhetést biztosíthatnak az ott élők számára.

A helyben működő „zöld” civil szervezetek aránya az összes civil szervezethez képest országosan 3,3%. A vizsgált 17 járásban ez az érték 2,8%. Az adatok tehát azt mutatják, hogy az országos viszonylatban magasabb természeti potenciállal rendelkező térségekben alacsonyabb a természetvédelemmel foglalkozó társadalmi szervezetek száma. Ha a vadász- és horgászegyesületek számát is figyelembe vesszük a számításoknál, akkor viszont az országos átlaghoz képest magasabb értéket kapunk.

A gazdasági környezet alulteljesítése és a civil aktivitás csökkenése közötti kapcsolatra már történt vizsgálat esettanulmány szintjén (Kákai *et al.*, 2015), a kutatás azonban azt eredményezte, hogy nincs kimutatható közvetlen kapcsolat a gazdasági helyzet és a civil aktivitás között, mert ez utóbbit leginkább nehezen megragadható, empirikusan nem leírható mutatók alakítják.

Természetesen a szervezetek száma csak egy szempont annak megítélésében, hogy miként viszonyulunk a gazdasági állapot és a természeti potenciál közötti helyzethez. A másik szempont, amit vizsgáltam, hogy milyen volt a civil szervezetek természetvédelmi aktivitása az európai uniós pályázatok terén 2007-2013 között a vizsgált 17 járás területén. Témakörök szerint szűrtem le azokat a projekteket, melyek a természetvédelemmel bármilyen közvetlen kapcsolatot mutatnak. A listát a civil szervezetekre szűrve azt látjuk, hogy összesen 10 természet- és környezetvédelemhez köthető projekt valósult meg a térségben, melyeket összesen 8 civil szervezet nyújtott be és hajtott végre. A projektek összértéke 253 millió Ft volt. A projektek mindössze két témakört fedtek le: (1) komposztálás és (2) szemléletformáló rendezvények.

A Spring Közhasznú Alapítvány a Környezet és Energia Operatív Program KEOP-6.2.0/A pályázatából „Házi komposztálási mintaprojekt megvalósítása Leveleken” című programját valósította meg, melynek során a szaktanácsadással megtámogatva 268 családnak biztosítottak komposztálóládákat.

Az Edelényi Térségfejlesztő Műhely szintén a KEOP-6.2.0/A pályázatból az edelényi kistérség hat településén (Perkupa, Szalonna, Szögliget, Bódvaszilas, Hidvégardó, Jósvalfő) üzemelt be 241 komposztálókeretet és 6 db komposztaprító berendezést. A projektnek lényeges eleme a környezetvédelmi szakkör indítása és az iskolán belüli zöldhulladék komposztálás megvalósítása is, mint a szemléletformálás egyik kézzelfogható eszköze.

A Föld Jövője Alapítvány Tiszakerecseny, Tizzaszalka, Zsurk, Csaroda települések lakosai számára biztosított 270 darab 1 m³-es felületkezelt tölgyfa komposztáló ládákat és szaktanácsadás keretében biztosítja azok megfelelő használatát.

A Nyíribronyi Ifjúsági Egyesület szintén komposztálást népszerűsítő mintaprojektet valósított meg eszközök beszerzésével, telepítésével, oktatással egybekötve.

Az Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány szintén KEOP pályázatból Gömörzőlősen az Alapítvány telephelyén jelentős léptékű beruházást hajtott végre, melynek keretében megépült az új információs központ, felújították a szállásépületet, kialakításra került egy főzőkonyha és a megújuló energiaforrásokra alapozott fűtési és használati meleg vízrendszer. Megvalósult

továbbá egyéb környezetbarát technológiák bemutathatósága. Az infrastruktúrát érintő fejlesztések mellett a fenntartható életmóddal kapcsolatos filmsorozatokot készítették, műhelymunkák keretében alternatív technológiákkal ismertetésére (tömegkályha, napkollektoros aszaló) ismertették meg a résztvevőket. Ezekon kívül előadásokat szerveztek egyetemi hallgatók számára, látogatást szerveztek a térségi iskolások számára a látogatóközpontba, valamint tréningeket tartottak döntéshozók és kommunikációs szakemberek számára.

A Fiatalok Kulturális Szövetsége Ifjúsági Egyesület KEOP forrásból egy éves környezetvédelmi információs kampánysorozatot bonyolított a Vásárosnaményi kistérség településeinek rendezvényein és iskoláiban hulladékcsökkentés, hazai, helyi termékek iránti kereslet növelése, energiafogyasztás racionalizálása, ökotudatos háztáji gazdálkodás, megújuló energiák használatának ösztönzése témakörökben.

Két másik uniós forrásból megvalósult projekt a Társadalmi Megújulás Operatív Programból tudott kiteljesedni. Célként mindkettő a szemléletformálást tűzte ki, melynek alapjául és eszközül a hagyományőrzést tekintik. A Drávagyöngye Ifjúsági Néptánc Egyesület korosztályok szintjén szervezte szemléletformáló rendezvényeit, tematikus napjait. Ezek keretében néptánc oktatást, kézműves foglalkozásokat és népi mesterségek megismertetését szolgáló, néprajzi és népköltészeti szakköröket indítottak óvodákban és általános iskolákban, valamint ezekhez kötődő tematikus táborokat szerveztek.

Az Élő Forrás Hagyományőrző Egyesület képzéseket, táborokat, kirándulásokat, rendszeres foglalkozásokat, hagyományőrző- és egészségnapokat tartott a program keretében a Devecseri járáshoz tartozó több településen. Hat pedagógus számára pedig ingyenes továbbképzési lehetőséget biztosítottak a környezeti nevelés és az egészségtudatos életre nevelés terén.

Az uniós források mellett a természet- és környezetvédelem területén tevékeny civil szervezetek hazai forrásból is nyerhetnek támogatást projektjeik megvalósításához. A Zöld Forrás elnevezésű támogatási alapot 2011-től a Földművelésügyi Minisztérium kezeli és minden évben meghirdeti a pályázati felhívását. A nyertes pályázatok adatainak felhasználásával elemzést készítettem a vizsgált 17 járás területét érintő projektekről is.

2012 és 2017 között ezekben a járáásokban összesen 33 természetvédelmi projekt valósult meg a fenti támogatási keretből. Ez 8%-a az országos szinten megvalósult 408 projektnek. A vizsgált 6 év során országosan összesen 186 civil szervezet valósította meg programját, projektjét a hazai forrás pályázataiból. Ebből 23 szervezet az általam vizsgált 17 járás területén, vagy azt is érintve dolgozott természetvédelmi projekteken.

A vizsgálatom tárgyát képező 17 járást tekintve a projektek közel fele a „környezettudatos gondolkodásmód kialakítása” tematikába illeszkedik (20. táblázat). Ezen belül azonban számos eszköztárt alkalmaztak a megvalósítás során: előadások, interaktív foglalkozások, interaktív kiállítás, tanácsadás, képzés, oktatás, vetélkedők, tematikus napok, különböző médiafelületek, kiadványok, terepgyakorlatok, szakkörök, természetfotózás, természetfilmzés.

20. táblázat: A vizsgált 17 járás területén a Zöld Forrás pályázati alap támogatásából megvalósult természetvédelmi projektek típusai és a darabszámuk, saját szerkesztés

Témakör	projektek száma
Környezettudatos gondolkodásmód kialakítása	15
Madarász tevékenységek	3
Tájkasdálkodás	3
Helyi termékek népszerűsítése	2
Természetvédelmi kutatómunka	2
Energiahatékonyság	1
Madárvédelem	1
Ökoturisztika	1
Szalmabála építészet	1
Tájfajta gyümölcsök megőrzése	1
Talajvédelem, gyakorlati oktatás	1
Természeti területen hulladék összegyűjtése	1
Természettudományos programsorozat	1

A projektek térségi lefedettségét, kiterjedtségét vizsgálva azt látjuk, hogy a legtöbb projekt kistérségi, illetve tájegységi szinten valósult meg (21. táblázat). Olyan projekt nem is volt, ami csak egy települést vagy azon belül egy helyszínt érintene. A legkisebb projektek is minimum 2 település területére terjednek ki. A térségi szemléletű stratégiai gondolkodás előny a zöld civil szervezetek hatékonyságát tekintve.

A pályázati aktivitást, a pályázók körét és működési területüket vizsgálva levonható az a következtetés is, hogy leginkább azon szervezetek veszik igénybe a pályázati forrásokat, amelyek nem lokálisan működnek, hanem vagy a települési szint felett egy-egy térséget, tájegységet képviselnek, vagy pedig horizontális szemléletben valamely természetvédelmi, környezetvédelmi részterület, ágazat gyakorlati szerepét erősítik az adott források függvényében meghatározott térségi keretek között.

A nonprofit szervezetek pályázati aktivitása és az adott térség fejlettségi mutatói között statisztikai vizsgálatok nem mutatnak ki egyértelmű kapcsolatot, törvényszerűséget. Ezt más hasonló kutatások is eredményül hozták ki (Boros *et al.*, 2014). Én a civil szervezeteken belül is a természet- és környezetvédelemmel foglalkozó csoportok aktivitását vizsgáltam, mely alapján a 17 járásra viszonylag alacsony aktivitás körvonalazódik. Ez azonban kizárólag az uniós és hazai pályázati forrásokra épülő projektekre vonatkozik. Egyedi, helyi felmérésekből lehetne képet kapni arról, hogy a társadalmi munkából, közösségi összefogásból megvalósuló helyi természetvédelmi fejlesztések, projektek, programok megvalósultak-e a térségekben, a településeken.

21. táblázat: A vizsgált 17 járás területén a Zöld Forrás pályázati alap támogatásából megvalósult természetvédelmi projektek típusai és hatókörei

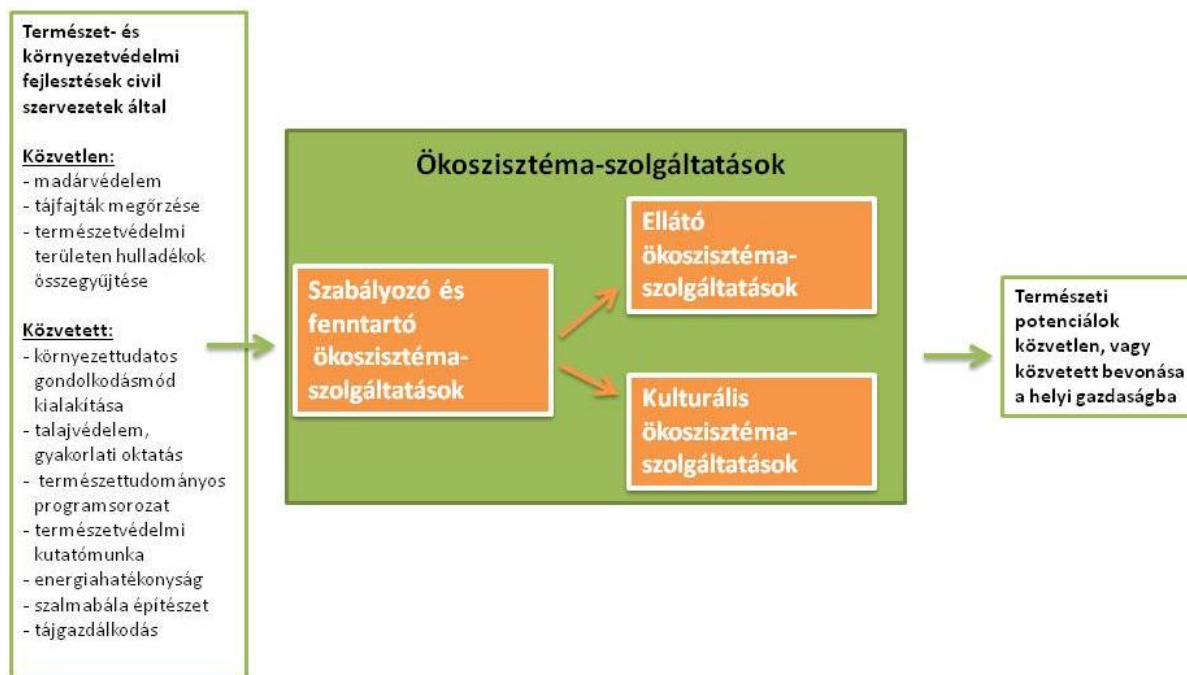
Projektek típusa	Projektek hatókörei
Környezettudatos gondolkodásmód kialakítása	Települések, kistérség, tájegység, megye
Energiahatékonyság	Kistérség, tájegység
Helyi termékek népszerűsítése	Települések, kistérség, tájegység
Madarász tevékenységek	Kistérség, tájegység
Madárvédelem	Több megye
Ökoturizmus	Kistérség, tájegység
Szalmabála építészet	Több megye
Tájfajta gyümölcsök megőrzése	Kistérség, tájegység
Tájgazdálkodás	Kistérség, tájegység, megye, több megye
Talajvédelem, gyakorlati oktatás	Megye
Természeti területen hulladék összegyűjtése	Települések
Természettudományos programsorozat	Települések
Természetvédelmi kutatómunka	Kistérség, tájegység

Az adatokból leszűrhető továbbá, hogy a vizsgált járások területén végrehajtott 33-ból 32 projekt észak-magyarországi célterülettel bír, és ezekből is a Putnoki járás területén valósult meg a projektek egyharmada. Csupán egy, az ökoturizmus projektet megvalósító pályázat helyszíne esik a déli országrészt képviselő Hegyháti járásba.

A pályázó szervezetek helyi kötődését a bejegyzett székhelyükkel azonosítottam. A vizsgált szervezetek döntő többsége észak-magyarországi székhellyel rendelkezik, erős kötődéssel bír az adott természeti, táji környezethez.

Kutatásom során abból indultam ki, hogy a vizsgált 17 járás attól különleges, hogy magas a természetes és természetközeli felületek aránya, ugyanakkor az országos átlag viszonylatában a legrosszabbak a gazdasági és társadalmi mutatóik. Ha azt vizsgáljuk, hogy a természeti környezetben meglévő materiális és immateriális (érzelmi, szellemi) erőforrásokat használják-e bármilyen módon is ezekben a térségekben, akkor két szempontból érdemes közelíteni a kérdéshez. A természeti környezet aktuális állapota az, mely az erőforrásokat tartalmazza, biztosítja. A projektek vizsgálata során vált láthatóvá, hogy a természetvédelmi intézkedések, beavatkozások az állapotnak a fenntartására, vagy fejlesztésére törekszik (szabályozó és fenntartó ökoszisztéma-szolgáltatások). A másik vizsgálati szempont azonban az, amely kiinduló pontnak tekinti ezt az állapotot és az abból származó (fenntartható) hasznokra koncentrálnak (ellátó- és kulturális ökoszisztéma-szolgáltatások) (21. ábra).

Ebből a két szempontból vizsgálva a civil szervezetek projektjeit, jól látszik, hogy azok többsége a természeti állapot fenntartását célozza meg, vagyis a szabályozó és fenntartó ökoszisztéma-szolgáltatások megmaradását segítik elő. Ilyenek például a szemléletformáló, a kutató, a madarász, a komposztálási, az illegális hulladéklerakókat megszüntető programok. A projektek kisebb hányada pedig a természeti környezetben, a tájban meglévő különböző szintű és fajtájú potenciálok fenntartható módon történő felhasználását célozza. Ilyenek például az ökoturisztikai és a tájgazdálkodási projektek.

21. ábra: A zöld civil szervezetek projektjeinek helye és típusai a vizgálataim alapsémáján belül, saját szerkesztés

Magyarország gazdaságilag és társadalmilag periférián lévő, ugyanakkor természeti potenciálját, természeti tőkéjét tekintve gazdag térségei jól lehatárolható szegmensként jelennek meg a hazai térségfejlesztés palettáján. Ezekben a térségekben a természeti környezet kiterjedtsége és minőségi állapota szunnyadó tőkeként definiálható, mely jelenleg nincs kellően felhasználva a helyi megélhetés részbeni vagy teljes biztosítására. Ez a természeti potenciál olyan értéket képvisel, melyhez tisztelettel, fenntartható módon kell viszonyulnunk, és bölcs, tudatos szemlélettel használni (és nem felélni) egy-egy települési közösség megmaradásának érdekében. A megfelelő szemlélet és elkötelezettség sok esetben a helyi civil társadalom, a civil szerveződések körében van jelen. Ezek a tenni vágyó kisközösségek tudnak a célzott kitartásukkal pályázati forrásokat bevinni a térségekbe, az önkormányzatokkal együttműködni és hozzáadni a saját humán kapacitásukat ahhoz, hogy települési szinten a természeti környezet értéként legyen definiálva és gondoskodó módon tudják annak szolgáltatásait felhasználni.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az ERFA és ESZA alapokból, valamint a Kohéziós Alapból támogatott fejlesztések esetében a 17 vizsgálat alá vont eljárás mind a megvalósult projektek számát illetően, mind pedig a felhasznált támogatási források tekintetében a gazdaságfejlesztési és társadalmi projektek voltak túlsúlyban a természeti tőkét kihasználó fejlesztésekkel szemben. Ezek az eredmények a fejlesztéspolitikai célok megvalósulását mutatják, hiszen ezekben a eljárásokban a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális tényezők állapota eredményezi a térségek alacsony fejlettségi besorolását, vagyis a források nagy részét ezekre a témákra kellett költeni.

A területi kohéziós vizsgálat eredményeül egyrészt azt kaptam, hogy azokban a eljárásokban, ahol a természeti tőke értéke magas ott a kihasználtságuk is magasabb volt, mint azokban a eljárásokban, ahol ennek a tőke típusnak az értéke alacsonyabb. Másrészt az is kijelenthető, hogy azokban a eljárásokban, ahol a komplex mutató értéke magas, vagyis a gazdasági és társadalmi adottságok a kedvezőbbek, ott ezeket az erőforrásokat használták ki leginkább. A magasabb gazdasági potenciállal bíró, nem kedvezményezett térségekben a gazdasági szereplők száma és tőkeereje is

magasabb, mint a leghátrányosabb helyzetű, komplex programmal fejlesztendő járások esetében. A területi kohézió tehát érvényesült abban az értelmezésében, hogy a hely specifikus adottságok, a területi sokszínűségben rejlő lehetőségek ki vannak-e használva az adott térségben.

A Leader forrásból megvalósult projektek elemzésének eredménye, hogy a közösségvezérelt (CLLD) fejlesztések jobban épülnek a helyi adottságokra, és erősebben járulnak hozzá a területi kohézióhoz, abban az értelemben, hogy a térségek a fejlődésüket mennyire alapozzák a helyi adottságokra.

A természetvédelemmel foglalkozó civil szervezet pályázati forrásokból létrejövő projektjeinek tapasztalata, hogy ezen szervezetek fontos szerepet töltenek be a természeti környezet állapotának fenntartásában, rehabilitálásában, vagyis azt az oldalt erősítik, melyet a nemzeti parki igazgatóságok is.

4.8. A települési szintű jelen állapotok és jövőbeli szándékok vizsgálata kérdőíves felmérés alapján

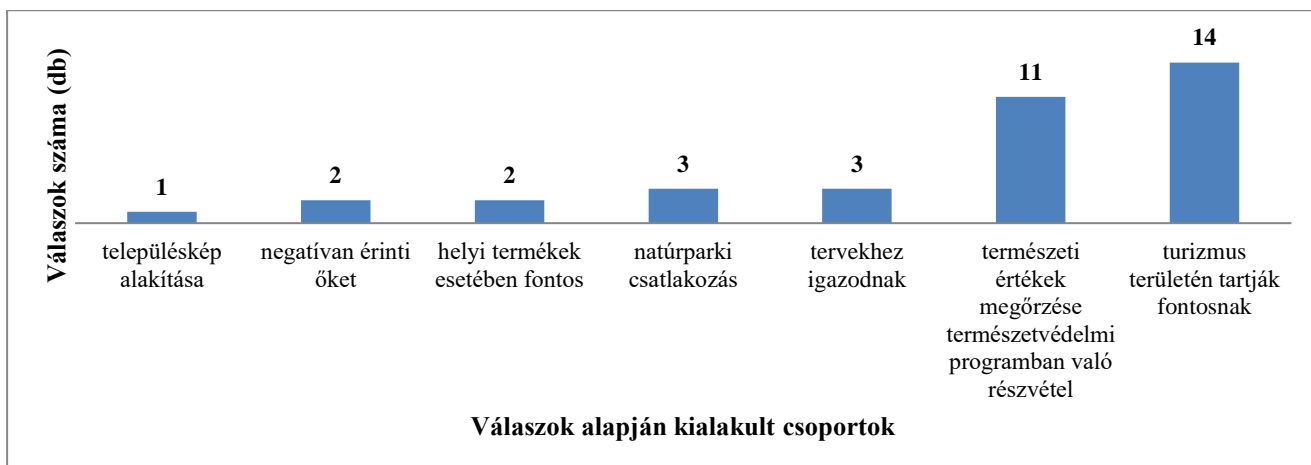
Az önkormányzatok közvetlen megkeresését szolgáló online kérdőív kiértékelését a kérdések sorrendjének megfelelően mutatom be.

1. A települési fejlesztési terv meglétéről szóló kérdés azért fontos, mert az eddigi szakmai tapasztalatom és a korábbi kutatásom eredménye is azt mutatta, hogy a vizsgált települések csupán 9%-a rendelkezik fejlesztési tervvel, és ezek a települések (városok, járásközpontok) is általában valamilyen központi szerepkörrel rendelkeznek. A kérdőívre adott válaszokból ugyanakkor az olvasható ki, hogy a települések több mint fele rendelkezik fejlesztési tervvel. Ennek magyarázata véleményem szerint több okra vezethető vissza:

- fejlesztési tervnek tekintenek olyan dokumentumokat is, melyek a szakszerű tervezési módszertant mellőzve, egyfajta „to do” listaként vázolja fel, hogy a település mit szeretne megvalósítani a jövőben;
- a rendezési tervek kötelező elemeként meglévő településfejlesztési koncepciót értik fejlesztési program alatt, ami a tartalmát, és sok esetben szakszerűségét, célját tekintve nem értelmezhető végrehajtható tervdokumentumnak;
- olyan magasabb szintű, több települést is érintő terveket (pl. LEADER stratégia, kistérségi tervek) is idesorolnak, melyek az adott települést is érintik, de nem konkrétan a településre vonatkoznak.

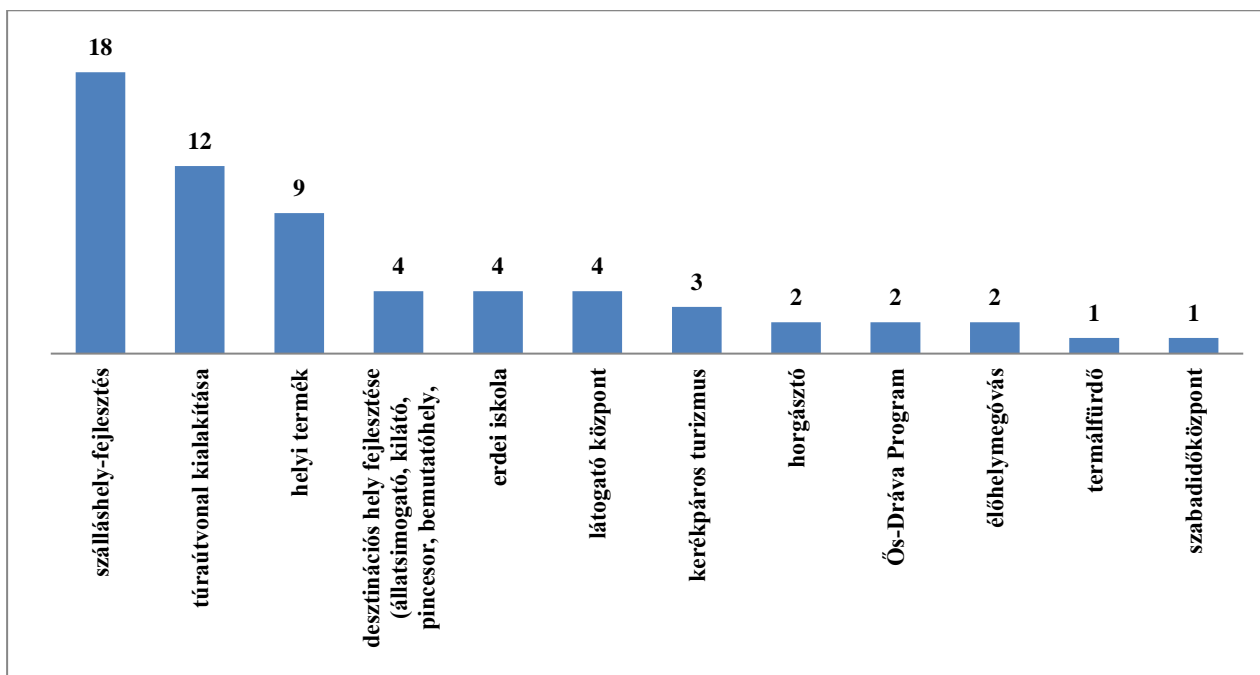
2. A válaszadásban résztvevő önkormányzatok 85%-a nyilatkozott úgy, hogy az elmúlt tíz évben pályázott EU-s forrásokra és fejlesztéseket hajtott végre az elnyert támogatás(ok)ból.

3. A kutatásom egyik fő kérdéskörét érintően a válaszadók kétharmada nyilatkozott úgy, hogy fejlesztéseik során figyelembe veszik, hogy értékes természeti környezettel rendelkeznek, ugyanakkor arra a kérdésre, hogy milyen módon és hol veszik figyelembe a meglévő természeti környezeti adottságokat (4-5), csupán 35 válasz (49%) érkezett. Ebből arra következtettek, hogy többen nem tudták megfogalmazni, mit is kezdenek helyben a természeti tőkével. Két önkormányzati vezető véleménye is az volt, hogy negatívan befolyásolja őket a természeti környezet, mert gátolja a fejlesztési törekvéseiket. Az önkormányzatok döntő többsége a turizmus területén veszi figyelembe az ökológiai tényezők pozitív állapotát, az ökoszisztéma kulturális szolgáltatásainak kihasználásával (22. ábra).

22. ábra: Az értékes természeti környezet figyelembevételének területei 35 válasz alapján, saját szerkesztés

A helyi természeti tőkét tehát valóban tőkeként értelmezik, amiből gazdaságilag profitálhatnak. Ehhez többen a természeti értékek védelmét is csatolták, vagyis a természeti tőke fenntartásának elve is megjelent a válaszokban. Ezen belül is a szálláshelyek fejlesztésében látnak fantáziát (23. ábra).

23. ábra: Tervezett, illetve megvalósult fejlesztések tématerületenkénti megoszlása, melyek a természeti környezet pozitív adottságainak kihasználására épülnek (db), saját szerkesztés

A szálláshelyek mellett a túraútvonalak kialakítása jelenik meg több válaszadó esetében is. A szálláshelyekkel a területre érkező turistákat kívánják több napra ott tartani, ugyanakkor a túraútvonalak kialakítása mellett elenyésző azon programhelyek kialakítására a szándék, melyek miatt a turisták felkeresnék a településeket. Úgy vélem ennek egyik magyarázata a térségek gazdasági állapotának alacsony szintje, valamint a helyi társadalomban jelentkező (szak)ember, munkaerőhiány.

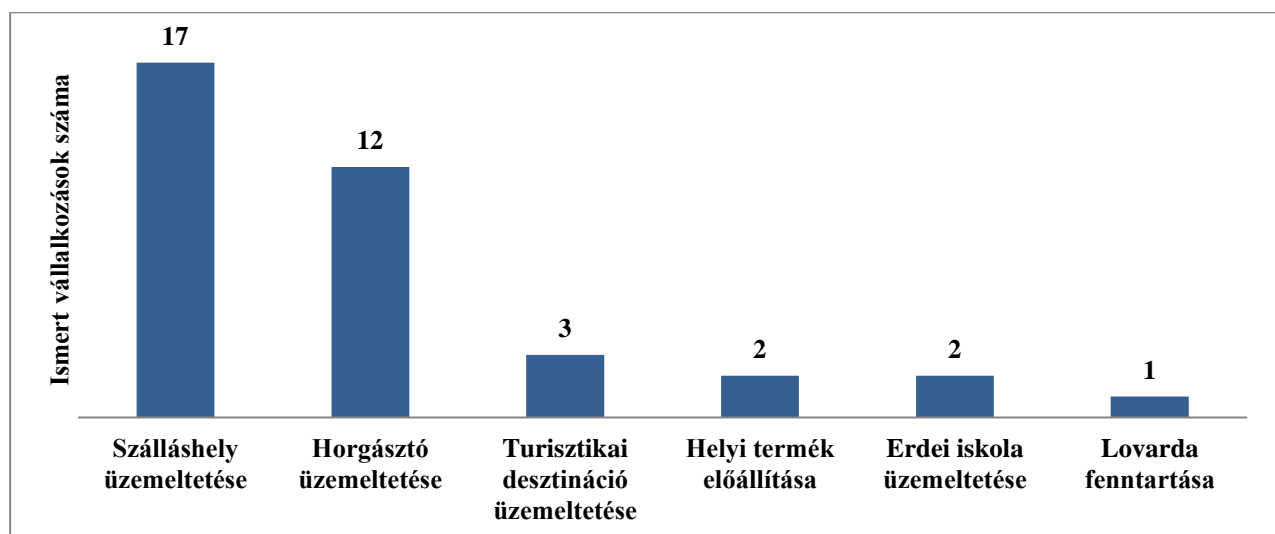
Ha a fejlesztéseket az ökoszisztéma-szolgáltatási kategóriák szerint vizsgáljuk, akkor a kép árnyaltabb lesz (22. táblázat).

22. táblázat: Az önkormányzati kérdőív 5. kérdésére adott válaszok ökoszisztéma-szolgáltatások mentén történő elemzése, saját szerkesztés

Ökoszisztéma-szolgáltatás típusa	Fejlesztési elképzelések
Ellátó	Ős-Dráva Program, horgásztó, helyi termék
Szabályozó és fenntartó	Ős-Dráva Program, horgásztó, élőhelymegóvás
Kulturális	Ős-Dráva Program, szabadidőközpont, termálfürdő, horgásztó, kerékpáros turizmus, látogató központ, erdei iskola, desztinációs hely fejlesztése, túraútvonal kialakítása, szálláshelyfejlesztés

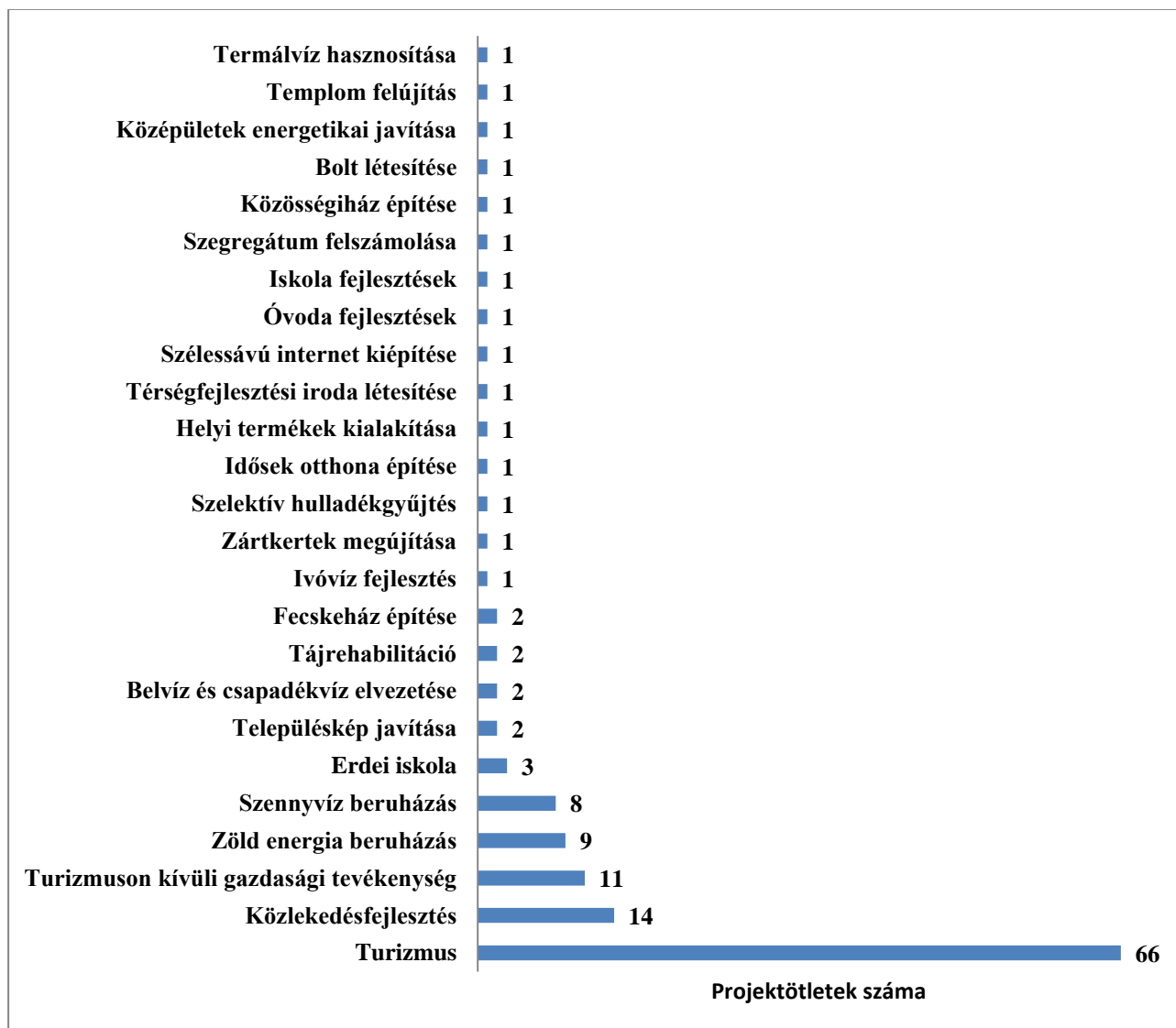
Vannak fejlesztések, fejlesztési elképzelések, melyek több ökoszisztéma-szolgáltatást is támogatnak, illetve igénybe vesznek, kihasználják. Vannak, melyek a szabályozó és fenntartó típusú ökoszisztéma-szolgáltatást erősítik, ugyanakkor a kulturális ökoszisztéma-szolgáltatás oldalán kivesszik a szolgáltatásból az outputokat. Ilyen például a horgásztó létesítése.

6-7. A helyi vállalkozói szféra beruházásairól is azért az önkormányzatok vezetőit kérdeztem, mert erre rálátással kell rendelkezniük. A 72 önkormányzat kevesebb, mint fele (46%) ismert csak olyan vállalkozást a településén, mely a tevékenysége során a természeti tőkét hasznosítja. A válaszok alapján a helyi vállalkozások zöme szálláshely és horgásztó üzemeltetésével foglalkozik. Helyi termék előállításával csak két vállalkozást jelöltek a kérdőívben, ami nagyon alacsony aránynak számít (24. ábra). Érdekes, hogy a természeti tőkét kihasználó vállalkozások közé egyik válaszadó sem sorolta a mezőgazdasági termelőket.

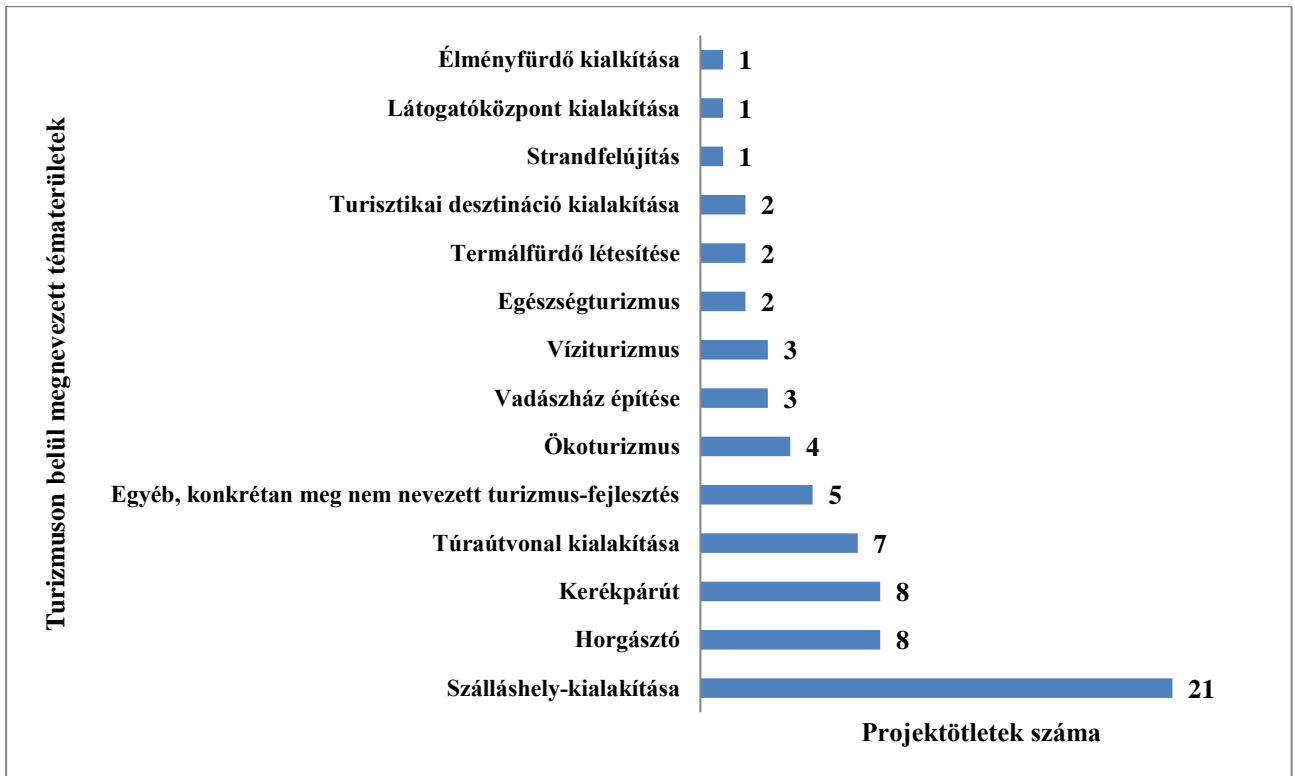
24. ábra: A kérdőívet kitöltő településeken, a természeti környezet adottságaira épülő vállalkozások tevékenysége. Saját szerkesztés

8. Az utolsó kérdés már tudatosan nem foglalkozik a természeti potenciálokkal, ökológiai adottságokkal, hanem kinyitja a kérdést valamennyi fejlesztési lehetőség előtt. A jövőre vonatkozó fejlesztési elképzelések között a turizmus fejlesztése 66 önkormányzatnál jelent meg. Jól látszik, hogy a nagyrészt aprófalvas települések ebben a szektorban látnak leginkább fejlődési potenciált (25. ábra).

25. ábra: A válaszadásban részt vevő települések fejlesztési elképzelései a jövőre vonatkozóan. Saját szerkesztés

A turizmuson belül a polgármesterek egyharmada a szálláshely kialakítását preferálja, majd a horgászto, kerékpárút és túraútvonal kialakítása következik (26. ábra). A második helyen, de jócskán lemaradva a turizmus mögött a közlekedésfejlesztése szerepel, majd egyéb, meg nem nevezett gazdasági beruházások után a környezetvédelmi és energetikai infrastruktúrafejlesztéseket említik a válaszadók.

26. ábra: Az önkormányzatok által megnevezett fejlesztések, melyek szerintük előbbre vihetnék a településüket a turizmus-fejlesztésen belül, saját szerkesztés

Ökoszisztéma-szolgáltatások szempontjából értelmezve, vagyis, hogy a tervezett beruházás típusok mely ökoszisztéma-szolgáltatások igénybevételére jönnének létre, az alábbi felosztást tehetjük (27. ábra):

27. ábra: A tervezett fejlesztések az ökoszisztéma-szolgáltatások rendszerében, a NÖSZTÉP kategóriák alapján, saját szerkesztés

A fejlesztési elképzelések közül nem mindent lehet a fenti rendszersémában elhelyezni, mert vannak olyanok, melyek az ökoszisztéma-szolgáltatásokkal nincsenek közvetlen kapcsolatban (például: óvodafejlesztések, idősek otthona építése). Precízebben fogalmazva azt lehet mondani, hogy

ismerni kellene a fejlesztések konkrét műszaki tervét, a megvalósítás helyszínét, az alkalmazott technológiát stb. Ezek ismeretében be lehetne mutatni, hogy a projekt-ötletek milyen hatással lehetnek az ökoszisztéma-szolgáltatásokra. Nem mindegy például, hogy az idősök otthonát zöldmezős, vagy barnamezős beruházás keretében kívánják megvalósítani. Ha zöldmezősként, akkor a támogató és szabályozó ökoszisztéma-szolgáltatásokra fog a beruházás negatívan hatni.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a vizsgált települések nagy része településfejlesztési programokat nem készít, és nem használ, a fejlesztéseiket pedig nem előre megtervezetten, stratégiai szempontok mentén hajtják végre. Ugyanakkor a települések háromnegyede az utóbbi tíz évben uniós forrásból beruházásokat valósított meg. Ennek egy része LEADER pénzek bevonásával történt a LEADER kistérségek stratégiai tervei alapján. Az önkormányzatok tisztában vannak a természeti közeg meglétének pozitív adottságaival és a jövőbeli településfejlesztési elképzeléseiket is erre építik, hangsúlyozottan a turizmus témakörén belül. A természeti közeget túraútvonalak kiépítésével kívánják bemutathatóvá tenni az odaérkezők számára, a szálláshelyek bővítésével pedig a látogatók többnapos tartózkodását kívánják elősegíteni, mert a gazdasági haszon csak így realizálható. A jelen állapotára jellemző, hogy a természeti környezet adottságaira épülő vállalkozások nagy része jelenleg is inkább a szálláshely üzemeltetésével foglalkozik, míg a programokat kínáló attrakciókba történő beruházás jóval kevesebb esetben valósult meg.

4.9. A területi tőke kapcsolata a kutatásom tárgyával

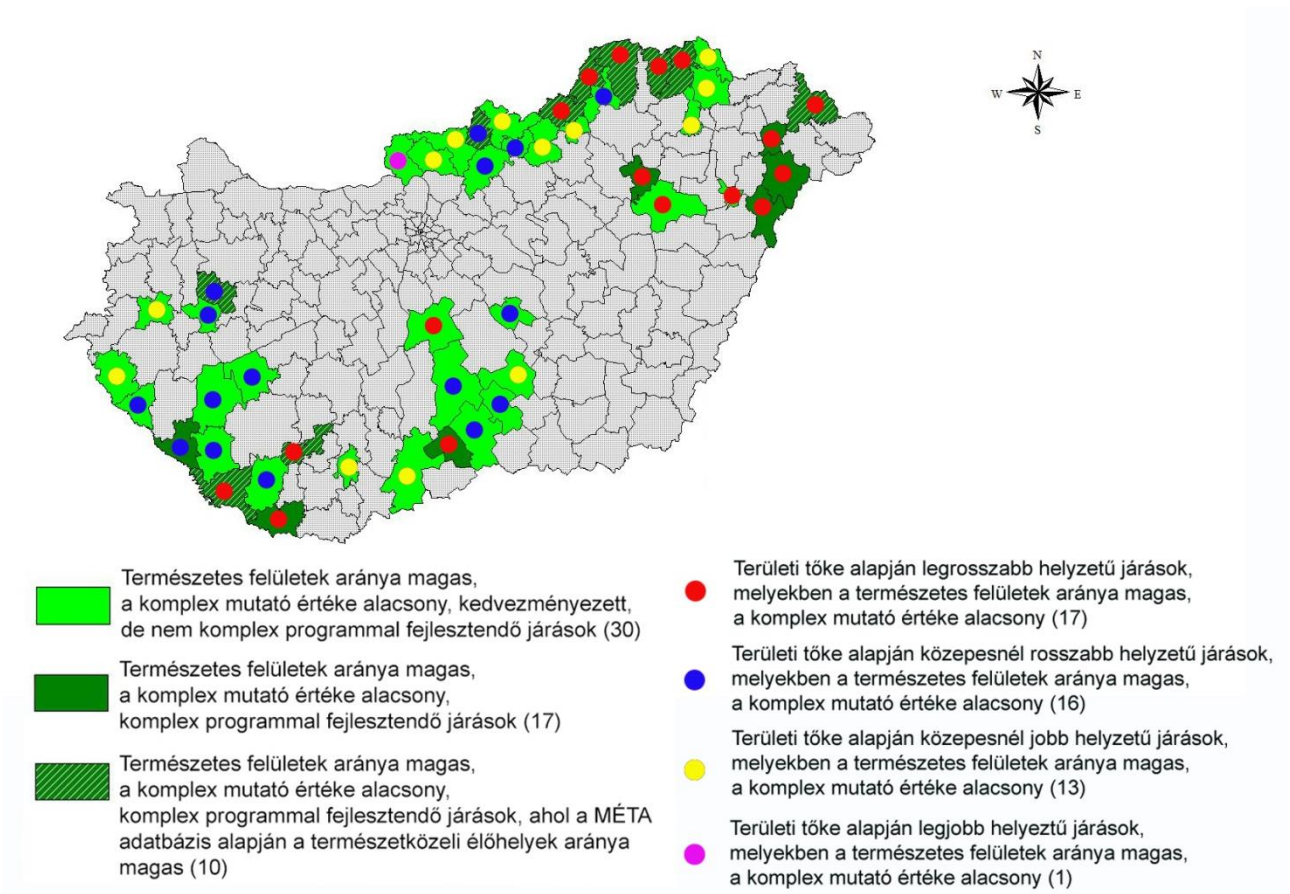
A területi tőke és magyarországi dimenziói című könyv (Oláh, 2017) hazai szerzői a területi tőke települési szintű meghatározásával tudtak fejlettségi rangsort képezni Magyarország települései között, valamint a járások között. A komplex mutató és a CORINE alapú természeti tőke mutató alapján az általam lehatárolt és vizsgált 17, B2 kategóriába tartozó járást vettem, össze az Oláh és munkatársai által előállított járási rangsorral és kategória rendszerrel. Az összehasonlítás eredményét mutatja a 23. táblázat, melyből kitűnik, hogy az általam végzett kategorizálás és a területi tőke szerinti rangsor is a legrosszabb helyzetű, illetve három esetben a közepesnél rosszabb helyzetű besorolást adja a vizsgált (17 db) járásoknak.

23. táblázat: A B2 kategóriába tartozó járások az Oláh és munkatársai által előállított területi tőke járási rangsor és kategória alapján, saját szerkesztés

B2 járások	Területi tőke alapú besorolás
Devecseri járás	közepesnél rosszabb helyzetű
Csurgói járás	közepesnél rosszabb helyzetű
Szécsényi járás	közepesnél rosszabb helyzetű
Sellyei járás	legrosszabb helyzetű
Gönci járás	legrosszabb helyzetű
Baktalórántházai járás	legrosszabb helyzetű
Jánoshalmi járás	legrosszabb helyzetű
Nyíradonyi járás	legrosszabb helyzetű
Encsi járás	legrosszabb helyzetű

B2 járások	Területi tőke alapú besorolás
Ózdi járás	legrosszabb helyzetű
Nyírbátori járás	legrosszabb helyzetű
Edelényi járás	legrosszabb helyzetű
Mezőcsáti járás	legrosszabb helyzetű
Vásárosnaményi járás	legrosszabb helyzetű
Hegyháti járás	legrosszabb helyzetű
Putnoki járás	legrosszabb helyzetű
Barcsi járás	legrosszabb helyzetű

Kíváncsi voltam, hogy változik-e a besorolás egyezőség abban az esetben, ha a B kategóriás járásaimat kibővítem azokkal a járásokkal, melyek esetében a természetes felületek aránya magasabb az országos átlagnál és a komplex mutató értéke alacsony, de nem komplex programmal fejlesztendő járások. Ez 30 járást jelent, melyek esetében szintén vizsgáltam a területi tőke alapú besorolást. Az eredmény ebben az esetben már egészen más képet mutat, ugyanis a területi tőke kategóriák kibővültek a közepesnél jobb helyzetű, valamint a szobi járás esetében a legjobb helyzetű járás besorolással (28. ábra).

28. ábra: Magas természeti tőkével rendelkező járások alacsony komplex mutató értékkel és ezek kapcsolata a területi tőkével, saját szerkesztés

A területi tőke eltéréseket a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális (a természeti tőke mutatók kivételével) mutatókban kell keresni. Az alkalmazott négy természeti környezetre vonatkozó mutató a 77 indikátorhoz képest elenyésző. A természeti környezetet leíró mind a négy indikátor materiális természetű. A természeti környezet immateriális, kevésbé megfogható elemei, szolgáltatásai az ökoszisztéma-szolgáltatások terén végzett jelenlegi kutatásokból becsatornázzhatóak lesznek a területi tőke rendszerbe.

A vizsgálatom eredménye, hogy a KSH által alkalmazott a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutatóval szemben a területi tőkeértékek eltérést mutatnak. Egyes járások esetében a besorolásuk magasabb kategóriába kerül. A területi tőke számítás közel háromszor annyi mutatóval számol, mint a komplex mutató, így dimenzionáltabb eredményeket várhatunk tőle.

4.10. Új tudományos eredmények

T1. Hazánk térségei (települései) a térségek (települések) társadalmi, gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató alapján fejlettségi sorrendbe állíthatók. A hemeróbia-kategóriák és a CORINE felszínborítás adatbázis megfeleltetésével előállítható egy térség természetes és természetközeli felszínborítottságából származtatott természeti tőke mutató.

T2. Ha a komplex mutató mellé helyezzük a CORINE adatokból származtatott természeti tőke mutatót, akkor előállítható egy olyan rendszer, mely vizsgálatom alapján négy szektorra osztja a térségeket:

- A. a természeti tőke alacsony (a természetes felületek aránya átlag (37%) alatti) és a komplex mutató értéke is alacsony (46,68 alatti) (kedvezményezett járások)
- B. a természeti tőke magas (a természetes felületek aránya átlag (37%) feletti), de a komplex mutató értéke alacsony (46,68 alatti) (kedvezményezett járások)
- C. a természeti tőke magas, és a komplex mutató értéke is magas (46,68 feletti) (nem kedvezményezett járások)
- D. a természeti tőke alacsony, de a komplex mutató értéke magas (46,68 feletti) (nem kedvezményezett járások)

A táji, természeti mutatókat nem kell a komplex mutatóba beépíteni, hanem a térségre jellemző komplex mutató mellett a CORINE alapú természet tőke mutatót is meg kell jeleníteni viszonyításként (A, B, C, D kategória).

T3. A CORINE felszínborítottság alapú természeti tőke mutató által kialakított járási sorrend mellé a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató által kialakított járási sorrendet helyezve a járások a T2. pontban ismertettek szerint kategorizálhatóak. A fent kialakított kategóriákat a Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa alapján képzett természeti tőke index indikátorral tovább tudjuk szűkíteni, bontani, annak érdekében, hogy a természetes környezet mennyisége mellett az élőhelyek minőségét is szempontként tudjuk szerepeltetni. A MÉTA adatbázis használata esetében figyelembe kell venni, hogy az adatok 2008-as állapotot mutatják, mérik.

T4. A magas természeti tőkével, de társadalmi, gazdasági és infrastrukturális fejlettségét tekintve komplex programmal fejlesztendő térségek, települések fejlesztési terveiben általában megjelenik ennek az állapotnak a leírása, külön a természeti környezet és külön a gazdasági, társadalmi adottságok, az összefüggés azonban általában nincs kiemelve. A tervekben a természeti környezet elkülönülten, szegregáltan kerül tárgyalásra. A természeti környezet más témakörökkel való kapcsolata - mely interdiszciplináris kellene, hogy legyen - felszínes, vagy egyáltalán nincsen kifejtve. Az ökoszisztéma-szolgáltatások a programokban nem jelennek meg, így a fejlesztési irányok, illetve a konkrét fejlesztések meghatározása is nélkülözi ezek ismeretét.

Ezekben a térségekben a természeti potenciál mint rejtett természeti tőke van jelen. Jelenleg a területfejlesztés ezeket a térségeket egy azon megítélés alá veszi a többiekkel és azonos típusú fejlesztéseket vár el tőlük, illetve biztosít számukra a pályázati rendszereken keresztül. Ugyanakkor ezekben a térségekben a fejlesztéseket, a támogatási rendszereket úgy kellene megvalósítani, alkalmazni, hogy azok a természeti környezet védelmét, fenntartását maximálisan vegyék figyelembe és a gazdasági fejlődést eredményező fejlesztések az ökoszisztéma szolgáltatások kulturális szegmensére, illetve a termelő, ellátó típus megújuló formáira épüljenek.

T5. A területi kohézió célja az EU teljes területén a harmonikus fejlődés biztosítása, továbbá annak lehetővé tétele, hogy az ott élők e területek adottságait a leghatékabban kihasználhassák. A területi kohézió értelmezésében helyet kap a hely specifikus adottságokban, a területi sokszínűségben rejlő lehetőségek fenntartható módon történő kihasználása. Vizsgálataim rámutattak arra, hogy a 2007-2013-as végrehajtási ciklusban, azokban a járásokban, ahol a természeti tőke értéke magas, ott a kihasználtságuk is magasabb volt, mint azokban a járásokban, ahol ennek a tőke típusnak az értéke alacsonyabb. Kontroll vizsgálatom eredményeként az is megállapítható, hogy azokban a járásokban, ahol a komplex mutató értéke magas, vagyis a gazdasági, infrastrukturális és társadalmi adottságok a kedvezőbbek, ott ezeket az erőforrásokat használták ki leginkább. A helyi természeti tőke tehát hozzájárult a területi kohézióhoz.

T6. A természeti tőke eddig nem vett részt a kohézió megítélésében, csak a belőle származó számszerűsíthető gazdasági hasznok, pedig ez a tőketípus a területi kohézió olyan meghatározó szegmense, mely minőségén és mennyiségén keresztül, ökoszisztéma-szolgáltatásokban megnyilvánulva járul hozzá a térségben élők jól-létéhez. A természeti tőke hangsúlyos megjelenítése érdekében javasolom a természeti tőke fogalmának beemelését a területi kohézió értelmezésébe. Ennek helye a fenntarthatóság területi dimenziójaként értelmezhető és a területi minőség kategóriában kaphat helyet, mint a területek fejlettségét meghatározó egyik tényező. A Területi kohézió másik két a fenntarthatóság dimenziójában értelmezett egységei a területi hatékonyság és területi identitás a területi minőségben résztvevő természeti tőkétől függ. A természeti tőke a területi kohézióban akkor fog tudni megerősödni, ha az ökoszisztéma-szolgáltatások mérhetőségén dolgozó kutatások konkrét eredményeket, indikátorokat adnak hozzá.

T7. A LEADER program keretében végrehajtott helyi fejlesztéseket elemezve egyértelművé vált, hogy a közösségvezérelt helyi fejlesztések (CLLD) arányaikban nagyobb részben hagyatkoztak a helyi adottságokra, mint a Strukturális Alapokból és a Kohéziós Alapból nyer támogatások.

CLLD típusú, helyi fejlesztésekre a jelenleginél nagyobb mértékben lenne szükség, hogy a helyi sajátosságokra épülő projektek kreatív módon tudjanak megvalósulni, támogatásukra a forrásokat rugalmasabb mechanizmusok mentén tudják felhasználni. A hátrányos helyzetű térségeket mint amilyenekkel a jelen dolgozatomban foglalkozom, nem a pályázatokban szükséges plusz

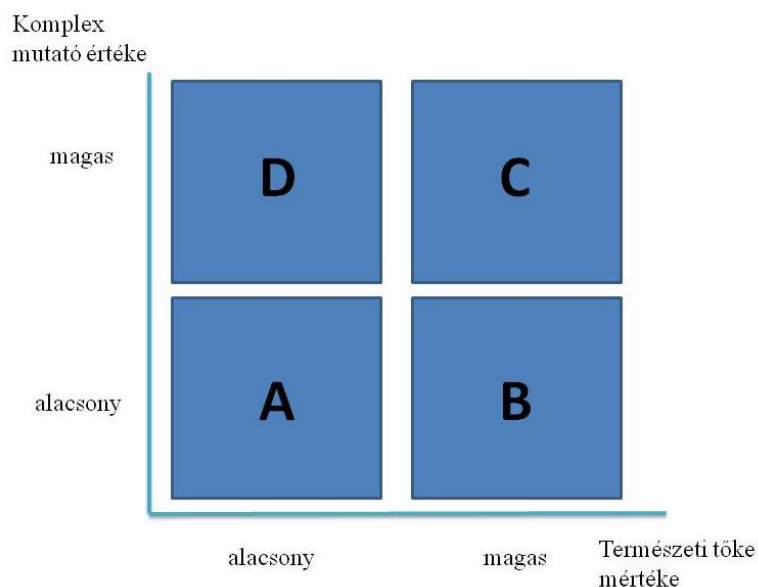
pontokkal előnyben részesíteni, hanem a speciális helyzetükre kell a projekteket megfogalmazni és azokat a CLLD típusú támogatási mechanizmuson keresztül támogatni.

T8. A természeti környezet és ezen keresztül az ökoszisztémák állapotának javítása a nemzeti park igazgatóságokhoz és a „zöld” civil szervezetekhez kötődik. Ezt mutatja a térségekben megvalósult fejlesztési projektek vizsgálata. Ezt eredményezi az is, hogy a pályázati kiírások már eleve nevesítik és meghatározzák egy-egy fejlesztési tématerülethez a végső kedvezményezetteket. Az ökoszisztéma-szolgáltatások használata azonban egy sokkal szélesebb társadalmi körhöz köthető, akik ebből anyagi, kulturális, testi és lelki egészségi, és egyéb további hasznot húznak. A természetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek aránya a civil társadalmon belül a B2-es kategóriában az országos átlagnál alacsonyabb, tehát a kutatás előtti hipotézisem, mely szerint a természeti tőke magas aránya több civil szerveződést eredményez, nem állta meg a helyét. A zöld civilszervezetek a környezettudatos gondolkodásmód kialakítása, oktatás, képzés területén valósítottak meg projekteket, a szemléletformálásban játszanak jelentős szerepet.

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS A JAVASLATOK

1. Hazánk térségei (települései) a térségek⁵ (települések⁶) társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató alapján fejlettségi sorrendbe állíthatók. Ha ez mellé a komplex mutató mellé helyezzük a térségek természetes állapotát mérő, CORINE alapú felszínborítottság adatokból származtatott természeti tőke mutatót, akkor előállítható egy olyan kategória rendszer, mely vizsgálatom alapján négy szektorra osztja a térségeket (29. ábra):

- A. a természeti tőke alacsony (a természetes felületek aránya átlag (37%) alatti) és a komplex mutató értéke is alacsony (46,68 alatti) (kedvezményezett járások)
- B. a természeti tőke magas (a természetes felületek aránya átlag (37%) feletti), de a komplex mutató értéke alacsony (46,68 alatti) (kedvezményezett járások)
- C. a természeti tőke magas, és a komplex mutató értéke is magas (46,68 feletti) (nem kedvezményezett járások)
- D. a természeti tőke alacsony, de a komplex mutató értéke magas (46,68 feletti) (nem kedvezményezett járások)

29. ábra: A komplex mutató és a természeti tőke (természetes felületek aránya) által kialakítható kategóriák rendszere, saját szerkesztés

A táji, természeti mutatókat nem a komplex mutatóba kell beépíteni, hanem egy térséget jellemző komplex mutató mellett a CORINE alapú természetességi mutatót is meg kell jeleníteni viszonyításként (A, B, C, D kategória).

A fenti kategorizálás szerint léteznek olyan térségek, melyek a gazdasági és társadalmi adottságaik alapján hátrányos helyzettel bírnak, ugyanakkor az országos átlaghoz képest kimagasló természeti potenciállal rendelkeznek. Ezekben a térségekben a természeti potenciál, mint rejtett tőke van jelen. Jelenleg a területfejlesztés ezeket a térségeket egy azon megítélés alá veszi a többiekkel és azonos típusú fejlesztéseket vár el tőlük, illetve biztosít számukra a pályázati rendszereken keresztül. Ugyanakkor ezekben a térségekben a fejlesztéseket, a támogatási rendszereket úgy kellene megvalósítani, alkalmazni, hogy azok a természeti környezet védelmét, fenntartását helyezték

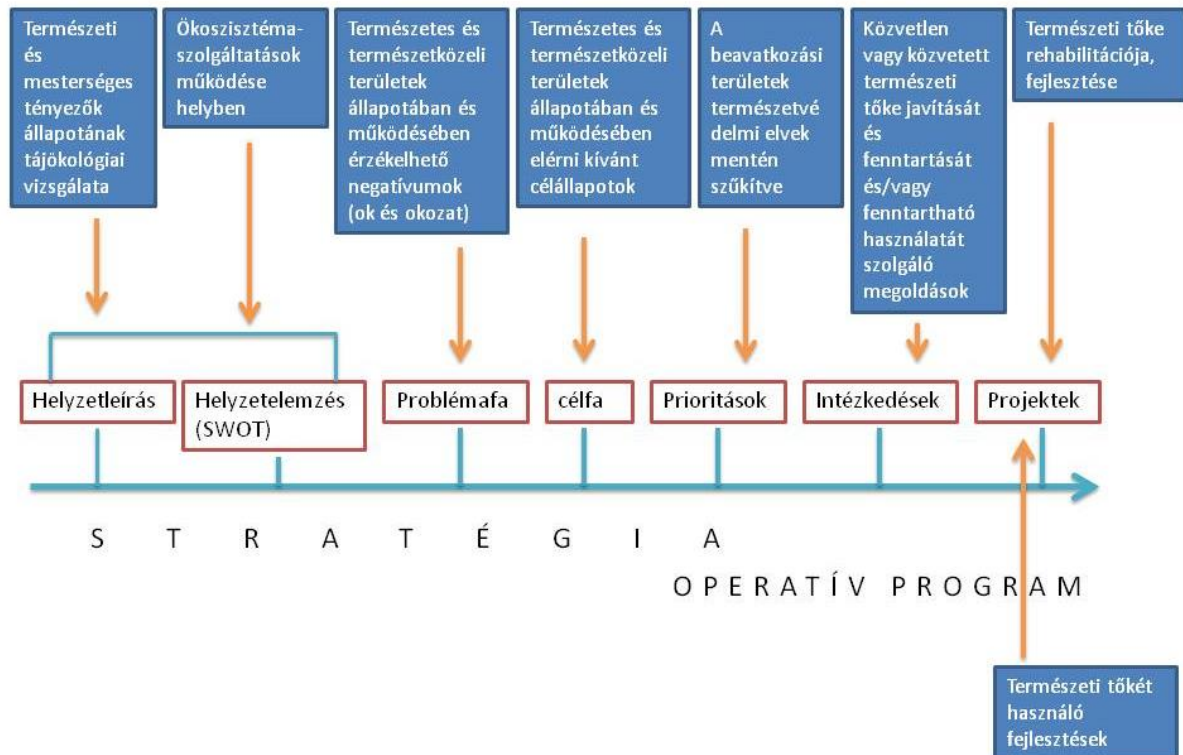
⁵ 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járások besorolásáról

⁶ 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról

előtérbe. A gazdasági fejlődést eredményező fejlesztések az ökoszisztéma-szolgáltatások kulturális szegmensére, illetve az ellátó típus megújuló formáira épüljenek.

2. A CORINE alapú természeti tőke mutató által kialakított járási sorrend mellé a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató által kialakított járási sorrendet helyezve a járások az 1. pontban ismertetettek szerint kategorizálhatóak. A fent kialakított kategóriákat a Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa alapján képzett természeti tőke index indikátorral tovább tudjuk szűkíteni, bontani, annak érdekében, hogy a természetes környezet mennyisége mellett az élőhelyek minőségét is szempontként tudjuk szerepeltetni. A MÉTA adatbázis használata esetében figyelembe kell venni, hogy az adatok 2008-as állapotokat mutatják be.

3. A magas természeti tőkével, de alacsony gazdasági teljesítménnyel rendelkező térségek, települések fejlesztési terveiben általában megjelenik ennek az állapotnak a leírása, külön a természeti környezet és külön a gazdasági, társadalmi adottságok, az összefüggést azonban általában nem emelik ki. A tervekben a természeti környezet elkülönülten, szegregáltan kerül tárgyalásra. A természeti környezet más témakörökkel való kapcsolata, – mely interdiszciplináris kellene, hogy legyen – felszínes vagy egyáltalán nincsen kifejtve. Az ökoszisztéma-szolgáltatások a programokban nem jelennek meg, így a fejlesztési irányok, illetve a konkrét fejlesztések meghatározása is nélkülözi ezek ismeretét. Az európai uniós programozási logika mentén az alábbi sémát használva a természeti tényezők végigvezethetőek a programkészítés során (30. ábra). Lényeges, hogy a természetvédelem, a természeti környezet állapota ne önmagában elszigetelten szerepeljen a fejlesztési programokban, hanem a többi témával összekapcsoltnak, azokkal való összefüggései révén.

30. ábra: A természeti környezet megjelenítése a térségi és települési fejlesztési programokban, saját szerkesztés

Vizsgálataim rámutattak arra, hogy a programok helyzetleíró munkarésze tartalmazza a természeti környezet állapotát, de sok esetben csak a kötelező és általános szempontok mentén taglalva azokat. Kevésbé foglalkoznak a természeti környezet és más tématerületek kapcsolatával. Az elemző munkarészek (SWOT) általános megállapításokat tartalmaznak. A SWOT elemzésben kellene kifejteni az ökoszisztéma-szolgáltatások típusainak kvantitatív és kvalitatív állapotát a negatív és pozitív, illetve külső és belső tényezők mentén (31. ábra). Az elemzés feladata, hogy bemutassa az ökoszisztéma-szolgáltatások működését helyben az egyéb témák (gazdaság, társadalom, kultúra stb.) szerves kapcsolatában.

Az ökoszisztéma állapota, mely a SWOT készítésének pillanatában tapasztalható, az elemzés LEHETŐSÉGEK szektorában kell, hogy megjelenjen, mint olyan külső, pozitív vagy semleges adottság, melyre a településnek nincs, vagy kevésbé van ráhatása, de a fejlesztések során ki tudják használni (pl. a település külterülete nemzeti parkhoz tartozik). Azok a meglévő pozitív tényezők, melyekre a településnek van ráhatása és az ökoszisztéma rendszerek fenntartását, erősítését szolgálja, az ERŐSSÉGEK közé kell, hogy kerüljön (például a településen aktív zöld civil szervezet működik). A GYENGESÉGEKHEZ azok az adottságok tartoznak, melyek negatívan hatnak a helyi ökoszisztéma állapotára, annak szolgáltatásait korlátozzák (például a településen illegális hulladéklerakók működnek). A VESZÉLYEK pedig olyan külső adottságok lesznek, melyeket a település nem tud befolyásolni és negatívan érintik a térség ökoszisztémáját (például egy autópálya építés). A SWOT egyes adottságainál vizsgálni kell, hogy milyen viszonyban áll más adottságokkal. Az ökoszisztéma-szolgáltatások kutatási projektje (NŐSZTÉP) ehhez is tud majd a terület- és településfejlesztőknek inputokkal szolgálni.

	ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK	LEHETŐSÉGEK	VESZÉLYEK
A TERMÉSZETI KÖRNYEZETTEL ÖSSZEFÜGGŐ ADOTTSÁG IRÁNYULTSÁGA	POZITÍV	NEGATÍV	POZITÍV / SEMLEGES	NEGATÍV
A TELEPÜLÉSNEK VAN-E BÁRMILYEN HATÁSA AZ ADOTT TERMÉSZETI KÖRNYEZETI ADOTTSÁGRA	VAN RÁHATÁSA	VAN RÁHATÁSA	NINCS RÁHATÁSA	NINCS RÁHATÁSA
VISZONYRENDSZER				

31. ábra: a SWOT sematikus ábrája a természeti tőke témakörre, saját szerkesztés

A SWOT elemzésre épülő problémafa a természeti környezet állapotában és működésében érzékelhető negatív tényezőket a probléma hierarchia megfelelő szintjén kell, hogy ábrázolja. Az ok-okozat összefüggések, melyek az egyes hierarchiaszintek közötti kapcsolatokat jelentik leképezhetik az ökoszisztéma-szolgáltatásokat jellemző hiányosságokat. Itt is cél, hogy a természeti környezet együttesen jelenjen meg a többi vizsgálandó települési, térségi tényezővel, a területi tőke elemeivel.

A célja a problémafában meghatározott és ok-okozati kapcsolatba állított nem jól működő tényezőkre ad választ azáltal, hogy szintén hierarchia rendszerbe rendezve meghatározza az elérni kívánt célállapotokat. Itt a többi témakör célállapotai között kell, hogy megjelenjenek a természeti környezetben tervezett és elvárt állapotoknak.

A prioritások olyan tématerületek, melyekre a fejlesztések során a beavatkozásokat elvégezzük, melyekre a forrásainkat költjük. Lényeges a prioritások korrekt, jól körülhatárolt, pontos leírása. A vizsgált térségek esetében, ahol a természeti környezet állapota még az országos átlagnál jobb minőségű, a prioritások lehatárolásánál mindenképpen a természet és környezetvédelmi elveket kell alkalmazni a szűkítések során. Például, hogy előnyben részesítik a barnamezős beruházásokat a zöldmezősökkel szemben.

Az intézkedések az azonos típusú fejlesztéseket tartalmazzák egy adott prioritáson belül. A természeti tényezők szempontjából a projekt típusok lehetnek az ökoszisztémák fenntartását, fejlesztését támogatók (természetvédelmi projektek), illetve az arra épülő, az ökoszisztéma szolgáltatásait igénybevevők (például ökoturizmus, vadászat, mezőgazdálkodás). (32. ábra)

32. ábra: Projekt kiválasztási és projektértékelési szempontok: az ökoszisztéma-szolgáltatásokra ható, vagy azokat kihasználó fejlesztési projektek az ökoszisztéma-szolgáltatások típusainak függvényében, saját szerkesztés

A jelenleg is futó NÖSZTÉP kutatási projekt eredményeit felhasználva javaslom az ökoszisztéma-szolgáltatások elemzésének települési és térségi szintű beépítését a térség- és településfejlesztési

eszközökbe. A megvalósítandó projektek hatásvizsgálata során az ökoszisztéma-szolgáltatásokra gyakorolt pozitív és negatív hatásokat is vizsgálni érdemes.

4. A területi kohézió célja az EU teljes területén a harmonikus fejlődés biztosítása, továbbá annak lehetővé tétele, hogy az ott élők e területek adottságait a leghatékabban kihasználhassák. A területi kohézió értelmezésében helyet kap a hely specifikus adottságokban, a területi sokszínűségben rejlő lehetőségek fenntartható módon történő kihasználása. Vizsgálataim rámutattak arra, hogy a 2007-2013-as végrehajtási ciklusban, azokban a járásokban, ahol a természeti tőke értéke magas ott a kihasználtságuk is magasabb volt, mint azokban a járásokban, ahol ennek a tőke típusnak az értéke alacsonyabb. Kontroll vizsgálatom eredményeként az is megállapítható, hogy azokban a járásokban, ahol a komplex mutató értéke magas, vagyis a gazdasági, infrastrukturális és társadalmi adottságok a kedvezőbbek, ott ezeket az erőforrásokat használták ki leginkább. A helyi természeti tőke tehát hozzájárult a területi kohézióhoz.

Kiemelem ugyanakkor, hogy kutatásommal a természeti környezet állapotának a területi kohézióban betöltött térségi állapotát kívántam megvizsgálni, de álláspontom az, hogy a természeti környezet olyan érték, melyet nem szabad feláldoznunk a gazdasági fejlődés érdekében. A területi kohézió lényeges eleme a helyi adottságok, mint erőforrások fenntartása is. Ezekben a térségekben a természeti környezet, mint természeti tőke és erőforrás, nem kitermelhető vagyoneként van jelen, hanem olyan ökoszisztémaként, melynek szolgáltatásait csak fenntartható módon szabad kihasználni, leginkább a kulturális ökoszisztéma-szolgáltatások terén.

A területi kohézió fogalmába javasolom beépíteni, hogy vannak térségeink, ahol a felzárkóztatási/kiegyenlítési elv nem a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális (mesterséges infrastruktúrát értem alatta, nem a zöldinfrastruktúrát) szinten kell, hogy érvényesüljön, hanem a természeti környezet minőségének fenntartása, fejlesztése kell, hogy előnyt élvezzen. Ez a természeti tőke eddig nem vett részt a kohézió megítélésében, csak a belőle származó számszerűsíthető gazdasági hasznok. A természeti tőke hangsúlyos megjelenítése érdekében javasolom a természeti tőke fogalmának beemelését a területi kohézió értelmezésébe. Ennek helye a fenntarthatóság területi dimenziójaként értelmezhető és a területi minőség kategóriában kaphat helyet. A természeti tőke a területi kohézióban akkor fog tudni megerősödni, ha az ökoszisztéma-szolgáltatások mérhetőségén dolgozó kutatások konkrét eredményeket, indikátorokat adnak hozzá.

A természeti tőke a területi kohézió olyan meghatározó szegmense, mely minőségén és mennyiségén keresztül, ökoszisztéma-szolgáltatásokban megnyilvánulva járul hozzá a térségben élők jólétéhez.

5. A természeti környezet és ezen keresztül az ökoszisztémák állapotának javítása a nemzeti park igazgatóságokhoz és a „zöld” civil szervezetekhez kötődik. Ezt mutatja a térségekben megvalósult fejlesztési projektek vizsgálata. Ezt eredményezi az is, hogy a pályázati kiírások már eleve nevesítik és meghatározzák egy-egy fejlesztési tématerülethez a végső kedvezményezetteket. Az ökoszisztéma-szolgáltatások használata azonban egy sokkal szélesebb társadalmi körhöz köthető, akik ebből anyagi, kulturális, testi és lelki egészségi, és egyéb további hasznot húznak. A természetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek aránya a civil társadalmon belül a B1-es kategóriában az országos átlagnál alacsonyabb, tehát a kutatás előtti hipotézisem, mely szerint a természeti tőke magas aránya több civil szerveződést eredményez, nem állta meg a helyét.

6. A LEADER program keretében végrehajtott helyi fejlesztéseket elemezve egyértelművé vált, hogy a közösségvezérelt helyi fejlesztések (CLLD) arányaikban nagyobb részt hagyatkoztak a helyi adottságokra, mint a strukturális alapokból nyer támogatások.

CLLD típusú, azaz közösség által irányított helyi fejlesztésekre a jelenleginél nagyobb mértékben van szükség, hogy a helyi sajátosságokra épülő projektek kreatív módon tudjanak megvalósulni, támogatásukra a forrásokat rugalmasabb mechanizmusok mentén tudják felhasználni. A hátrányos helyzetű térségeket nem a pályázatokban szükséges plusz pontokkal előnyben részesíteni, hanem a speciális helyzetükre kell a projekteket megfogalmazni és ezekhez biztosítani a forrásokat.

Nagy előnye a közösség által vezérelt fejlesztéseknek, hogy olyan stratégia mentén valósulnak meg a projektek, melyek alulról kezdeményezettek, a térség szereplőit aktívan bevonva készülnek. A stratégiáknak a helyi specifikus viszonyokra kell teljes mértékben épülniük, a helyben meglévő adottságokból (SWOT) kell kiindulniuk. A vizsgált Leader stratégiák már ebbe az irányba mutatnak, de logikus stratégiai nyomkövetésükben még fejlődniük kellene, az általános kliséktől meg kellene szabadulni mind a helyzetelemzések, mind a javaslatok szintjén. Ezáltal el lehetne mozdulni az innovatív fejlődési irányok felé. A IV. pontban kifejtett metodika és módszertan alkalmazása szervezettebb kapcsolódást eredményezne a stratégia és a projektek, valamint a természeti és természetközeli környezet viszonyában.

A CLLD programozás nagy előnye, hogy a folyamat nem ér véget a projektek megvalósításával, hanem a hálózatos működésnek köszönhetően a partnerségi viszonyok megmaradnak és működtetik a térséget. A kapcsolati háló, melyet a kistérség, a helyi akciócsoport a működése érdekében működtet, olyan identitástudatot táplál, mely az egészséges térségfenntartás és fejlesztés alapja.

Mindezekén túl a CLLD típusú támogatási rendszer előnye, hogy a társfinanszírozás aránya plusz 10 százalékkal magasabb, így a maximális társfinanszírozási arány 80-90% között is lehet a közösség által irányított helyi fejlesztésekre vonatkozóan⁷. Magyarország a 2014-2020-as ciklusra nem élt ezzel a lehetőséggel.

A hátrányos helyzetű térségeket, mint amilyenekkel a jelen dolgozatomban foglalkozom, nem a pályázatokban kell plusz pontokkal előnyben részesíteni, hanem a speciális helyzetükre kell a projekteket megfogalmazni és azokat a CLLD típusú támogatási mechanizmuson keresztül támogatni.

Eddigi szakértői munkám során számos kistelepüléssel kerültem kapcsolatba és tapasztaltam meg a helyben meglévő előnyöket és problémákat. A kutatási területemet képező magas természeti tőkével rendelkező települések zöme apró falu, melyek 500 fő alatti népességgel rendelkeznek. Jellemzően a népesség folyamatosan elöregszik (kivételt képeznek a Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egyes járásai) és a népességszám tovább csökken. A gazdasági tevékenységek súlya minimális, hiszen a társadalom összetétele sem teszi lehetővé nagyobb foglalkoztatók betelepülését a térségekbe. Működő vállalkozások hiányában, vagy kis számából következően az önkormányzatok iparüzési adóból származó bevételei is elenyészőek, leginkább a települések fenntartására, javítási munkálatokra elegendő éves költségvetéssel rendelkeznek.

⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 1305/2013/EU RENDELETE (2013. december 17.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról és az 1698/2005/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről, 59 (4) (a) bekezdés

Ezek a településeken a gazdasági fejlődést erőltetni nem lehet, nincs is értelme, ráadásul még a meglévő természeti tőke is veszélybe kerülne. Kutatásomból jól kitűnik, hogy ezek a települések leginkább a turizmus területén látnak fejlődési, fejlesztési lehetőségeket, ugyanakkor a célközönség és annak száma, éven belüli eloszlása nem tud a teljes település számára állandó, kiegyensúlyozott megélhetést biztosítani. Véleményem szerint a magas természeti tőkével rendelkező térségek esetében, ahol ugyanakkor a gazdasági és társadalmi fejlettség az országon belül a legkedvezőtlenebb a következő lehetőségekben is érdemes gondolkodni:

a.) Silver economy ágazat felé nyitni: Európa és így Magyarország társadalma is elöregszik. A társadalom idős tagjainak igényeire azonban külön gazdasági szegmensek épülnek, különböző tématerületeket megcélózva (egészségügy, táplálkozás, rekreáció, pénzügyek, közlekedés, háztartás, felnőttképzés, foglalkoztatás). A magas természeti tőkével rendelkező térségek kiváló helyszíneket biztosíthatnak az egészségügyi és rekreációs tevékenységek számára, akár idősotthonok keretében is.

b.) Nyugat-Európából érkező nyugdíjasok felé nyitni: Hivatalos statisztika még nem ismert, de saját tapasztalatom is mutatja, hogy Magyarország csendes, nyugodt, szép környezettel bíró településein növekszik a betelepült nyugat-európai középkorú és időskorú emberek száma. Többek között holland, német, osztrák, francia nyugdíjasokkal találkozni, akik az otthonról kapott nyugdíjuktól Magyarországon jobb életminőségben élnek, ugyanakkor a magyar táj adta nyugalmat, szépséget élvezik. Számos példát ismerek magam is arra, hogy a betelepültek felkarolják a választott települést, pénzügyileg is segítenek bizonyos kisebb fejlesztések megvalósításában, illetve kisebb munkákat (házkörüli teendők, kertészeti munkák, takarítás, ápolás stb.) is biztosítanak a helyieknek.

c.) Távmunkások felé nyitni: A digitalizációval a távmunka lehetőségek nagyarányú bővülése várható a következő évtizedben. A távmunka lehetőséget jelent arra, hogy az emberek a munkahelyüktől távol, akár egy kistelepülés természet közeli csendes részén találjanak otthonra. A távmunkában dolgozók aránya egy 2017-es KSH jelentés szerint csupán 1,5% az összes munkavállaló százalékában, 2018-ban már 2,3 % volt az EUROSTAT felmérése alapján, ráadásul ez a szám nem tartalmazza a Magyarországon élő, de távmunkában dolgozó külföldiek számát.

A fejlesztéspolitika és a helyi területfejlesztés, településfejlesztés számára alapvető szempont kell, legyen, hogy Magyarország azon települései, térségei esetében, melyek még rendelkeznek átlag feletti természeti tőkével, a fejlesztések során nem szabad ezt a tőkét tovább felélni. A természeti környezetet meg kell őrizni! El kell fogadni, hogy vannak olyan térségeink, ahol nem kell minden áron gazdasági fejlődésben gondolkodni és mindent ennek alárendelni. Az Uniós fejlesztéspolitika is, melynek alapja a gazdasági, társadalmi területi felzárkóztatás volt elmozdult a területi kohézió belül a hely alapú szemlélet felé és egyre inkább hangsúlyosabbá válik, hogy a térségeknek, és bennük a településeknek a saját meglévő adottságaikra kell alapozni fejlődésüket, ráadásul fenntartható módon.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Kutatásomban a települések természeti tőke állapotának kapcsolatát vizsgáltam a Központi Statisztikai Hivatal által használt járási fejlettségi mutató kapcsolatában, a térség- és településfejlesztés, valamint a területi kohézió viszonyában. Véleményem szerint érdemes különbséget tenni az elmaradottnak számító térségek és települések között a természeti környezetük függvényében, mert ez a térségfejlesztés során a támogatásokat illetően is célzottabb lehetőségeket biztosít és segíthet a természeti állapotok megőrzésében, valamint segíthet a területi kohézió precízebb érvényesítésében.

A térségek és települések társadalmi, gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő, a Központi Statisztikai Hivatal által használt komplex mutató a természeti környezet állapotáról nem tartalmaz indikátorokat, így egy település vagy járás fejlettségi besorolásának rendszerében ez a napjainkra egyre értékesebb, a létezésünk alapját jelentő tényező nem vesz részt. A természeti tőke értékét a CORINE adatbázis természetes és természetközeli felszínborítottság mutatóinak a térség teljes területéhez viszonyított arányszámával mértem. Az általam kialakított CORINE alapú természeti tőke mutatóhoz használt CORINE nomenklatúrákat a nemzetközi és hazai szakirodalomban is használt hemeróbia-fokok segítségével válogattam le. Azokkal a felszínborítottság típusokkal dolgoztam, melyek gyenge (oligohemerób) vagy mérsékelt (mezohemerób) antropogén hatásúaknak feleltethetőek meg.

Dolgozatom témája közvetlenül vagy közvetetten számos egyéb tudományágat és szakterületet érint. Ebből az interdiszciplináris adottságból kiindulva szükséges volt egy általam meghatározott kutatási ösvényt kijelölnöm és szigorúan követnem. Az Irodalmi áttekintés c. fejezetben már csak azokkal a tématerületekkel foglalkoztam, melyek a kutatásom célterületét közvetlenül érintik és egymással szoros kapcsolatban állnak. Az irodalmak feldolgozása során körüljártam a területi kohézió fogalmát térben és időben, nemzetközi és hazai kitekintéssel, további tématerületek kapcsolódási pontjainak bemutatásával. A területi tőke napjainkban egy széles skálán kutatott, a területi kohézióval szoros kapcsolatban álló tématerület, mely kutatásomhoz a természeti tőkén keresztül kapcsolódik. A természeti tőke feldolgozásán át eljutottam egy újabb nagy tématerülethez, az ökoszisztéma-szolgáltatásokhoz, mely önmagában is külön interdiszciplináris halmoz. A nemzetközi, majd a hazai publikációk és kutatási anyagok áttanulmányozása és feldolgozása során egyértelművé vált témám szoros kapcsolódása az ökoszisztéma-szolgáltatások és a zöld infrastruktúra koncepcióhoz. PhD dolgozatom készítésével párhuzamosan indult a KEHOP 4.3.0 Nemzeti Ökoszisztéma-szolgáltatás Térképezés és Értékelés Projekt (NÖSZTÉP), melynek egyik fő feladata a magyarországi viszonyok között releváns ökoszisztéma-szolgáltatások országos szintű térképezése és értékelése. Úgy gondolom, hogy a NÖSZTÉP kutatás később várható eredményeihez tud majd a dolgozatom kapcsolódni a terület- és településfejlesztés gyakorlati módszertanán keresztül. Mivel alapfelvetésem volt a térségek és települések fejlettségének mérési hiányossága, így bemutattam a térségfejlesztésben alkalmazott fejlettség fogalmait és mérési módszereit.

A vizsgálati célterületeim (járások) lehatárolásához a CORINE felszínborítási térkép adatbázisát használtam, valamint egyfajta kontrollként és a célterületek szűkítésére a Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisát. Kutatásom első lépései között a járások csoportosítását végeztem el a természetes és természetközeli felszínborítottság aránya, valamint a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató segítségével. A CORINE alapú természeti tőke értékük és a gazdasági és társadalmi fejlettségük alapján a járásokat négy kategóriába tudtam

sorolni. Kutatásom további lépéseiben azokkal a járásokkal foglalkoztam, melyekben a természetes és természetközeli felületek aránya magas (átlag (37%) feletti), de a komplex mutató értéke alacsony (46,68 alatti, kedvezményezett járások). Az így kapott 47 járásból kiválasztottam azokat, melyek a 2014. (XI. 26.) Kormányrendelet szerint komplex programmal fejlesztendők, azaz a kedvezményezett járásokon belül is a leghátrányosabb helyzetűek. Az így kapott 17 járást még a természeti tőkeindex értékek alapján minősítettem, amely segítségével kaptam 10 olyan járást a 17-ből, melyek Magyarországon a leghátrányosabb helyzetűek, ugyanakkor a természeti és természetközeli felszínborítás mennyiségi és minőségi jellemzői országos szinten a legjobbak. A későbbiekben ezzel a 10 járással, illetve az elemzésekhez szükséges nagyobb elemszám miatt a kibővített 17 járással dolgoztam.

Kutatásom következő fázisában a vizsgálatom célcsoportjába tartozó járásokra vonatkozó fejlesztési terveket, programokat elemeztem az országos szakpolitikai szinttől fokozatosan haladva a tervi hierarchia szinteken át egészen a települési szintig. A fejlesztési tervek, programok, projektek elemzése során elsődlegesen a 2007-2013 közötti lezárt EU-s végrehajtási időszakot vizsgáltam. Az országos szintű fejlesztéspolitikai tervek dokumentálják az általam tanulmányozott járások speciális helyzetét, ugyanakkor a gazdasági, társadalmi és természeti adottságok együttes kapcsolatát, vagyis az általam használt kategorizálást nem jelenítik meg. A releváns regionális operatív programok a területi kohéziót tüzték zászlajukra és ehhez a vizsgált járásokra a turizmusfejlesztés gazdaságélénkítő hatásával számoltak. A regionális, megyei, Leader kistérségi és települési programok elemzése célzottan arra irányult, hogy a vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, miszerint a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak. A regionális és megyei programokra egyaránt jellemző, hogy a helyzetelemzések súlypontja a gazdasági és a társadalmi tényezőkön nyugszik és materialista megközelítésűek. Az összefüggés-elemzések a gazdaság, társadalom és természeti adottságok együttes összefüggésében hiányoznak. A megyei fejlesztési programok esetében elérhetőek voltak a 2014-2020-as időszak dokumentumai is, így ezek elemzését is elvégeztem. A jelenlegi időszak megyei dokumentumai egyen sémára készültek, így az egyediség kevésbé tud érvényesülni. A vizsgált járásokra releváns LEADER stratégiák mindegyike foglalkozik a természeti környezet magas szintű minőségi állapotával és a helyi gazdaság problémáival. A Leader programokban a helyi adottságok ismerete talán a legjobban tetten érhető más fejlesztési programokhoz képest. A javasolt fejlesztési irányok is kifinomultabbak, és a vizsgált térségekben a természeti tőke mint fenntartható erőforrás jelenik meg. A vizsgálat alá vont települések esetében a 10%-ot sem éri el azon települések száma, amelyek rendelkeznek valamilyen fejlesztési tervvel a jövőre vonatkozóan. A programok összességét tekintve megállapítható, hogy túlsúlyban vannak azok a fejlesztési elképzelések, melyek a pozitív természeti környezeti adottságok kihasználására tesznek javaslatot, és viszonylag kevesebb azon fejlesztések megnevezése, melyek ennek a természetes miliőnek a rehabilitációjára, fenntartására irányulnak. A releváns dokumentumok szinte mindegyike megoldási javaslatként hozza a természeti környezetre alapozott turizmusfejlesztést.

A fejlesztési programok elemzését követően vizsgálataimat a területfejlesztési hierarchia legalsó szintjén, a 2007-2013 között megvalósított projektekkal folytattam. Külön vizsgáltam az ERFA és ESZA támogatású projekteket, a Leader beruházásokat és a civil szervezetek számára biztosított hazai, Zöld Forrás pályázat projektjeit. Az elemzés során a projekteket két szempont szerint tanulmányoztam: (1) helyi természeti környezetet támogató projektek és (2) helyi természeti környezetre épülő, azt kihasználó projektek. Az ERFA és ESZA és Kohéziós Alap forrásokból támogatott

fejlesztések esetében 3.223 megvalósított projektből 190 olyan projektet tudtam elkülöníteni, melyek a fenti két szempont valamelyikének megfeleltek. Közel háromszor annyi természeti környezetet védő beruházás valósult meg, mint olyan, amely a természeti környezet adottságainak kihasználására épült. A 17 vizsgálat alá vont járás esetében mind a megvalósult projektek számát illetően, mind pedig a felhasznált támogatási források tekintetében a gazdaságfejlesztési és társadalmi projektek voltak túlsúlyban a természeti tőkét kihasználó fejlesztésekkel szemben. Ezek az eredmények a fejlesztéspolitikai célok megvalósulását mutatják, hiszen ezekben a járásokban a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális tényezők állapota eredményezi a térségek alacsony fejlettségi besorolását, vagyis a források nagy részét ezekre a témákra kellett fordítani. Megjegyzendő, hogy a természeti tőkét kihasználó projektek mindegyike gazdaságfejlesztési projekt is egyben.

A területi kohézió érvényesülésének vizsgálata során elvégeztem azon járások esetében is a fejlesztési projektek elemzését, melyekben a CORINE felszínborítottságon alapuló természeti tőke értéke alacsony, ugyanakkor a térségek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató értéke magas, ellentétként azon járásoknak, melyekkel idáig foglalkoztam. Eredményül kaptam, hogy azokban a járásokban, ahol a természeti tőke értéke magas ott a kihasználtóságuk is magasabb volt, mint azokban a járásokban, ahol ennek a tőke típusnak az értéke alacsonyabb. Másrészt az is kijelenthető, hogy azokban a járásokban, ahol a komplex mutató értéke magas, vagyis a gazdasági és társadalmi adottságok a kedvezőbbek, ott ezeket az erőforrásokat használták ki leginkább. A magasabb gazdasági potenciállal bíró, nem kedvezményezett térségekben a gazdasági szereplők száma és tőkeereje is magasabb, mint a leghátrányosabb helyzetű, komplex programmal fejlesztendő járások esetében. A területi kohézió tehát érvényesült abban az értelmezésében, hogy a hely specifikus adottságok, a területi sokszínűségben rejlő lehetőségek ki vannak-e használva az adott térségben.

A Leader forrásra épülő projektek elemzése során 10 helyi akciócsoport összesen 1.564 projektjét kategorizáltam, melyekből 407 projektet minősítettem olyan fejlesztésnek, mely egyértelműen a természeti tőke valamilyen típusú kihasználására épül. Az eredmény azt mutatja, hogy a közösségvezérelt (CLLD) fejlesztések hatékonyabban épülnek a helyi adottságokra, és erősebben járulnak hozzá a területi kohézióhoz, abban az értelemben, hogy a térségek a fejlődésüket mennyire alapozzák a helyi adottságokra.

A természetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek pályázati forrásokból létrejövő projektjeinek vizsgálati tapasztalata, hogy ezen szervezetek fontos szerepet töltenek be a természeti környezet állapotának fenntartásában, rehabilitálásában, vagyis azt az oldalt erősítik, melyet a nemzeti parki igazgatóságok is. A zöld civil szervezetek száma nincs korrelációban a természeti környezet állapotával, meglétüket és működésük sikerességét vélhetően a társadalmi adottságokban, a humán tőke állapotában kell keresni.

A 2007-2013-as időszak projektjeinek széleskörű elemzését követően kérdőíves felmérést végeztem a vizsgált járások több mint 300 települési vezetőinek megkeresésével. A beérkezett válaszokból leszűrt eredmények, hogy a vizsgált települések nagy része a fejlesztéseit nem előre megtervezetten, stratégiai szempontok mentén hajtja végre, településfejlesztési programokat nem készítenek és nem használnak. Ugyanakkor a települések háromnegyede az utóbbi tíz évben uniós forrásból beruházásokat valósított meg. Ennek egy része LEADER pénzek bevonásával történt a LEADER kistérségek stratégiai tervei alapján. Az önkormányzatok tisztában vannak a természeti

közeg meglétének pozitív adottságaival és a jövőbeli településfejlesztési elképzeléseiket is erre építik, hangsúlyozottan a turizmus témakörén belül. A természeti közeget túraútvonalak kiépítésével kívánják bemutathatóvá tenni az odaérkezők számára, a szálláshelyek bővítésével pedig a látogatók többnapos tartózkodását kívánják elősegíteni, mert a gazdasági haszon csak így realizálható. A jelen állapotára jellemző, hogy a természeti környezet adottságaira épülő vállalkozások nagy része jelenleg is inkább a szálláshely üzemeltetésével foglalkozik, míg a programokat kínáló attrakciókba történő beruházás jóval kevesebb esetben valósult meg.

Kutatásommal a természeti környezet állapotának a területi kohézióban betöltött térségi állapotát kívántam megvizsgálni, és ezáltal álláspontra hoztam, hogy a természeti környezet olyan érték, amelyet nem szabad feláldoznunk a gazdasági fejlődés érdekében. A területi kohézió lényeges eleme a helyi adottságok mint erőforrások fenntartása is. Ezekben a térségekben a természeti környezet mint természeti tőke és erőforrás, nem kitermelhető vagyónként van jelen, hanem olyan ökoszisztémaként, melynek szolgáltatásait csak fenntartható módon szabad kihasználni, leginkább a kulturális ökoszisztéma-szolgáltatások terén.

A területi kohézió fogalmába javaslom beépíteni, hogy vannak térségeink, ahol a felzárkóztatási elv nem a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális szinten kell, hogy érvényesüljön, hanem a természeti környezet minőségének fenntartása, fejlesztése kell, hogy előnyt élvezzen. Ez a természeti tőke eddig nem vett részt a kohézió megítélésében, csak a belőle származó számszerűsíthető gazdasági hasznok. A természeti tőke hangsúlyos megjelenítése érdekében javaslom a természeti tőke fogalmának beemelését a területi kohézió értelmezésébe. Ennek helye a fenntarthatóság területi dimenziójaként értelmezhető és a területi minőség kategóriában kaphat helyet. A természeti tőke a területi kohézióban akkor fog tudni megerősödni, ha az ökoszisztéma-szolgáltatások mérhetőségén dolgozó kutatások konkrét eredményeket, indikátorokat adnak hozzá.

7. SUMMARY

In my research I examined the relationship of the natural capital status of the settlements in the relation of the district development index used by the Central Statistical Office, in the relation of regional and settlement development and territorial cohesion. In my opinion, it is worthwhile to distinguish between disadvantaged areas and settlements according to their natural environment, because this provides more targeted opportunities in the area of development, and helps to preserve the natural states, as well as help to better enforce territorial cohesion.

The complex indicator used by the Central Statistical Office to measure the social, economic and infrastructural development of regions and settlements does not contain indicators on the state of the natural environment, so this increasingly valuable factor, which is the basis of our existence, is not part of the development classification system of a settlement or district. The value of natural capital was measured by the ratio of the natural and near-natural land cover indicators of the CORINE database to the total area of the region. The CORINE nomenclatures used for my CORINE based natural capital index were sorted using the degrees of hemerobia used in international and domestic literature. I have worked with those types of surface coverage that may be considered to have weak (oligohemerobic) or moderate (mesohemerobic) anthropogenic effects.

The subject of my dissertation directly or indirectly concerns many other disciplines. Starting from this interdisciplinary aptitude, it was necessary for me to designate and strictly follow a path of research that I defined. In the chapter on Literature Review I have only dealt with those subject areas that are directly related and closely related to the target area of my research. In the course of the literature review, I explored the concept of territorial cohesion in space and time, with an international and domestic perspective, and introduced the interfaces of other topics. Territorial capital is nowadays a widely researched topic closely related to territorial cohesion, which is linked to my research through natural capital. Through the processing of natural capital, I came across another major topic, ecosystem services, which in itself is a distinct interdisciplinary set. Through the study and processing of international and then domestic publications and research materials, it became clear that my topic was closely linked to the concept of ecosystem services and green infrastructure. In parallel with the preparation of my PhD thesis, the KEHOP 4.3.0 National Ecosystem Services Mapping and Assessment Project Element (NSZTÉP) was launched. I believe that my dissertation will be able to relate to the expected results of NÖTÉPP research through the practical methodology of regional and settlement development. As my basic idea was the lack of measurement of the level of development of regions and settlements, I introduced the concepts and measurement methods of development used in regional development. To determine my target areas (districts) I used the database of the CORINE land cover map, as well as the Hungarian Habitats Map Database as a kind of control and to narrow down the target areas.

In the first steps of my research, I grouped the districts using the ratio of natural and near-natural land cover and a complex indicator measuring the socio-economic and infrastructural development of the regions. Based on the value of CORINE-based natural capital and their economic and social development, I could divide the districts into four categories. In the following I dealt with those districts where the ratio of natural and near to nature surfaces is high (above average (37%)) but the value of the complex indicator is low (below 46.68). From the 47 districts thus obtained, I selected those which are to be developed with a complex program according to the Government Decree of 2014 (XI. 26.), that is, they are the most disadvantaged within the beneficiary districts.

The 17 districts thus obtained were still classified on the basis of the natural capital index values. With the help of this I got 10 out of the 17 districts, which are the most disadvantaged in Hungary, while the qualitative and qualitative characteristics of the natural and close to nature surface cover are the best at the national level. I worked with these 10 districts and because of the larger number of elements needed for the analysis I expanded my research to the 17 districts.

In the next phase of my research, I analyzed the development plans and programs for the districts of my target group from the national policy level to the settlement level. When analyzing development plans, programs and projects, I examined primarily the EU implementation period 2007-2013. National-level development policy plans document the specific situation of the districts I studied, but they do not show the combined relationship between economic, social and natural conditions that is the categorization I use. Relevant regional operational programs aimed at territorial cohesion and considered the economic stimulating effect of tourism development on the districts examined. The analysis of the regional, county, Leader micro-regional and municipal programs focused on whether the document shows that the area has high natural potential but low social and economic indicators. Both regional and county programs are characterized by the fact that the focus of situation analysis is based on economic and social factors and have materialistic approach. There is a lack of correlation analyzes in the context of the economy, society and natural conditions. In the case of county development programs, the documents of the 2014-2020 period were also available, so I also analyzed them. The county documents of the current period were drawn up in a uniform scheme, so that uniqueness can be less pronounced. Each of the relevant LEADER strategies deals with the high quality of the natural environment and the problems of the local economy. In Leader programs the local knowledge is better understood than in other development programs. The proposed development directions are more sophisticated and natural capital appears as a sustainable resource. The number of settlements with some kind of development plan for the future is less than 10% for the municipalities under investigation. 90% of the municipalities surveyed do not have a development plan for the future.

It can be stated that there is a preponderance of the development ideas which suggest the utilization of the positive natural environmental conditions, and relatively fewer those which development aimed at the rehabilitation and maintenance of natural milieu. Almost all of the relevant documents provide tourism-based development as a solution proposal. After analyzing the development programs I continued my research with projects implemented (2007-2013) at the lowest level of the regional development hierarchy. I have examined separately projects funded by the ERDF and ESF, Leader investments and projects of the Hungarian Green Source project for NGOs. During the analysis, I studied the projects from two perspectives: (1) projects supporting the local natural environment and (2) projects based on the local natural environment. In the case of developments supported by ERDF, ESF and Cohesion Fund, I was able to identify 190 projects that met either of the two criteria out of a total of 3,223. Nearly three times as many investments have been made to protect the natural environment as those built on exploiting the potential of the natural environment. In the 17 districts surveyed, both in terms of the number of projects implemented and the sources of support used, economic development and social projects prevailed over developments using natural capital. These results show the achievement of development policy objectives, as the economic, social and infrastructural factors in these districts result in a low level of development of the regions, most of the resources had to be devoted to these issues. It should be noted that all projects exploiting natural capital are also economic development projects.

During the examination of the territorial cohesion, I carried out the analysis of the projects of those districts where the value of the natural capital based on CORINE surface is low, but at the same time the complex indicator measuring the socio-economic and infrastructural development of the regions is high. As a result, I found that in districts where the value of natural capital is high, their utilization was higher than in districts where the value of this type of capital is lower. On the other hand in those districts where the value of the complex indicator is high, that is, the economic and social conditions are more favorable, these resources were used the most. In areas with higher economic potential, the number and capital strength of economic operators is also higher than in the most disadvantaged districts to be developed with a complex program. Territorial cohesion thus prevailed in the interpretation of whether space-specific features and the potential of territorial diversity are exploited in a given area. When analyzing projects based on the Leader source, I categorized a total of 1,564 projects from 10 local action groups, of which 407 projects were classified as development clearly based on some form of natural capital. The result shows that community-led (CLLD) local developments are more effectively local-based and contribute more to territorial cohesion in the sense that regions base their development on local capabilities. The experience of researching projects from NGO nature conservation organizations is that they play an important role in maintaining and restoring the state of the natural environment, that is, they strengthen the side that the National Park Directorates also have. The number of green NGOs is not correlated with the state of the natural environment, their existence and the success of their operation are presumably to be sought in social conditions and in the state of human capital.

After extensive analysis of the 2007-2013 projects, I conducted a questionnaire survey of more than 300 mayors in the districts. The results obtained from the responses received indicate that the majority of the examined settlements do not implement their developments in a planned manner, according to strategic considerations, and they do not make or use settlement development programs. At the same time, three quarters of municipalities have invested in EU funds over the last ten years. Part of this was done with the involvement of LEADER funds based on the strategic plans of the LEADER micro-regions. The municipalities are aware of the positive features of the existence of the natural environment and are also building on their ideas for future settlement development, particularly in the field of tourism. They want to make the natural environment more accessible for tourists by creating hiking trails, and expanding accommodations to encourage visitors to stay overnight, because that is the only way to realize the economic benefits. It is typical of the present state that most of the businesses based on the natural environment tend to operate accommodation, while investing in attractions that offer programs is much less frequent. In my research, I wanted to examine the spatial state of the state of the natural environment in territorial cohesion, and thus my view is that the natural environment is a value that we should not sacrifice for economic development. The maintenance of local capabilities as resources is also an essential element of territorial cohesion. In these areas, the natural environment as a natural capital and resource is not present as an exploitable asset, but as an ecosystem whose services can only be exploited in a sustainable way, most notably in the area of cultural ecosystem services. I propose to include in the concept of territorial cohesion that we have areas where the catching-up principle should not be applied at the economic, social and infrastructural level, but rather should be to maintain and improve the quality of the natural environment. So far, this natural capital has not been involved in the assessment of cohesion, only its quantifiable economic benefits. To emphasize natural capital, I propose to include the concept of natural capital in the interpretation of

territorial cohesion. Its place can be interpreted as the territorial dimension of sustainability and can be placed in the category of territorial quality. Natural capital will strengthen territorial cohesion if research into the measurability of ecosystem services adds concrete results and indicators.

8. MELLÉKLETEK

M1 Irodalomjegyzék

1. Affuso A., Camagni, R. (2010): Territorial capital and province performance in the Latin Arch: An econometric approach. *Italian Association of Regional Sciences*, Milan.
2. Az Európai Unió Területi Agendája 2020, Egy sokszínű régiókból álló, befogadó, intelligens és fenntartható Európa felé a területi tervezésért és területfejlesztésért felelős miniszterek 2011. május 19-én, Gödöllőn tartott informális ülésén született megállapodás, <https://regionalispolitika.kormany.hu/download/4/73/10000/Ter%C3%BCleti%20Agenda%202020.pdf>, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: agenda 2020. Lekérdezés időpontja: 2018. 03. 13.
3. ÁSZ, 2012: Állami Számvevőszék, Jelentés a vidékfejlesztési célkitűzések megvalósítására, a helyi közösségek szerepének megerősítésére fordított pénzeszközök felhasználása eredményességének és hatékonyságának, a vidéki életminőség javításában betöltött szerepének ellenőrzéséről, 2012 augusztus
4. Balás G., Csita A., Jakobi Á., Kiss G., Megyesi B., Major K., Szabó P. (2013): Végso értékelési Jelentés, Az EU-s támogatások területi kohézióra gyakorolt hatásainak értékelése, 2013, https://www.palyazat.gov.hu/az_eu_s_tamogatások_területi_kohézióra_gyakorolt_hatásainak_ertekelese#, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: végso értékelési jelentés, területi kohézió. Lekérdezés időpontja: 2018. 09. 20.
5. Barca jelentés: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/future/barca_en.htm Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: cohesion, regional development. Lekérdezés időpontja: 2017. 07. 23.
6. Barczy A., Csorba P., Lóczy D., Mezősi G., Konkolyiné Gyuró É., Bardóczyné Székely E., Csima P., Kollányi L., Gergely E., Farkas Sz., Ángyán J., Podmaniczky L., Pirkó B., Joó K., Centeri Cs., Grónás V., Vona M., Pető Á. (2008): Suggested landscape and agri-environmental condition assessment, *Tájökológiai Lapok*, 6., (1-2), p. 77-94.
7. Belényesi M., Lehoczki R., Maucha G., Pataki R., Petrik O., Kosztra B., Kristóf D., Naszádos A., Szekeres Á., Tanács E., Somodi I., Pásztor L., Laborczy A., Szatmári G., Standovár T. (2018): KEHOP-4.3.0-15-2016-00001 A közösségi jelentőségű természeti értékek hosszú távú megőrzését és fejlesztését, valamint az EU biológiai sokféleség stratégia 2020 célkitűzéseinek hazai megvalósítását megalapozó stratégiai vizsgálatok, Nemzeti Ökoszisztéma Szolgáltatások Térképezése és Értékelése Projektem II/1E. 1.2.1., Térképezési módszertan továbbfejlesztése és véglegesítése (II/1m 1.1.2.), Ökoszisztéma alap-térkép és adatmodell elkészítése, dokumentálása (II/1m 1.1.3.)
8. Boncz I. (2015): Kutatásmódszertani alapismeretek, Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, ISBN 978-963-642-826-6
9. Boros G., Péntes J., Kozma G., Molnár E. (2014): A nonprofit szektor szerepe az európai fejlesztési források abszorpciójában különös tekintettel a legelmaradottabb kistérségekre. *Civil Szemle* 2014 (3), p. 27-46
10. Boros G., Péntes J., Kozma G., Molnár E. (2014): A nonprofit szektor szerepe az európai fejlesztési források abszorpciójában különös tekintettel a legelmaradottabb kistérségekre. *Civil Szemle* 2014 (3), p. 27-46

11. Botka M., Hajek D., Virág Á., Szilágyi Gy., Péti M., Salamin G., Sütő A., Horkay N., Prokai R. (2009): Egységes szerkezetbe foglalt területi kohéziós útmutató, Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság
12. Botka M., Péti M., Szilágyi Gy., Salamin G., Radvánszki Á., Hajek D., Virág Á., Horkay N., Sütő A., Prokai R., Szabó B., Mészáros B., Magócs K., Körtélyesi Sz., Madarász A., Ricz J., Czene Zs., Czira T. (2010), 2010: Kézikönyv az Európai Unió Területi Agendájának hazai érvényesítéséhez, Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, VÁTI Nonprofit Kft, ISBN 978-963-7380-18-1
13. Botos B. (2005): A fenntartható fejlődés megvalósításának korlátja a természeti tőke számszerűsítésének hiánya, doktori értekezés, ELTE TTK, Földtudományi Doktori Iskola
14. Buday-Sántha A. (2006): A környezeti elemek hatása a területi versenyképességre. In Horváth Gy. (szerk.): Régiók és települések versenyképessége. MTA RKK, Pécs. 352-384.
15. Camagni R. (2005): The rationale for territorial cohesion: issues and possible policy strategies. Boscaino, P. (szerk.) Present and Future of the European Spatial Development Perspective. Alinea, Firenze. 121–138.
16. Camagni R. (2007): Development policies in the European model. In A. Faludi (Ed.), Territorial cohesion and the European model of society. (23-36). Cambridge, MA: Lincoln Institute of Public Policy.
17. Camagni R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In: Capello *et al.* (Eds): Modelling regional scenarios for the enlarged Europe, European competitiveness and global strategies, Springer, Berlin-Heidelberg. 33-46.
18. Camagni R. (2009): Territorial capital and regional development. In: Capello, R., Nijkamp, P. (Eds.): Handbook of regional growth and development theories. Edward Elgar, Cheltenham-Northampton. 118-132
19. Camagni R. (2016): Towards creativity-oriented innovation policies based on a hermeneutic approach to the knowledge-space nexus. In Cusinato, A Philippopoulos-Mihalopoulos, A. (Eds.) Knowledge-creating Milieus in Europe. Springer, Berlin-Heidelberg. 341-358.
20. Capello R. (2016): Regional Economics. Routledge, London-New York.
21. CEC (2004): *Third Report on Economic and Social Cohesion*. European Commission, Brussels.
22. CEC (2017): *Seventh Report on Economic and Social Cohesion*. European Commission, Brussels.
23. COM (2011): A bizottság közleménye az európai parlamentnek, a Tanácsnak, a gazdasági és szociális bizottságnak és a régiók Bizottságának Életbiztosításunk, természeti tőkénk: a biológiai sokféleséggel kapcsolatos, 2020-ig teljesítendő uniós stratégia, 2011, Brüsszel
24. COM (2013): A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági És Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, Környezetbarát infrastruktúra — Európa természeti tőkéjének növelése, 2013, Brüsszel
25. COM (2009): FEHÉR KÖNYV Az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás: egy európai fellépési keret felé, 2009, Brüsszel
26. Commission of the European Communities (CEC) (2008): Green Paper on Territorial Cohesion. Turning territorial diversity into strength. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Committee of the Regions and the

- European Economic and Social Committee. Commission of the European Communities, Brussels.
27. Costanza R. (2008): Ecosystem services: Multiple classification systems are needed. Letter to the Editor. *Biological Conservation* 141: 350-352
 28. Costanza R., d'Arge R., De Groot R., Farber S., Grasso M., Hannon, B., Van den Belt M. (1997): The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature*, 387(6630): 253-260.
 29. Costanza R., de Groot R., Sutton P., van der Ploeg S., Sharolyn J. Kubiszewski I., Farber S., Turner R.K., (2014): *Global Environmental Change* 26, 152–158
 30. Council of Europe, Spatial Development Glossary European Conference of Ministers Responsible for Spatial/Regional Planning (CEMAT), 2007, ISBN 978-92-871-6286-1
 31. Czúcz B., Molnár Zs., Horváth F, Botta-Dukat Z. (2008): The natural capital index of Hungary *Acta Botanica Hungarica* 50: 161-177.
 32. Czúcz B., Molnár Zs., Horváth F, Botta-Dukat Z. (2011): Vegetation-based natural capital index: an easy to understand, policy relevant ecosystem state indicator In: Nagy G. G., Kiss V. (eds) *Borrowing Services from Nature: Methodologies of Ecosystem Services Based on Hungarian Case Studies*. CEEWEB for Biodiversity, Budapest pp. 43-50.
 33. Czúcz B., Molnár Zs., Horváth F., Botta-Dukat Z. (2011): Indikátor a természeti környezet ökológiai állapotának átfogó jellemzésére: a természeti tőke index, *Magyar Tudomány* 172(6): 652-657.
 34. Csorba P. (2006): Tájökológiai szempontú tájvédelem Tokaj-hegylán, T 042638 számú OTKA pályázat, Zárójelentés
 35. Csorba P., Szabó Sz. (2012): The Application of Landscape Indices in Landscape Ecology. In: Tiefenbacher J. (szerk.) *Perspectives on Nature Conservation - Patterns, Pressures and Prospects*. Rijeka: InTech, 121-140.
 36. Daily G.C. (1997): *Nature's services: societal dependence on natural ecosystems*, Island Press.
 37. De Groot R. (2003): Importance and threat as determining factors for criticality of natural capital. *Ecological Economics*. 44/2-3.
 38. Drewnowski J., Scott W., (1966): *The level of living index*, United Nations Research Institute for Social Development, 1966. Geneva
 39. EC (2004): *Következtetések: a kohéziós politika reform javaslatára*. A harmadik kohéziós jelentés. Belgium, Európai Bizottság.
 40. EC (2008): *Zöld könyv a területi kohézióról*. Előnyt kovácsolni a területi sokféleségből. A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, a Régiók Bizottságának és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak. Brüsszel, 2008. 10. 06. http://ec.europa.eu/regional_policy/consultation/terco/paper_terco_hu.pdf, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: zöld könyv, területi kohézió, Lekérdezés időpontja: 2017. 06. 08.
 41. ESPON (2011): *Helyünk és jövőnk Európában*. <http://www.espon.hu/> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: espon, helyünk és jövőnk Európában. Lekérdezés időpontja: 2017. 08. 10.
 42. EU (2011): *Az Európai Unió Területi Agendája 2020*; EU (2011): *Az Európai Unió területi helyzete és kilátásai*. A Területi Agenda 2020 háttérdokumentuma, <https://regionalis-politika.kormany.hu/teruleti-agenda-2020-es-hatteranyagai>, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: területi agenda 2020. Lekérdezés időpontja: 2018. 06. 08.

43. Európai Bizottság, (2007): Gyarapodó régiók, növekvő EurópaNegyedik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról Luxembourg: Az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak ISBN 92-79-05709-0
44. European Commission (2005): The Territorial State and Perspectives of the European Union Document Towards a Stronger European Territorial Cohesion in the Light of the Lisbon and Gothenburg Ambitions First Draft, European Commission, Brussels
45. European Communities (1999): ESDP European Spatial Development Perspective Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union, Luxembourg ISBN 92-828-7658-6
46. Fekete A. (2008): Kedvezményezett települések Magyarországon 1949–2004. In Bódi F. (szerk.): Helyi szociális ellátórendszer, Az egyenlőtlenségek kezelése területpolitika, Agroinform Kiadó és Nyomda Kft. Budapest, 239-257 ISBN: 978-963-7372-57-5
47. Forman, R. T. T. 1995. Land Mosaics, The ecology of landscapes and regions - Cambridge University Press, Cambridge, UK.
48. Földművelésügyi Minisztérium (2017): Zöldinfrastruktúra-Hálózat Fejlesztése, A zöldinfrastruktúra szempontjából releváns intézményi és jogszabályi környezet áttekintése, ISBN 978-615-5673-30-6
49. Gretchen Daily, 1997: Nature's Services: Societal Dependence on Natural Ecosystems, Island Press, Washington, DC.
50. Hawken P., Lovins L.H. (1999): Natural capitalism: creating the next industrial revolution. Little, Brown & Co., Boston
51. Horváth F., Molnár Zs., Révész A., Pataki Zs., Polgár L. (2007): Magyarország élőhely-térképezési programja. *Térinformatika* 5: 21-23.
52. Kákai L., Pap N., Gálosi-Kovács B., Glied V., Végh A., Reményi P., Szalai G. (2015): Civil szektor a depressziós térségek társadalmában: Komlói eset. *Civil Szemle* 2015 (4), p. 47-68
53. Kákai L., Pap N., Gálosi-Kovács B., Glied V., Végh A., Reményi P., Szalai G. (2015): Civil szektor a depressziós térségek társadalmában: Komlói eset. *Civil Szemle* 2015 (4), p. 47-68
54. Kalóczkai Á. (2018): Az ökoszisztéma-szolgáltatások szerepe a természet értékének mérésében és a tájhasználati konfliktusok kezelésében, doktori értekezés, Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő
55. Kelemen E, Pataki Gy. (szerk.) (2014): Ökoszisztéma-szolgáltatások: A természet- és társadalomtudományok metszéspontjában. Szent István Egyetem, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet, Gödöllő, Environmental Social Science Research Group, Budapest
56. Kelemen E. (2013): Az ökoszisztéma-szolgáltatások közösségi részvételen alapuló, ökológiai közgazdaságtani értékelése, doktori értekezés, Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő
57. Kerényi A, (2006): Kényelmetlen, de alapvető A táj eltérő értelmezései és azok tervezési-védelmi jelentősége, *Falu Város Régió* 2006/3, 18-22
58. Kis-Tóth L., Lengyelné Molnár T., Tóthné Parázso L., (2013): Statisztikai programrendszerek, EKF, *Médiainformatikai kiadványok*, ISSN 1588-5380, ISBN 978 615 5250 84 2
59. Kovács E., Harangozó G., Marjainé Szerényi Zs., Csépanyi P., (2015): Natura 2000 erdők közgazdasági környezetének elemzése, Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, ISBN: 978-615-5241-17-8

60. Kovács E., Kelemen E., Pataki Gy. (2011a): Ökoszisztéma-szolgáltatások a tudományterületek és a szakpolitikák metszéspontjaiban. *Természetvédelmi Közlemények* 17: 1-11.
61. Kovács E., Pataki Gy., Kelemen, E., Kalóczkai Á. (2011b): Az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalma a társadalomkutató szemszögéből. *Magyar Tudomány* 2011 (7) 780-787
62. Kovács Eszter (2014): Az ökoszisztéma szolgáltatások megjelenése a biodiverzitás politikában, In: Szerk.: Kelemen Eszter, Szerk.: Pataki György Ökoszisztéma szolgáltatások: A természet- és társadalomtudományok metszéspontjában. Gödöllő; Budapest: Szent István Egyetem, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet; Environmental Social Science Research Group (ESSRG), 2014. pp. 131-143.
63. Kovács, E., Kelemen, E., Czúcz, B. (2014): A természettől a jóllétig: az ökoszisztéma-szolgáltatások természet- és társadalomtudományi meghatározottsága. – In: Kelemen, E. és Pataki, Gy. (szerk.) Ökoszisztéma-szolgáltatások: A természet- és társadalomtudományok metszéspontjában. Szent István Egyetem, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet, Environmental Social Science Research Group (ESSRG), Gödöllő-Budapest, pp. 15–34.
64. Kovács-Hostyánszki A, Bereczki K Czúcz B, Fabók V, Fodor L, Kalóczkai Á, Kiss M, Koncz P, Kovács E, Rezneki R, Tanács E, Török K, Vári Á, Zölei A, Zsembery Z (2019): Nemzeti ökoszisztéma-szolgáltatás térképezés és értékelés, avagy a természetvédelem országos programja, *Természetvédelmi Közlemények* 25, pp. 80–90, 2019
65. Kovács-Hostyánszki A., Arany I., Aszalós R., Bereczki K., Czúcz B., Fodor L., Kalóczkai Á., Kiss M., Kovács E., Marjainé Szerényi Zs., Riskó A., Somodi I., Vári Á., Zölei A. (2018): A közösségi jelentőségű természeti értékek hosszú távú megőrzését és fejlesztését, valamint az EU biológiai sokféleség stratégia 2020 célkitűzéseinek hazai megvalósítását megalapozó stratégiai vizsgálatok, Nemzeti ökoszisztéma-szolgáltatások térképezése és értékelése projekt (NÖSZTÉP), Az ökoszisztéma-szolgáltatások priorizálása és a priorizálás eredményeinek szintézise, KEHOP-4.3.0-15-2016-00001, Földművelésügyi Minisztérium, Budapest 2018. Január 10. Verzió: 1.2
66. LEADER European Observatory (1999): Territorial Competitiveness. Creating a Territorial Development Strategy in Light of the LEADER Experience. Part 1. LEADER European Observatory „Rural Innovation” Dossier No. 6. Brussels
67. Leader European Observatory 1999: Territorial competitiveness, Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience Part 1. “RURAL INNOVATION” DOSSIER N° 6. Brussels.
68. Leser, H. 1991. *Landschaftsökologie*-Ulmer, Stuttgart, 647 p.
69. Martinez-Alier J., Munda G., O’Neill J. (1998): Weak comparability of values as a foundation for ecological economics. *Ecological Economics* 26: 277–286
70. McGranahan D. (1972): Development indicators and development models, *The Journal of Development Studies*, 1972 8 (3)
71. Millennium Ecosystem Assessment, (2003): *Ecosystems and Human Well-being, a framework for assessment*, Island Press, 2003, ISBN 1-55963-402-2
72. Millennium Ecosystem Assessment, (2005): *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*, Island Press, 2005, ISBN 1-59726-040-1
73. Miniszterelnökség, Építészeti és Építésügyi Helyettes Államtitkárság, Területrendezési és Településügyi Főosztálya (2016): *Módszertani Útmutató a Zöld Infrastruktúra Fejlesztési és Fenntartási Akcióterv Készítéséhez 1.0. Változat*, 2016. április, TOP-2.1.2-15/6.3.2-15 Zöld Város Kialakítása Felhíváshoz,

- https://www.kormany.hu/download/7/19/e0000/M%C3%B3dszer-tan_Z%C3%B6ld%20Infrast_%20Akci%C3%B3tervhez.pdf, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: zöld infrastruktúra Lekérdezés időpontja: 2019. 06. 10.
74. Molnár Zs., Horváth F. (2008): Natural vegetation based landscape indicators for Hungary I.: critical review and the basic 'MÉTA' indicators. *Tájökológiai Lapok* 6(1-2): 61-75.
 75. Morris D. (1979): The price-quality relationship: *Bulletin of Economic Research*, 31(1), 34-36.
 76. Nagy A. (2012): A fejlettség, elmaradottság mérése a magyar területfejlesztési politikában, doktori értekezés, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2012
 77. OECD (2001): Territorial Outlook, OECD Publications Service, Paris
 78. OECD (2001): Territorial Outlook, Territorial economy, ISBN 92-64-18602-6
 79. Oláh M. (szerk.) (2017): A területi tőke és magyarországi dimenziói, NYICITA Alapítvány, ISBN:978-963-12-8048-7
 80. Palotás B, Molnár Zs, Báldi A. (2019): IPBES: a biológiai sokféleség és ökoszisztéma-szolgáltatások nemzetközi csúcs-szervezete, Természetvédelmi Közlemények 25, pp. 91-111, 2019
 81. Pató G, Orosz Gy. (2015): A "kockaházak" homlokzati díszítése - egy magyar háztípus vizsgálata, A FALU 2015:(1) pp. 37-48.
 82. Patton, M. Q. (2002): *Qualitative Research & Evaluation Methods*, 3rd edition, Sage Publications, Inc.
 83. Péntes J. (2014): A területfejlesztés kedvezményezett térségei és települései Magyarországon elektronikus oktatási segédanyag földrajz BSc, geográfus és földrajz tanárszakos MSc hallgatók számára, Debreceni Egyetem TTK
 84. Péti M. (Szerk.) (2009): Kézikönyv a területi kohézióról, Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság, VÁTI Nonprofit Kft.
 85. Pro Régió Ügynökség, Nemzetközi Bankárképző Központ, VÁTI Nonprofit Kht. (2010): Félidei értékelés a 2007-2013-as Közép-magyarországi Operatív Program előrehaladásáról, 692-733
 86. Rechnitzer J. (2016): A területi tőke a városfejlődésben. A Győr-kód. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
 87. Rechnitzer J., Smaho M. (2011): Területi politika. Akadémiai Kiadó, Budapest
 88. Római Szerződés, 1957: http://www.magyaroklegium.hu/pdf/torveny_eu4.pdf, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: római szerződés. Lekérdezés időpontja: 2019. 07. 25.
 89. Somodi I, Molnár Zs, Czucz B, Bede-Fazekas Á, Bölöni J, Pásztor L, Laborci Á, Zimmermann NE (2017): Implementation and application of Multiple Potential Natural Vegetation models - a case study of Hungary, *Journal of Vegetation Science* 28(6): 1260-1269.
 90. Stimson R. J., Stough R. R., Nijkamp P. (2011): Endogenous Regional Development. In R. Stimson, R. R. Stough, & P. Nijkamp (Eds.), *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation* (pp. 1-19).
 91. Sütő A. (Szerk.) (2011): Helyünk és jövőnk Európában ESPON eredmények magyar szemmel, Belügyminisztérium, VÁTI, 104 p. ISBN: 978-963-7380-29-7

92. Szabó Sz., Szilassi P., Csorba P. (2012): Tools for Landscape Ecological Planning– Scale, and Aggregation Sensitivity of the Contagion type Landscape Metric Indices, *Carpathian Journal Of Earth And Environmental Sciences* 7:(3) pp. 127-136.
93. Szlávik J. (2006): A környezet gazdasági értékelése, *Magyar Tudomány*, 2006/1, 78 p
94. Tanács E., Kiss M., Vári Á., Kristóf D., (2018): KEHOP-4.3.0-15-2016-00001 A közösségi jelentőségű természeti értékek hosszú távú megőrzését és fejlesztését, valamint az EU biológiai sokféleség stratégia 2020 célkitűzéseinek hazai megvalósítását megalapozó stratégiai vizsgálatok, Nemzeti Ökoszisztéma Szolgáltatások Térképezése és Értékelése Projektem II/1E. 1.2.1., Az ökoszisztéma-állapot térképezés keret-munkaterve
95. TEEB (2011), *The Economics of Ecosystems and Biodiversity in National and International Policy Making*. Edited by Patrick ten Brink. Earthscan, London and Washington.
96. Territorial Agenda of the European Union Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions Agreed on the occasion of the Informal Ministerial Meeting on Urban Development and Territorial Cohesion in Leipzig on 24 / 25 May 2007, <https://regionalispolitika.kormany.hu/download/1/73/10000/Territorial%20Agenda%202007.pdf>, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: territorial agenda. Lekérdezés időpontja: 2017. 07. 24.
97. Territorial Agenda of the European Union Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions, Agreed on the occasion of the Informal Ministerial Meeting on Urban Development and Territorial Cohesion in Leipzig on 24 / 25 May 2007, https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_leipzig2007.pdf, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: territorial agenda 2007. Lekérdezés időpontja: 2017. 07. 23.
98. Típdol F., Czene Zs., Jusztin V., Tafferer B., Chikán M., Csintalan L. G., Kelenné Török L., Kohán Z., Magyar J., Pikler K., Takács P. (2017): Területi Kohéziós Útmutató, Magyarország hazai és európai uniós finanszírozású fejlesztéseinek eredményes végrehajtásához, Nemzetgazdasági Minisztérium, ISBN 978-615-80688-4-0
99. UNDP, *Human Development Report*, (1990): Oxford University Press 1990, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/219/hdr_1990_en_complete_nostats.pdf, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: human development report. Lekérdezés időpontja: 2019. 06. 09.
100. United Nations (1992): *Convention Biological Diversity* <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: diversity, species. Lekérdezés időpontja: 2019. 03. 14.
101. Várdai M. (2003): A civil szervezetek szerepe a társadalmi folyamatokban és a szemléletformálásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 2003 (9)
102. Veneri P (2011): Territorial identity in Italian NUTS-3 regions. http://www.grupposervizioambiente.it/aisre/pendrive2011/pendrive/Paper/paper_vert_AN_june_2011.pdf
103. Zsigmond T., Tésits R. (2015): Az ormánsági nonprofit szektor szerepe a területfejlesztésben, *Civil Szemle* 2015 (3), p. 73-93

Európai uniós és hazai jogforrások

104. 1949. évi XXV. Törvény (1949. évi XXV. Törvény a Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről

105. 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről
106. Az Országos Tervhivatal elnökének és a pénzügyminiszternek 3/1967. (XII. 15.) OT-PM számú együttes rendelete az ipar arányos területi fejlesztését és a kitelepítési célkitűzések fokozott megvalósítását elősegítő intézkedésekről)
107. 2015/1986. /XI.5./ Mt. Sz. határozat
108. 1992 LXXXIII. törvény egyes elkülönített állami pénzalapokról
109. 84/1993. Országgyűlési Határozat a területfejlesztési támogatás irányelveiről és a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről
110. A Kormány 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelete a kedvezményezett térségek besorolásáról
111. Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (2012/C 326/01), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3AC2012%2F326%2F01>, Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: EU működéséről szóló szerződés. Lekérdezés időpontja: 2019. 04. 25.
112. Az Európai Parlament és a Tanács 1305/2013/EU RENDELETE (2013. december 17.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról és az 1698/2005/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről
113. 290/2014. (XI. 26.) Kormányrendelet a kedvezményezett járások besorolásáról
114. 28/2015. (VI. 17.) OGY határozat a biológiai sokféleség megőrzésének 2015-2020 közötti időszakra szóló nemzeti stratégiájáról
115. 105/2015. (IV. 23.) Kormányrendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről

Felhasznált fejlesztési programok jegyzéke:

Országos tervek, programok:

- Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK)
- Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (OFTK)
- Államreform Operatív Program (ÁROP)
- Gazdaságfejlesztési Operatív Program (GOP)
- Környezet és Energia Operatív Program (KEOP)
- Közlekedés Operatív Program (KÖZOP)
- Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP)
- Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program (TIOP)
- Nemzeti Tájstratégia (2017-2026)

Regionális programok:

- Dél-Alföldi Operatív Program (DAOP)
- Dél-Dunántúli Operatív Program (DDOP)
- Észak-Alföldi Operatív Program (ÉAOP)
- Észak-Magyarországi Operatív Program (ÉMOP)
- Közép-Dunántúli Operatív Program (KDOP)

Megyei tervek, programok:

1. Helyzetértékelés és fejlesztési koncepció a 2011-2013 közötti időszakra Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

2. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Program Stratégiai rész program (2014)
3. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési koncepció I. kötet: Előkészítő fázis feltáró munkarészekhelyzetelemzés, helyzetértékelés 2012. november
4. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Stratégiai Programja 2014. június
5. Hajdú-Bihar megye területfejlesztési koncepcióját megalapozó- feltáró-értékelő vizsgálat, Debrecen, 2013. november 7.
6. Hajdú-Bihar Megyei Területfejlesztési Koncepció 2014-2020 Javaslattevési munkarész
7. Hajdú-Bihar megyei Területfejlesztési Program 2014-2020 Stratégiai Programrész 2014. június
8. Nógrád Megye Területfejlesztési Koncepciója 2014-20 Helyzetfeltáró munkaanyag 2013. március
9. Nógrád Megye Területfejlesztési Programja 2014-20
10. Veszprém Megye Területfejlesztési Koncepciója FeltáróÉrtékelő Vizsgálat 2012. október
11. Veszprém Megye Területfejlesztési Programja I. Kötet Stratégiai Program
12. Somogy Megye Területfejlesztési Koncepciója 2014. február
13. Somogy Megye Területfejlesztési Programja Stratégiai és Operatív Program 2014-20
14. Baranya Megyei Területfejlesztési Koncepció Javaslattevési Fázis 2014. február
15. Baranya Megye Területfejlesztési Program, Stratégiai és Operatív Program 2014-20
16. Bács-Kiskun 2020, Bács-Kiskun Megye Területfejlesztési Programja 2014
17. Bács-Kiskun Megye Integrált Területi Programja 2014-2020 (2016)

LEADER kistérségek fejlesztési programjai:

1. „A jövőre hangolva!” Borsod-Torna-Gömör Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020
2. Dél-borsodi Akciócsoport Helyi fejlesztési stratégiája 2014-2020 „Élhető, versenyképes dél-borsodért” 2016. május
3. Dél-Zempléni Vidékfejlesztési Szövetség LEADER Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020 2017. május 30.
4. Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesülete Leader Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020
5. Felső-Bácska Vidékfejlesztési Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégiája 2014-2020
6. A Felső-Tisza Völgye LEADER Helyi Akció Csoport Helyi Vidékfejlesztési Stratégiájának 2011. évi felülvizsgálata
7. Gerence-Marcál-Rába és Somló Környéke Vidékfejlesztési Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020
8. Ipoly Menti Palócok Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020
9. Mecsekvidék Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020
10. Helyi Vidékfejlesztési Stratégia Mecsek-Völgység-Hegyhát HACS
11. Nyírség Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület LEADER Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020 2016. május
12. Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020 „Természetesen fejlődünk”
13. Somló-Marcalmenti-Bakonyalja LEADER Akciócsoport, Itt a helyünkértéket teremtő, egészséges és éltető térséget gyermekeinknek! Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020
14. Vidékünk a Jövőnk Szövetség- LEADER Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020
15. Zselici Lámpások Vidékfejlesztési Egyesület Leader Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020 „Falvaink otthonaink, gondolkodjunk közösen”

16. Észak-Borsodi Leader Unió Helyi Közösség Egyesület, Helyi fejlesztési Stratégia, 2014-2020
17. „Összefogás a jövőnkért” Abaúj Leader Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020 2016. május 12.
18. A Rétköz Fejlődéséért Közép- Szabolcsi LEADER Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020, 2017. november 29.

Településfejlesztési koncepciók, tervek, programok:

1. Apácatorna, Településfejlesztési koncepció 2008, völgyzugoly Műhely Kft., 2008
2. Devecser Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015., KD-ITS KONZORCIUM, Devecser–Budapest –Székesfehérvár, 2015.
3. Kisberzseny Környezetvédelmi Programja 2005, DHV Magyarország Kft.,
4. Túskevár, Településfejlesztési koncepció 2008, VÖLGYZUGOLY MŰHELY Kft.2008. október
5. A Tisza-tó Térség Területfejlesztési Koncepciója, Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság Térségi Tervezési Iroda, 2005. június
6. Mezőcsát Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája és megalapozó vizsgálata 2015, ITS 2014 Konzorcium
7. Ároktő Község Önkormányzat Gazdasági Programja 20152019., 2016. október 27.
8. A Vásárosnaményi Kistérség Területfejlesztési Koncepciója 2005, Beregi Többcélú Kistérségi Önkormányzati Társulás, Belmont-B Bt.
9. Vásárosnamény Város Településfejlesztési Koncepciójának És Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata, ITS Konzorcium, 2015.
10. Vásárosnamény Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2016. ITS Konzorcium, 2015.
11. Tarpa Nagyközség Településrendezési Terv Településfejlesztési Koncepció 2010, Nyírség Terv Kft. 2010. szeptember
12. Nyírmada Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2010., Megakom Stratégiai Tanácsadó Iroda, 2010. január
13. Megalapozó vizsgálat Szécsény Város Településfejlesztési Koncepciójához és Integrált Településfejlesztési Stratégiájához és Szécsény Város Településfejlesztési Stratégiája 2015 (ITS), ITS 2014 Konzorcium, 2015
14. Varsány Község Településfejlesztési Koncepció 2002
15. Gerényes Településfejlesztési Koncepció
16. Mágocs Integrált Településfejlesztési Stratégia Megalapozó vizsgálat 2017. Észak –Hegyháti Unió Nonprofit Kft., 2017. 12.15
17. Mágocs Integrált Településfejlesztési Stratégia 2010. Völgyzugoly Műhely Kft., 2010. január.
18. Nagyhajmás Településfejlesztési Koncepció 2017., S.T.F.T. Bt Keep Invest Kft
19. Sásd Integrált Településfejlesztési Stratégia I. kötet: Megalapozó vizsgálat 2015, Terra Stúdió Kft.
20. Sásd Integrált Településfejlesztési Stratégia II. kötet: Integrált Településfejlesztési Stratégia 2015, Terra Stúdió Kft.
21. Csurgó Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015, Terra Stúdió Kft.

22. A Csurgói Kistérség Fejlesztési Terve 2011-2015
23. Pogányszentpéter Község Gazdasági Programja 2014-2019.
24. Putnok Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata 2015, ITS 2014 Konzorcium, 2015
25. Putnok Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015, ITS 2014 Konzorcium, 2015
26. Putnok Város Településfejlesztési Konceptiója 2015, ITS 2014 Konzorcium, 2015
27. Barcs Integrált Településfejlesztési Stratégia I. kötet: Megalapozó vizsgálat 2015, Terra Stúdió Kft. 2015
28. Sellye Integrált Településfejlesztési Stratégia I. kötet: Megalapozó vizsgálat
29. Sellye Integrált Településfejlesztési Stratégia, 2015, Terra Stúdió Kft. 2015
30. Jánoshalma Város Településfejlesztési Konceptiója 2015, ITS DA Konzorcium, 2015
31. Mélykút város településfejlesztési és településrendezési dokumentumait megalapozó vizsgálat 2017, Új –Lépték Tervező Iroda Bt.
32. Mélykút város Integrált településfejlesztési stratégiája 2018, Bács-Kiskun Megyei Területfejlesztési Nonprofit Kft.
33. Nyírábrány nagyközségi önkormányzat gazdasági programja a 2015-2019 közötti időszakra, Nyírábrány, 2015. június 15.
34. Integrált városfejlesztési stratégia Nyíradony város önkormányzata 2010
35. Nyírmártonfalva község Településfejlesztési koncepciója 2005
36. Vámospercs Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata 2015
37. Vámospercs Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2018. OPUS TEAM Üzleti Tanácsadó Korlátolt Felelősségű Társaság, 2018
38. Gönc Város Településfejlesztési Konceptió és Integrált Településfejlesztési Stratégia Megalapozó Vizsgálata, ITS 2014 Konzorcium, 2015
39. Gönc Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015, ITS 2014 Konzorcium, 2015
40. A Baktalórántházi kistérség komplex fejlesztési programja 2009, Belmont-B Tanácsadó Bt. 2009. szeptember 29.
41. Baktalórántháza város integrált településfejlesztési stratégiája 2015, ITS Konzorcium, 2015. május
42. Petneháza község Településfejlesztési Konceptió és Településrendezési Terv a település teljes közigazgatási területére vonatkozó megalapozó vizsgálata 2014, Nyírségterv Kft
43. Encs Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015, ITS 2014 Konzorcium, 2015,
44. Ózd Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015 ITS 2014 Konzorcium, 2015
45. A nyírbátori kistérség Felzárkóztatási fejlesztési Programja 2010, Megakom Stratégiai Tanácsadó Iroda, 2010
46. Máriapócs Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó vizsgálata 2016, SZSZBMFÜ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Nonprofit Kft., 2016
47. Máriapócs Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2016, SZSZBMFÜ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Nonprofit Kft., 2016
48. Nyírbátor Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó vizsgálata 2015, ITS Konzorcium, 2015
49. Nyírbátor Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015, ITS Konzorcium, 2015

50. Edelény Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2015, ITS 2014 Konzorcium, 2015

M2 Az értekezésben megtalálható táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A területi kohézió értelmezésének alakulása néhány főbb dokumentumon belül, saját szerkesztés.....	5
2. táblázat: A területi kohézió egységei és azok értelmezése a természeti környezet szempontjából, saját szerkesztés	8
3. táblázat: A területi tőke számításában szereplő természeti tőke indikátorok Forrás: A területi tőke és magyarországi dimenziói című könyv (Oláh <i>et al.</i> , 2017, 90) saját szerkesztés	17
4. táblázat: Az ökoszisztéma-szolgáltatások értékelési rendszerének fontosabb állomásai a nemzetközi térben, Kovács (2014) és Kovács <i>et al.</i> , (2015) alapján, saját szerkesztés	20
5. táblázat: Az ökoszisztéma-szolgáltatások típusai és jellemzői, Forrás: MEA (2005), TEEB (2011), saját szerkesztés	20
6. táblázat: A zöld infrastruktúra koncepció megjelenése programokban, jogszabályokban, saját szerkesztés.....	24
7. táblázat: Az ember természeti környezetre gyakorolt zavaró hatását kifejező német és angolszász terminológia egybevetése, forrás: Forman, 1995; Leser, 1991; Kerényi, 2006.	25
8. táblázat: Hemeróbia-fokok és a megfeleltetett CORINE kategóriák, forrás: Csorba (2006)	25
9. táblázat: A Területfejlesztési- és Szervezési Alap és a Területfejlesztési Alap főbb jellemzői, saját szerkesztés.....	27
10. táblázat: CORINE nomenklátúra a kutatásomban szereplő elemek kiemelésével, saját szerkesztés	32
11. táblázat: A vizsgált projektek témakörei, saját szerkesztés.....	40
12. táblázat: A komplex mutató és a CORINE alapú természeti tőke által kialakítható kategóriákba tartozó járások száma.....	46
13. táblázat: Térszerkezeti típusok a vizsgált 10 járásra (B3) az OFTK alapján, saját szerkesztés	50
14. táblázat: Az OFTK fejlesztéspolitikai célkitűzései a vizsgált járások (B3) térségtípusai esetében, saját szerkesztés.....	51
15. táblázat: A vizsgált járások (B3) és a megyék kapcsolata, saját szerkesztés	54
16. táblázat: A vizsgált 17 járás területén működő LEADER Helyi Akciócsoportok, saját szerkesztés	57
17. táblázat: A 2007-2013 közötti időszakban a vizsgálatom alá vont B2-típusú járások (17 db) Európai Unió Strukturális Alapokból és a Kohéziós Alapból megvalósult fejlesztéseinek összegzett eredményei a vizsgált szempontok mentén, saját számítás és szerkesztés	62
18. táblázat: A projektek megoszlása a B2 kategória járásaiban 2007-2013 között, saját számítás	65

19. táblázat: A B2 és D kategória járásaira elvégzett elemzések végeredményei és mutatói, saját számítások és szerkesztés	66
20. táblázat: A vizsgált 17 járás területén a Zöld Forrás pályázati alap támogatásából megvalósult természetvédelmi projektek típusai és a darabszámuk, saját szerkesztés	72
21. táblázat: A vizsgált 17 járás területén a Zöld Forrás pályázati alap támogatásából megvalósult természetvédelmi projektek típusai és hatókörei	73
22. táblázat: Az önkormányzati kérdőív 5. kérdésére adott válaszok ökoszisztéma-szolgáltatások mentén történő elemzése, saját szerkesztés	77
23. táblázat: A B2 kategóriába tartozó járások az Oláh és munkatársai által előállított területi tőke járási rangsor és kategória alapján, saját szerkesztés	80
22. táblázat: A 17 járásra vonatkozó civil szervezeti adatok 2016. Forrás: KSH, saját szerkesztés	180

M3 Az értekezésben megtalálható ábrák jegyzéke

1. ábra: A területi kohézió helye az EU fejlesztéspolitikájában és értelmezései, Camagni (2007), NGM (2009), saját szerkesztés kiegészítésekkel.....	7
2. ábra: A területi kohézió értelmezése a fenntarthatóság területi dimenziójaként és kapcsolata a természeti tőkével, saját szerkesztés.....	8
3. ábra: A területi kohézió és a területi tőke kapcsolata, forrás LEADER European Observatory (1999) és OECD (2001), saját csoportosítás, rendszerezés, kiegészítés	12
4. ábra: A területi tőke alapmodellje Camagni (2008) alapján, saját kiegészítéssel	14
5. ábra: Területi tőketípusok Oláh <i>et al.</i> (2016) alapján, saját szerkesztés	15
6. ábra: A területi tőke Magyarországon, (Hobot, 2017), forrás: http://osszkep.hu/2017/11/terkepen-a-teruleti-toke-magyarorszagon/	18
7. ábra: A NÖSZTÉP által felállított ökoszisztéma-szolgáltatások osztályozásának rendszere, saját szerkesztés	22
8. ábra: A természeti tőke index számítási módja, forrás: Czúcz <i>et al.</i> (2011), saját szerkesztés	35
9. ábra: A vizsgált térségben megvalósult fejlesztési projektek csoportosításának logikai ábrája, saját szerkesztés.....	39
10. ábra: Kivágat a járások természetes és természetközeli felszínborítottságából képzett mutatói és a komplex mutató által generált sorrend táblázatából, saját szerkesztés	45
11. ábra: A komplex mutató és a CORINE alapú természeti tőke (természetes és természetközeli felületek aránya) által kialakítható kategóriák rendszere, saját szerkesztés	46
12. ábra: A B2 kategóriába tartozó járások, melyek komplex programmal fejlesztendő státuszba tartoznak a 2014. (XI. 26.) Kormányrendelet alapján, saját szerkesztés.....	47
13. ábra: A vizsgálati célterület meghatározásának folyamata a B kategória járásain belül, saját szerkesztés.....	48
14. ábra: Járások, melyek esetében a természetes felületek aránya magas és a komplex mutató értéke alacsony (B kategória), saját szerkesztés ArcView GIS szoftverrel	49
15. ábra: A megyei programokban található helyi természeti potenciált kihasználó fejlesztési javaslatok, saját szerkesztés	56
16. ábra: A természeti környezetet érintő fejlesztési javaslatok megoszlása a vizsgált tervezési dokumentumokban, saját számítás és szerkesztés	61
17. ábra: A természeti környezetet támogató projektek támogatási összeg és a projektek száma szerinti megoszlása 2007-2013 közötti EU-s fejlesztések között a 17 vizsgált járás tekintetében (Mrd Ft, db), saját számítás és szerkesztés	63
18. ábra: A természeti környezetet kihasználó projektek darabszáma és beruházási költsége 2007-2013 közötti EU-s fejlesztések között a 17 vizsgált járás tekintetében, saját számítás és szerkesztés.....	64

19. ábra: A természeti tőkére épülő fejlesztések az összes fejlesztésen belül a vizsgált 10 LEADER HACS területén 2007-2013 közötti időszakban. Világos színnel láthatóak azok a fejlesztés típusok és azok mértéke, melyek a természeti tőkére épülnek, sötétkékekkel pedig azok, amelyek közvetlen kapcsolatban nem állnak a természeti adottságokkal. Saját szerkesztés.....	67
20. ábra: A természetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek száma, aránya a vizsgált járásokban, Forrás: KSH, saját szerkesztés.....	69
21. ábra: A zöld civil szervezetek projektjeinek helye és típusai a vizsgálataim alapsémáján belül, saját szerkesztés.....	74
22. ábra: Az értékes természeti környezet figyelembevételének területei 35 válasz alapján, saját szerkesztés.....	76
23. ábra: Tervezett, illetve megvalósult fejlesztések tématerületenkénti megoszlása, melyek a természeti környezet pozitív adottságainak kihasználására épülnek (db), saját szerkesztés.....	76
24. ábra: A kérdőívet kitöltő településeken, a természeti környezet adottságaira épülő vállalkozások tevékenysége. Saját szerkesztés.....	77
25. ábra: A válaszadásban részt vevő települések fejlesztési elképzelései a jövőre vonatkozóan. Saját szerkesztés.....	78
26. ábra: Az önkormányzatok által megnevezett fejlesztések, melyek szerintük előbbre vihetnék a településüket a turizmus-fejlesztésen belül, saját szerkesztés.....	79
27. ábra: A tervezett fejlesztések az ökoszisztéma-szolgáltatások rendszerében, a NÖSZTÉP kategóriák alapján, saját szerkesztés.....	79
28. ábra: Magas természeti tőkével rendelkező járások alacsony komplex mutató értékkel és ezek kapcsolata a területi tőkével, saját szerkesztés.....	81
29. ábra: A komplex mutató és a természeti tőke (természeties felületek aránya) által kialakítható kategóriák rendszere, saját szerkesztés.....	85
30. ábra: A természeti környezet megjelenítése a térségi és települési fejlesztési programokban, saját szerkesztés.....	86
31. ábra: a SWOT sematikus ábrája a természeti tőke témakörre, saját szerkesztés.....	87
32. ábra: Projekt kiválasztási és projektértékelési szempontok: az ökoszisztéma-szolgáltatásokra ható, vagy azokat kihasználó fejlesztési projektek az ökoszisztéma-szolgáltatások típusainak függvényében, saját szerkesztés.....	88

M4: Térségek fejlettségbeli különbségeinek felszámolására létrejött területfejlesztési források és a fejlettség meghatározására használt mutatók összegrése

Megjegyzés: A komplex mutatók számításának indikátorait az M5 melléklet mutatja be, így ez a tábla ezeket már nem tartalmazza.

Időszak	Területfejlesztési forrás	Támogatott tématerületek	A fejlettségbeli különbségek kimutatásának alapja
1986-91	Területfejlesztési és Szervezési Alap	<ul style="list-style-type: none"> - Termelő tevékenységekhez szükséges infrastruktúrák kiépítése az elmaradott térségekben és a hozzájuk tartozó foglalkoztatási központokban - Vállalkozásokat segítő nonprofit üzleti szolgáltatások kiépítése 	Munkanélküliségi ráta (országos átlag kétszeresénél több)
1993-95	Területfejlesztési Alap (TEFA)	<ul style="list-style-type: none"> - Kedvezőtlen termőhelyi adottságú térségek szerkezetváltása - Racionális földhasznosítás - Gazdasági szerkezetváltás - Munkahelyteremtés - Mezőgazdasági infrastruktúra kiépítése - Kistérségi gazdaságfejlesztési programok kidolgozása és végrehajtása - Vállalkozásokat segítő tanácsadó, üzletfejlesztő szolgáltatások létrehozása 	<p>Elmaradottság a települési körzetek szintjén:</p> <ul style="list-style-type: none"> - munkanélküliségi ráta (országos átlag másfélszeresénél több) <p>Elmaradottságot meghatározó települési szintű mutatók:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tartós munkanélküliek aránya, - mezőgazdasági aktív keresők aránya, - külterületi szántó átlagos aranykorona értéke, - egy lakosra jutó SZJA, - vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, - telefon főállomások 1000 lakosra jutó száma, - a hatvanéves és idősebb népesség aránya, - a hétéves és idősebb népesség által végzett átlagos osztálylétszám, - az 1980–89 közötti vándorlási egyenleg az 1980. évi népesség,

Időszak	Területfejlesztési forrás	Támogatott tématerületek	A fejlettségbeli különbségek kimutatásának alapja
			<ul style="list-style-type: none"> - az 1980–89 között épült lakások aránya, - a gépjárműállomány 1000 lakosra jutó száma.
1996-2004	Területfejlesztési célőirányzat (TFC)	<ul style="list-style-type: none"> - Munkahelyteremtés - Szennyvízhálózat építése - Útépítés, útfelújítás - Ivóvízhálózat kiépítése - Gázhálózat kiépítése 	<p>Négy térségtípus került meghatározásra⁸</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek, 2. az ipari szerkezetátalakítás térségei, 3. mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei, 4. tartósan magas munkanélküliséggel sújtott térségek. <p>komplex mutató 1997-től⁹ komplex mutató 2001-től.¹⁰</p>
1996-	Területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatás (TEKI)	<ul style="list-style-type: none"> - A települések egyes területein a termelői infrastruktúra kiépítése - A bel- és külterületen meglévő termelő infrastrukturális hálózatok felújítása, fejlesztése - A felszíni vízelvezető rendszerek kiépítése, felújítása - holtágak rekonstrukciója - Az ipari területek előkészítése - Az infrastrukturális fejlesztési és környezetvédelmi célú közhasznú munkák dologi és fejlesztési költségeinek támogatása - A turizmushoz, a természetvédelemhez és a szociáliscélú, illetve a szociális foglalkoztatáshoz kapcsolódó fejlesztések 	<p>komplex mutató¹¹</p> <p>A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések.</p>

⁸ 80/1996. (VI.7.) számú Kormányrendelet

⁹ 30/1997. (IV. 18.) számú OGY határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről (1. számú melléklet)

¹⁰ 24/2001. (IV. 20.) OGY határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről (3. számú melléklet)

¹¹ 30/1997. (IV. 18.) számú OGY határozat

Időszak	Területfejlesztési forrás	Támogatott tématerületek	A fejlettségbeli különbségek kimutatásának alapja
2004-	Terület- és régiófejlesztési célelőirányzat (TRFC)	<ul style="list-style-type: none"> - Turisztikai szolgáltatások fejlesztése - Infrastruktúrafejlesztések - Vállalkozási övezetek és ipari parkok fejlesztése - Közmunkaprogramok - Közútfejlesztések - Kerékpárút-fejlesztések - Szociális fejlesztések - Informatikai fejlesztések <p>2008-tól, hogy ne legyen átfedés az EU forrásokkal, már csak alábbiak támogathatóak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Társadalmi felelősségvállalás - Közösségépítés támogatása - Gazdaságfejlesztési kezdeményezések 	<p>A 64/2004. (IV. 15.) Korm. rendelet¹² a területfejlesztési szempontból kedvezményezett térségeket három kategóriába sorolja</p> <p>a) a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek: amelyeknél a 24/2001. (IV. 20.) OGY határozat 3. számú mellékletében meghatározott mutatórendszer alapján kialakított komplex mutató az országos átlaggal azonos vagy attól elmaradt</p> <p>b) az ipari szerkezetátalakítás térségei: amelyekben, az iparban foglalkoztatottak aránya 1990-ben meghaladta az országos átlag másfélszeresét, továbbá az iparban foglalkoztatottak arányának csökkenése 1990-1999 között, valamint a munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta;</p> <p>c) vidékfejlesztési térségek: amelyekben a terület népességének kevesebb, mint 50%-a él 120 fő/km²-nél magasabb népsűrűségű településen, az 1990. évi népszámláláskor az országos vidéki átlagot meghaladó volt a mezőgazdasági foglalkoztatottság aránya, az országos átlag alatt van az egy főre jutó személyi jövedelemadó alap, továbbá a munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta.</p> <p>komplex mutató¹³</p>
2007-	EU támogatások		komplex mutató ¹⁴

¹² A 64/2004. (IV. 15.) Korm. rendelet a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről

¹³ 24/2001. (IV. 20.) OGY határozat

¹⁴ 67/2007 (VI.28) OGY határozat

Időszak	Területfejlesztési forrás	Támogatott tématerületek	A fejlettségbeli különbségek kimutatásának alapja
			<p>Kedvezményezett települések besorolása 2006-tól¹⁵</p> <ul style="list-style-type: none"> - A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések - Az országos átlagot legalább 1,75-szörösen meghaladó munkanélküliségű települések

¹⁵ 240/2006. (XI. 30.) Korm. rendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről

M5 A komplex mutató összetételének alakulása 1997-től

Komplex mutató 1997-től¹⁶:

1. Demográfiai mutatók:

- 1.1. népsűrűség 1995. december 31., fő/km²
- 1.2. a vándorlások arányának évi átlaga 1990-1995., %-ban
- 1.3. vitalitási index (OECD statisztikai szabvány szerint, a 18-39 éves és a 18-59 éves korosztály hányadosa, 1990.)

2. Foglalkozási szerkezeti mutatók:

- 2.1. Mezőgazdasági szektor aktív keresők aránya %-ban, az 1990-es népszámlálás adatai alapján
- 2.2. Ipari szektor aktív keresők aránya %-ban, az 1990-es népszámlálás adatai alapján
- 2.3. terciér szektor aktív keresők aránya %-ban, az 1990-es népszámlálás adatai alapján

3. A foglalkoztatás változása és a munkanélküliség mutatói:

- 3.1. Ipari foglalkoztatottak számának változása, 1990-1995. (1990 = 100%)
- 3.2. Munkanélküliek aránya %-ban, 1996. június 20.
- 3.3. Tartósan (180 napon túl) munkanélküliek aránya %-ban, 1994. 12. 20.
- 3.4. Tartósan (180 napon túl) munkanélküliek aránya %-ban, 1995. 12. 20.
- 3.5. Tartósan (180 napon túl) munkanélküliek aránya %-ban, 1996. 12. 20.

4. Gazdasági mutatók:

- 4.1. Gazdasági szervezetek 1000 lakosra jutó száma, 1995. 12. 31.
- 4.2. Gazdasági szervezetek és egyéni vállalkozások együttes területi sűrűsége, db/km², 1995. 12. 31.
- 4.3. Gazdasági szervezetek változásának dinamikája 1992-95. (1992 = 100%)
- 4.4. Mezőgazdasági egyéni vállalkozások 1000 lakosra jutó száma, 1994. 12. 31.
- 4.5. Egy állandó lakosra jutó szja alapot képező jövedelem, ft, 1995.
- 4.6. Egy állandó lakosra jutó szja ft, 1995.

5. Infrastrukturális mutatók:

- 5.1. 1000 lakosra jutó telefon-főállomások száma, db, 1995. 12. 31.
- 5.2. 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma, db, 1995. 12. 31.
- 5.3. Közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, %, 1995. 12.31.
- 5.4. 1 km vízvezeték-hálózatra jutó csatornahálózat hossza, 1995. 12. 31.

Komplex mutató 2001-től:¹⁷

1. Gazdasági mutatók:

¹⁶ 30/1997. (IV. 18.) számú OGY határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről (1. számú melléklet)

¹⁷ 24/2001. (IV. 20.) OGY határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről, 3. számú melléklet

- 1.1. 1000 lakosra jutó gazdasági szervezetek száma 1999. dec. 31.
- 1.2. Működő gazdasági szervezetek számának változása 1995-99. (1995=100%)
- 1.3. 1000 lakosra jutó tudományos kutatók, fejlesztők száma 1999. (fő)
- 1.4. 1 állandó lakosra jutó szja alapot képező jövedelem 1999. (Ft)

2. Infrastrukturális mutatók:

- 2.1. Közüzemi vízhálózatba kapcsolt lakások aránya 1999. (%)
- 2.2. 1 km vízhálózatra jutó csatornahálózat hossza 1999. (m)
- 2.3. Vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma a lakásállomány százalékában 1999. (db)
- 2.4. 1000 lakosra jutó vendégéjszakák száma 1999. (db)
- 2.5. 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi boltok száma 1999. (db)
- 2.6. Komplex életminőség elérési mutató 1999. (számított adat)
- 2.7. 1000 lakosra jutó távbeszélő száma 1999. (db)

3. Társadalmi-szociális helyzet mutatói:

- 3.1. 1990-99. között épített 3-x szobás lakások aránya (%)
- 3.2. 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma 1999. (db)
- 3.3. Vándorlási különbözet évi átlaga 1990-99. között
- 3.4. 60 évnél idősebb népesség aránya 1999. (%)
- 3.5. A települések átlagos lélekszáma 1999. (fő)
- 3.6. Halálozási ráta 1999.

4. Foglalkoztatási helyzet mutatói:

- 4.1. Munkanélküliek aránya 1999. (%)
- 4.2. Tartós munkanélküliek aránya (180 napon túli) 1999. (%)

Komplex mutató 2007-től¹⁸

1. Gazdasági mutatók:

- 1.1. A működő gazdasági szervezetek 1000 lakosra jutó száma, db
- 1.2. A kereskedelmi és magánszálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák 1000 lakosra jutó száma, db
- 1.3. A kiskereskedelmi boltok 1000 lakosra jutó száma, db
- 1.4. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból, %
- 1.5. A szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból, %
- 1.6. A működő gazdasági szervezetek számának változása, %
- 1.7. Az önkormányzatok helyi adóbevétele, Ft
- 1.8. A tudományos kutatók, fejlesztők 1000 lakosra jutó száma, db

¹⁸ 67/2007. (VI. 28.) OGY határozat, 2. számú melléklet

2. Infrastrukturális mutatók:

- 2.1. A közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, %
- 2.2. Az egy km vízvezeték-hálózatra jutó zárt csatornahálózat hossza, méter
- 2.3. A vezetékes gázt fogyasztó háztartások száma a lakásállomány százalékában, %
- 2.4. A rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya, %
- 2.5. A hétköznapi elérés mutatója
- 2.6. A telefon-főállomások (ISDN-nel együtt) 1000 lakosra jutó száma, db
- 2.7. A kábeltelevízió előfizetőinek 1000 lakosra jutó száma, db
- 2.8. A szélessávú internet előfizetők 1000 lakosra jutó száma, fő
- 2.9. A gyorsforgalmi csomópontok elérés mutatója

3. Társadalmi mutatók:

- 3.1. Az épített 3-x szobás lakások aránya az időszak végi lakásállományból, %
- 3.2. A személygépkocsik kor szerint súlyozott 1000 lakosra jutó száma, db
- 3.3. Vándorlási különbözet; időszak közepi 1000 fő népességre jutó évi átlag, fő
- 3.4. Halálozási ráta (az 1000 lakosra jutó halálozások száma), db
- 3.5. Az egy állandó lakosra jutó szja-alapot képező jövedelem, Ft
- 3.6. Urbanitás/ruralitás indexe (az adott kistérség népességének hány %-a él 120 fő/km²-nél nagyobb népsűrűségű településen), %
- 3.7. Népsűrűség, fő/km²

4. Szociális mutatók:

- 4.1. Fiatalodási index (a 15 évesnél fiatalabbak a 60-x népesség százalékában), %
- 4.2. A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya, %
- 4.3. A 18-x éves, legalább középiskolai érettségivel rendelkezők aránya, %
- 4.4. Az önkormányzatok által rendszeres szociális segélyben részesítettek évi átlagos száma 1000 lakosra, fő
- 4.5. A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesítettek aránya a 0-24 éves népességből, %

5. Foglalkoztatási mutatók:

- 5.1. Nyilvántartott álláskeresők aránya a munkaképes korú népességből, % 2006 átlaga
- 5.2. Tartósan - legalább 12 hónapja folyamatosan - nyilvántartott álláskeresők aránya a munkaképes népességből, %
- 5.3. Aktivitási ráta, %

M6: A regionális fejlesztési programok (2007-2013) összefoglaló táblázata az átfogó célok és prioritások tekintetében

	Dél-alföldi operatív program	Észak-alföldi operatív program	Észak-magyarországi operatív program	Dél-dunántúli operatív program	Közép-dunántúli operatív program
Átfogó cél	Dél-alföldi Régió átfogó célja a fenntartható növekedés biztosítása, a foglalkoztatás bővítése, valamint a területi különbségek kiegyenlítése.	Az Észak-alföldi régió természeti és társadalmi értékeire, településhálózati sajátosságaira építve, a regionális versenyképesség erősítése, valamint a régió belüli területi különbségek csökkentése	A régió gazdasági versenyképességének javítása, miközben mérséklődnek a régió belüli területi, társadalmi-gazdasági különbségek.	Dél-dunántúli régió felzárkóztatása az ország fejlettebb térségeihez	A régió a gazdasági-társadalmi innováció, az állandó megújulás elemeinek hatékony alkalmazásával a magyar régiók közötti kiváló gazdasági helyzetét és jövedelem-termelő képességét megőrizzé.
Prioritások	Regionális gazdaságfejlesztés	Regionális gazdaságfejlesztés	Versenyképes helyi gazdaság megteremtése	A városi térségek fejlesztésére alapozott versenyképes gazdaság megteremtése	Regionális gazdaságfejlesztés
	Turisztikai célú fejlesztések	Turisztikai célú fejlesztés	A turisztikai potenciál erősítése	A turisztikai potenciál erősítése a régióban	Regionális turizmusfejlesztés
	Közlekedési infrastruktúrafejlesztés	Közlekedési feltételek javítása	Településfejlesztés	Humán közszolgáltatások fejlesztése	Fenntartható településfejlesztés
	Humán-infrastruktúra fejlesztése	Humán infrastruktúra fejlesztése	Humán közösségi infrastruktúra fejlesztése	Integrált városfejlesztési akciók támogatása	Helyi és térségi környezetvédelmi és közlekedési infrastruktúrafejlesztés (benne: környezeti értékek védelme, környezetbiztonság növelése)
	Településfejlesztési akciók (ebben: Környezeti	Térségfejlesztés (ezen belül: Térségi és települési	Térségi közlekedés fejlesztése	Az elérhetőség javítása és környezetfejlesztés	Humán infrastruktúra fejlesztése

	Dél-alföldi operatív program	Észak-alföldi operatív program	Észak-magyarországi operatív program	Dél-dunántúli operatív program	Közép-dunántúli operatív program
	értékeink védelme, környezetbiztonság)	természet- és környezetvédelmi fejlesztések)			

M7: A regionális fejlesztési programok elemző táblázata

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Vizsgált dokumentum címe	Helyzeteírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Dél-Alföldi Operatív Program CCI-szám: 2007HU161PO004 Az Európai Bizottság 2007. július 27-én kelt, B (2007)3727 számú határozatával elfogadva	Részben (külön-külön)	Részben (külön-külön)	Egy teljes prioritás tengely a turizmusfejlesztéssel foglalkozik, melynek szinte egésze a természeti környezetre irányul.	„A régió természeti adottságainak gazdasági célú kihasználását szeretnénk előmozdítani a turisztikai vonzerőre épített fejlesztésekkel.” 61. oldal <ul style="list-style-type: none"> – Aktív és ökoturizmus – Borturizmus – Lovas, vadász-, horgász turizmus – Termálturizmus
Észak-Alföldi Operatív Program 2007-2013 2007HU161PO009	Igen	Igen (a lehetőségek szektorában)	A természeti környezetre alapozó fejlesztés megjelenik a program átfogó céljában: „Az Észak-alföldi régió természeti és társadalmi értékeire, településhálózati sajátosságaira építve, a regionális versenyképesség erősítése, valamint a régió belüli területi különbségek csökkentése”	<ul style="list-style-type: none"> – Gyógy- és termálturizmus, wellness), – Ökoturizmus és – Aktív turizmus (vízi-, horgász- és kerékpáros-turizmus), – Kulturális-, örökség- és – Rendezvényturizmus (például sport és gasztronómia), valamint a falusi turizmus

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
			<p>A specifikus célok között találjuk „Az épített és természeti környezet állapotának javítása” célt, a prioritások között pedig a Térségfejlesztés prioritáson belül jelenik meg a „Térségi és települési természet- és környezetvédelmi fejlesztések”.</p> <p>Leginkább a települési környezetvédelmi intézkedéseket támogatja a program: Hulladék, zaj, szennyvíz.</p>	
Dél-Dunántúli Operatív Program 2007-2013 CCI szám: 2007HU161PO011	részben	nem	A specifikus célok között megjelenik „A természeti- és épített-környezet megóvása a régióban”.	Gyógy -, falusi, lovas, bor- és ökoturizmus
Közép-Dunántúli Operatív Program CCI-szám: 2007HU161PO005	Részben	Nem	A „Regionális turizmusfejlesztés” elnevezésű prioritásban jelenik meg a természeti környezetre alapuló fejlesztések lehetősége.	Ökoturizmus, örökségturizmus

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Vizsgált dokumentum címe	Helyzeteírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Észak-Magyarországi Operatív Program 2007-2013 CCI szám: 2007HU161PO006	Igen (a turizmuson belül)	Igen (a turizmuson belül)	„A fejlesztési célok eléréséhez a gazdasági szereplők együttműködésének ösztönzése mellett fontos az üzleti infrastruktúra fejlesztése, a természeti értékek, kulturális örökség fenntartható hasznosítása” 3. oldal A turisztikai potenciál erősítése prioritáson belül a természeti és kulturális értékeken alapuló termékek kínálatának bővítését tervezi.	<ul style="list-style-type: none"> - Biomassza fűtési célú alkalmazása - Ökoturizmus - Gyógy- és termálturizmus - Borászat

M8: A megyei fejlesztési programok elemző táblázata

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetrel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	Helyzetértékelés és fejlesztési koncepció a 2011-2013 közötti időszakra Borsod-Abaúj-Zemplén megyében	Igen	Nincs SWOT	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Természeti, gazdálkodási adottságokra alapozott gazdaságfejlesztés és foglalkoztatás; - Zöldgazdaság fejlesztése, erdőtelepítés, erdőgazdálkodás, zöldség, gyümölcs-termesztés, alternatív energiatermelési alapanyag termesztése és kistérségi energiahasznosítása
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Program Stratégiai rész program (2014)	Igen	Részben	Igen	<p>Turizmus: természeti értékek, kulturális örökségek fenntartható hasznosítása:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aktív turisztikai hálózatok, így kerékpáros és gyalogturizmus rendszerének kialakítása a Szilvásvár-Ózd-Aggtelek-Kazincbarcika térségben. - Kerékpáros útvonalhálózat fejlesztése - Erdei túraútvonalak kijelölése, illetve célpontok, pihenőhelyek létesítése, korszerűsítése - Rudapitechus látvány központ létesítése és sport turisztikai fejlesztések a bányató körül - Jósvafő turisztikai központ és gyógyhely fejlesztése - Tisza-tó térségben ökoturisztikai programok szervezése

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
					<p>A turizmus prioritásán belül a Program a turisztikai vonzerő fejlesztését, a turisztikai szolgáltatások fejlesztését, a turisztikai együttműködések szervezését emeli ki.</p> <p>Hangsúlyozza, hogy az elérni kívánt célok megvalósítása során törekedni kell a helyi értékeken és erőforrásokon alapuló fejlesztések megvalósítására, ami azt is jelenti, hogy a turizmus differenciáltan fejleszthető az egyes eltérő adottságú, értékű tájak, területek érzékenységének figyelembevételével.</p> <p>Ez az eltérő érzékenységre alapozott fejlesztési elv kifejezésre kerül a preferált turisztikai tevékenységek ismertetése során. (egészségturizmus, örökség- és kulturális turizmus, aktív és ökoturizmus, gasztronómiai és borturizmus, turisztikai kerékpárút-vonalak fejlesztése, lovas turizmus)</p> <p>„Amennyiben a turisztikai célú fejlesztések a programban is hangsúlyozottan integráltak a természeti értékekkel fenntartható módon történnek (zöldterület fejlesztés, biodiverzitás növelése, zöld infrastruktúra) az egyes területek védettségi szintjének, táji, természetvédelmi és ökológiai érzékenységének, teherbíró</p>

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
					<p>képességének figyelembevételével, akkor a fejlesztések környezeti hatása nem lehet negatív.” 30. oldal</p> <p>A Turizmus fejlesztése és a Környezeti állapot és környezetbiztonság javítása két külön prioritásként szerepel.</p> <p>A Turizmusfejlesztés egyértelműen a természeti, táji környezetre építkezne.</p> <p>„A környezet minősége, illetve biztonsága alapvetően határozza meg a megye fejlődési lehetőségeit, ezért fontos, hogy a környezet állapota megóvásra kerüljön is biztosítottak legyenek a fenntartható fejlődés szempontjai.”</p> <p>A prioritáson belül az ár- és belvízvédelem, hulladékgazdálkodás, ivóvízvédelem, szennyvízkezelés mellett szerepel a Természeti, táji és kulturális örökség értékek megóvása intézkedés.</p> <p>„A megye számára a természeti és kulturális örökségértékek turisztikai célú fenntartható hasznosítása is fontos feladatot jelent, így a városi, vidéki épített, kulturális és táji örökség megőrzése és látogathatóvá tétele, az azokhoz való hozzáférés javítása” 77. oldal</p>

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	Borsod-Abaúj-Zemplén megye Integrált Területi Programja 2014-2020	Nincs helyzetleírás	Nincs SWOT, csak hivatkozás	Igen	<p>Átfogó cél: Természeti és kulturális erőforrások hatékonyabb, fenntartható hasznosítása</p> <p>Stratégiai cél: Az egyedi természeti és kulturális erőforrások fenntartható hasznosítása</p> <p>Társadalmi és környezeti szempontból fenntartható turizmusfejlesztés.</p> <p>Önkormányzatok energiahatékonyságának és a megújuló energiafelhasználás arányának növelése.</p>
Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye	Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési koncepció I. kötet: Előkészítő fázis feltáró munkarészek helyzetelemzés, helyzetértékelés 2012. november	Igen	Igen	Nem releváns	Nem releváns

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye	Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Stratégiai Programja 2014. június	Nem releváns	Nem releváns	Részben	<p>Természetvédelem és élővilág védelem - védett, illetve közösségi jelentőségű természeti értékek és területek természet-védelmi helyzetének és állapotának javítása, a természetvédelmi kezelés infrastrukturális feltételeinek javítása.</p> <p>A turizmus komplex fejlesztése a vidéki térségekben: Az intézkedés célja nagyobb volumenű vonzerőfejlesztések támogatása, országos és nemzetközi jelentőségű <i>természeti és kulturális örökség</i> megóvása és védelme a vidéki területeken, fenntartható turisztikai termékek, hálózatos fejlesztések, tematikus utakat fejlesztése, melyek a kulturális és természeti örökség megőrzésének és bemutatásának elveit veszik figyelembe.</p> <p>A vidéki térségek önellátó szerepének erősítése: Az intézkedés kiemelt célja az erdő és fagazdálkodás fejlesztése a rurális térségekben</p>
Nógrád Megye	Nógrád Megye Területfejlesztési Konceptiója 2014-20	Igen	Nincs SWOT	Nem releváns	Nem releváns

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetrel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
	Helyzetfeltáró munkaanyag 2013. március				
Nógrád Megye	Nógrád Megye Területfejlesztési Programja 2014-20	Nem releváns	Nem releváns	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Helyi kulturális, épített és természeti értékekre épülő gazdaság- és turizmusfejlesztés - A mezőgazdasági-, erdő-, hal- és vadgazdálkodási vállalkozások fejlesztése által nő a megye agrárgazdaságának versenyképessége, javul jövedelemtermelő képessége, növekszik a helyben feldolgozott termékek aránya és piaca, továbbá teret nyernek a tájhoz igazodó ágazatok. - Tájjellegű biotermékek előállítás, a fenntartható erdőgazdálkodás elősegítése - ökológiai termelés kiteljesedését elősegítő fejlesztések és mintagazdaságok, tangazdaságok létrehozása - A vadon termő növények (erdei termékek, gyógynövények) gyűjtése, feldolgozása és termelése, mely az ökológiai gazdálkodás speciális területe

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
					<ul style="list-style-type: none"> - Natura 2000 területek, egyedülálló természeti értékek megőrzése, fenntartása és védelme - A meglévő vizes élőhelyek megóvása, de emellett újak létrehozása alapvető ökológiai és gazdasági érdek globálisan és lokálisan egyaránt - Többfunkciós, turizmusban is hasznosítható, az emberek ki-kapcsolódását szolgáló pihenő és horgásztavak, valamint gazdasági jellegű halastavak és a mezőgazdaság vízigényének kielégítését szolgáló öntöző tavak létesítése, a meglévők fejlesztése - Öko- szemléletet erősítő kisprogramok támogatása
Nógrád Megye	Nógrád Megye Integrált Területi Programja (2014-20) 2016. június 15.	Nem releváns	Nem releváns	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Operatív cél: Helyi értékekre épülő, fejlődő, piacképes vidéki gazdaság - Társadalmi és környezeti szempontból fenntartható turizmusfejlesztés

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
Veszprém Megye	Veszprém Megye Területfejlesztési Konceptiója Feltáró–Értékelő-Vizsgálat, 2012. október	Igen	Részben	Nem releváns	Nem releváns
Veszprém Megye	Veszprém Megye Területfejlesztési Programja I. Kötet Stratégiai Program 47/2014. (IX. 25.) MÖK Határozat Melléklete 2014	Nem releváns	Nem releváns	Igen	<p>Önálló prioritás: A sajátos területi - természeti erőforrás, agroökológiai és turisztikai - potenciálok kiaknázása, fenntartható erőforrás gazdálkodás.</p> <p>A megyei fejlesztési koncepció és az abban foglalt keretek között kidolgozott stratégiai program csak olyan fejlesztési irányokat és beavatkozásokat támogat, amelynek eredménye nem jár a táji-, természeti potenciálok helyreállíthatatlan károsításával, a tájkép harmóniájának sérülésével, a biológiai sokszínűség elszegényedésével.</p> <p>A turisztikai potenciál elemeinek védelme:</p> <ul style="list-style-type: none"> - A Balaton, vizes élőhelyek és egyéb természeti területek ökológiai és kémiai állapotának megóvása és további javítása, a Balaton part terhelésének korlátozása, a nádasok védelme, a térség élő és élettelen természeti értékeinek megőrzése.

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
					<ul style="list-style-type: none"> - A térség további beépítésének megakadályozása, tájrehabilitáció, a tájsebek kezelése, az eróziós és deflációs hatások mérséklése (magaspart és pincevédelem). - A Balaton-felvidék aktív tájképvédelme, a természetvédelemre, táji adottságokra épülő gazdálkodási módok kialakítása, fejlesztése. - A kulturális örökség magas szintű védelme, tudatosítása és bemutatása. - A különleges táji- és kultúrtörténeti értékekkel, egyediséggel bíró kultúrtájak - azok között is kiemelten a történelmi borvidékek: a Badacsonyi borvidék, a Balatonfüred-Csopaki borvidék, a Balaton-felvidéki borvidék, valamint a Somlói borvidék - táji és kulturális jellegzetességeinek megőrzése.
Somogy Megye	Somogy Megye Területfejlesztési Konceptiója, 2014. február	Igen	Nincs SWOT	Igen	A kulturális és természeti örökség védelmét és a helyi identitás erősítését szolgáló fejlesztések támogatása.
Somogy Megye	Somogy Megye Területfejlesztési Programja Stratégiai	Részben	Részben	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Erdészeti ágazat megerősítése - Helyben található nyersanyagok minél magasabb fokú feldolgozása

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
	és Operatív Program 2014-20				<ul style="list-style-type: none"> - Ökoturizmus: kerékpáros, továbbá lovas-, vadász-, horgász-, kulturális-, falusi- és agroturizmust szolgáló fejlesztések - Kulturális és természeti örökség védelmét és a helyi identitás erősítését szolgáló fejlesztések támogatása
Baranya Megye	Baranya Megyei Területfejlesztési Konceptió, Javaslattételi Fázis, 2014. február	Igen	Nincs SWOT	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Természet- és energiatudatos megye (átfogó cél) - A megye táji- és természeti értékeinek hosszú távú megőrzését, komplex kezelését, valamint a fennálló tájhasználati konfliktusok mérséklését szolgáló beavatkozások, programok megvalósítása
Baranya Megye	Baranya Megye Területfejlesztési Program, Stratégiai és Operatív Program 2014-20	Részben	Részben	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Tájhasználatból eredő konfliktusok mérséklése, táji- és természeti értékek hosszú távú megőrzése. - Barnamezős területek és rozsdaovezetek gazdaság- és/vagy funkcióváltást eredményező rehabilitációja. - A természeti erőforrások fenntartható használatán alapuló és klímatudatos környezetgazdálkodás feltételeinek megteremtése (prioritás). <ul style="list-style-type: none"> ▪ Táj- és természeti értékek megővását is szolgáló komplex tájgazdálkodási programok, fejlesztések ▪ Vizes élőhelyek komplex szemléletű rehabilitációja. Ennek keretében különösen a vízfolyások, árterek,

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Megye	Vizsgált dokumentum	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzetel valamit a program (a célok, prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	A természeti tőke védelmén és kihasználásán belül mely fejlesztési területekre koncentrál a program?
					<p>holtágak revitalizációja, természetes vízjárási, vízgazdálkodási viszonyainak helyreállítása, a természetes fauna és flóra visszatelepítése.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ A természeti és táji értékek megőrzését segítő természet közeli tájgazdálkodási formák elterjedésének elősegítését szolgáló fejlesztések megvalósítása (pl. ártéri gyümölcsstermesztés, természet közeli rétgazdálkodás, botoló füzesek). ▪ Természet- és tájvédelmi célú szemléletformáló programok, kampányok lebonyolítása és az ahhoz szükséges infrastrukturális háttér kialakítása. ▪ Tájsebek komplex rehabilitációs programjainak megvalósítása, szennyezett területek kármentesítése.

M9: LEADER stratégiák elemző táblázata

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Leader HACS	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Borsod-Torna-Gömör Egyesület	„A jövőre hangolva!” Borsod-Torna-Gömör Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Helyi termékek előállítása és értékesítése, Borsod-Torna-Gömör Helyi Védjegyhálózati projektek. - Integrált kulturális és ökoturisztikai kínálat kialakítása „Príma-Porta” védjegy hálózat. - Térségi kulturális rendezvénysorozatokhoz (História völgy, Gömör-Tornai Nyár, Bán-Sajó Völgye Fesztivál) a Cserehát-Bódva Vidék kistájhoz és a Sajó-Szuha Karszt Kistájhoz kapcsolódó települések helyi termék napok támogatása.

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Leader HACS	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Dél-Borsodi LEADER Egyesület	Dél-borsodi Akciócsoport Helyi Fejlesztési stratégiája, 2014-2020 „Élhető, versenyképes dél-borsodért”, 2016. május	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Élelmiszer alapanyagú helyi termékek, hagyományos kézműves- és népművészeti termékek előállításának, piacra jutásának támogatása - Új falusi- és egyéb szálláshelyek kialakítása, meglévő falusi- és egyéb szálláshelyek szolgáltatásbővítése, minőségi fejlesztését célzó beruházások és egyéb turisztikai szolgáltatásfejlesztések, továbbá ezekhez kapcsolódó marketing tevékenységek támogatása - Helyi közösség épített, kulturális és természeti örökségének bemutatását és megőrzését szolgáló tájházak, bemutató terek kialakítása
Dél-Zempléni Vidékfejlesztési Szövetség	Dél-Zempléni Vidékfejlesztési Szövetség LEADER Helyi Fejlesztési Stratégia, 2014-2020 2017. május 30.	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Helyi termékek együttműködés keretében történő előállításának, piacra jutásának és marketingjének támogatása, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek feldolgozására és melléktermékek hasznosítására

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Leader HACS	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					<ul style="list-style-type: none"> - Községi turisztikai szolgáltatások létrehozásának támogatása a kihasználatlan ingatlanok fejlesztésével - Egyházközségek és civil szervezetek megújuló energiaforrás felhasználásának támogatása - A helyi terméket előállító termelők hálózatos együttműködése és bekapcsolódása a Rövid Ellátási Lánc tematikus alprogramban
Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesülete	Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesülete Leader Helyi Fejlesztési Stratégia, 2014-2020	Igen	Nem	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Helyi értékeket, termékeket, szolgáltatásokat bemutató fesztiválok támogatása - Helyi identitástudatot erősítő táborok támogatása - Értéktár kialakítása és animálása - Helyi termékek előállításának és marketingjének támogatása - Helyi termékek piacra jutásának támogatása

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Leader HACS	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					<ul style="list-style-type: none"> - Megújuló energiahordozók előállításának és piaci értékesítésének támogatása
Felső-Bácska Vidékfejlesztési Egyesület	Felső-Bácska Vidékfejlesztési Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégiája, 2014-2020	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Helyi termékek előállításának, feldolgozásának, értékesítésének támogatása - Együttműködésben rejlő lehetőségek a turizmusban
Felső-Tisza Völgye LEADER Helyi Akció Csoport	A Felső-Tisza Völgye LEADER Helyi Akció Csoport Helyi Vidékfejlesztési Stratégiájának 2011. évi felülvizsgálata	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Térségi gazdaságfejlesztés, tájra jellemző termékek magas minőségű előállítása - Természet-közeli, hagyományokat őrző turisztikai termék-fejlesztés
Gerence-Marcál-Rába és Somló Környéke Vidékfejlesztési Egyesület	Gerence-Marcál-Rába és Somló Környéke Vidékfejlesztési Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégia, 2014-2020	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - A komplex turisztikai kínálat fejlesztése - Helyi termékek előállításának ösztönzése, piacra jutásuk támogatása - Térségi értékek megóvása, ismertségük növelése - Élhető települési környezet kialakítása

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Leader HACS	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Ipoly-menti Palócok	Ipoly Menti Palócok Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Helyi turisztikai szolgáltatások fejlesztése - Népi hagyományokra, kulturális és természeti értékekre épülő rendezvények támogatása
Mecsekvidék Helyi Közösség Egyesület	Mecsekvidék Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - A turisztikai termékek és attrakciók fejlesztése garantált programokkal, közös programcsomagok kialakításával, turisztikai rendezvénynaptár készítésével, a programszervezés ösztönzésével - A helyi termékek koordinált piaca jutásának támogatása, marketing tevékenység fejlesztésével, közös értékesítési pontok létrehozásával - Helyi tájértékek állapotjavítása. Helytörténeti gyűjtemények, tájházak életre keltése programokkal. A meglévő értéktárak bővítése, közös értékleltár létrehozása. - Szemléletformálás és tudásátadás természeti értékeink

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Leader HACS	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					megismerése és védelme céljából (értéktár, bemutatóhely, tanösvény).
Mecsek-Völgy-ség-Hegyhát HACS	Helyi Vidékfejlesztési Stratégia, Mecsek-Völgység-Hegyhát HACS	Igen	Nem	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Térségi turizmus fejlesztése - Település életminőségének megőrzése, fejlesztése, a természeti és épített környezet megóvása, fejlesztése
Nyírség Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	Nyírség Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület LEADER Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020 2016. május	Igen	Részben	Igen	- Turizmusfejlesztés
Rinya-Dráva Szövetség	Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020 „Természetesen fejlődünk”	Igen	Igen	Igen	-
Somló-Marcalmamente-Bakonyalja LEADER Akciócsoport	Itt a helyünk értéket teremtő, egészséges és életető térséget gyermekeinknek! Helyi Fejlesztési Stratégia, 2014-2020	Igen	Igen	Igen	- Turizmusfejlesztés

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Leader HACS	Vizsgált dokumentum címe	Helyzeteírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Vidékünk a Jövönk Szövetség	Vidékünk a Jövönk Szövetség- LEADER Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Térségi turisztikai szolgáltatások fejlesztésének támogatása - Helyi terméket előállítók támogatása
Zselici lámpások vidékfejlesztési egyesület	Zselici Lámpások Vidékfejlesztési Egyesület Leader Helyi Fejlesztési Stratégia, 2014-2020 „Falvaink otthonaink, gondolkodjunk közösen”	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Térségi turisztikai szolgáltatások fejlesztésnek elősegítése
Észak-Borsodi LEADER Unió Helyi Közösség Egyesület	Észak-Borsodi Leader Unió Helyi Közösség Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégia, 2014-2020	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Helyi termékfejlesztés - Turisztikai szolgáltatás- és szállásfejlesztés
Abaúj Leader Egyesület	„Összefogás a jövőnkért” Abaúj Leader Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégia, 2014-2020 2016. május 12.	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Tájgondozás természeti örökségek turizmust segítő infrastruktúrájának fejlesztése
Közép-Nyírségért és Rétközért	A Rétköz Fejlődéséért Közép-Szabolcsi Leader	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Helyi termék piacra jutásának és feldolgozásának segítése

A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?					
Leader HACS	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület	Egyesület Helyi Fejlesztési Stratégia, 2014-2020 2017. november 29.				– Közösségépítő és/vagy hagyományörzésre épülő rendezvények támogatása

M10: Településfejlesztési tervek, programok elemző táblázata

Devecseri járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzeteírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Apácatorna	Településfejlesztési koncepció 2008	Igen	Nem	Igen	<ul style="list-style-type: none"> – Ökogazdálkodás – Kerékpáros, bakancsos- és lovasturizmus – Vadászati turizmus
Adorjánháza, Csögle, Doba, Egeralja, Iszkáz, Kiscsós, Kispirit, Noszlop, Oroszi, Somlószlós	Gerence-Marcál-Rába és Somló Környéke Vidékfejlesztési Egyesület Helyi fejlesztési stratégia, 2014-2020	Részben	Részben	Igen	<ul style="list-style-type: none"> – Turisztikai tevékenységhez kapcsolódó szálláshelyi infrastruktúra fejlesztése – Turizmushoz kapcsolódó szolgáltatások (lovas-, gyalogos-, kerékpáros-, horgász-, vízi- bor- és vadászati turizmus) a szabadidős tevékenységek eltöltéséhez és rekreációs lehetőségekhez szükséges eszközök beszerzése, fejlesztése. – Túraútvonalakhoz kapcsolódó kiegészítő szolgáltatások (tájékoztató táblák, pihenőhelyek, eszközök tárolására szolgáló létesítmények) – Túraútvonalak karbantartásához szükséges eszközök beszerzése – A turisztikai kínálatot megismertető, a szolgáltatásokat népszerűsítő marketingeszközök, az

Devecseri járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					egységes turisztikai arculat kialakítását szolgáló kooperációs hálózatok támogatása, komplex turisztikai csomagok kialakítása
Devecser	Devecser város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - A város turisztikai vonzerejének növelése - Turistautak és kerékpárutak kialakítása, a Széki-tó fejlesztése, a tó körül szálláshelyek kialakítása
Kisberzsény	Kisberzsény környezetvédelmi programja 2005	Nem	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Erdőtelepítés, mezővédő fasorok telepítése - A természetközeli gazdálkodási módszerek támogatása és elterjesztése - Erdei iskola létrehozása
Tüskevár	Településfejlesztési koncepció 2008	Nem releváns	Nem releváns	Nem releváns	<ul style="list-style-type: none"> - Falusi, kerékpáros, lovas, vadász, kulturális, egészség turizmus - Vadászház megvásárlása, gyermektáborként és a vadászturizmust elősegítő szálláshelyként való hasznosítása - Biogazdálkodás - Fazekasság hagyományának bemutatása, kézműves foglalkozások szervezése

Mezőcsáti járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
	A Tisza-Tó Térség Területfejlesztési Konceptiója	Igen	Igen	Igen	A Tisza-tó térségének jövő képe az, hogy hosszú távon a környezeti adottságokra épülő integrált gazdaság, ezen belül hangsúlyosan a természetközeli turizmus központjaként ismert és működő kiemelt üdülő körzet legyen.
Mezőcsát	Mezőcsát Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája és megalapozó vizsgálata 2015	Részben	Nem	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Ökopark és rendezvényter kialakítása Mezőcsáton - Erzsébet horgászto szolgáltatásfejlesztése - Termásvíz gyógyvízzé minősítése - Kerékpáros turizmus fejlesztése a Mezőcsáti Kistérségben - Megújuló energiát hasznosító fűtőkorszerúsítés - Tájvédelmi Körzet és a Mezőcsáti Rigós természetmegőrzési terület turisztikai attrakciófejlesztése - Többnapos természeti-, egészség-, kerékpáros-, kulturális turisztikai programcsomag összeállítása a Járási településeit összefogva

Mezőcsáti járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					<ul style="list-style-type: none"> – Mezőcsát mikrotérségi hőforrások felhasználása üvegházak fólia sátrak fűtésére – Mezőcsát mikrotérségi hőforrások felhasználása meleg víz igényű halfajok tenyésztésére <p>Biomassza erőmű fejlesztése a Dél-Borsodi Élelmiszer Hálózati Együttműködés keretében Mezőcsáton.</p>
Ároktő	Ároktő Község Önkormányzat Gazdasági Programja 2015-2019.	Nem	Nem	Nem	Nincs ilyen, csak felújítás.
Tiszatarján	WWF együttműködés Tiszatarjánban	Nem releváns	Nem releváns	Nem releváns	A WWF OEMN (One Europe More Nature) programjának keretében: energiaültetvények, vizes élőhelyek és a sérülékeny gyepek hosszútávon legeltekkel tartják fenn a természetvédelmi szempontú legjobb állapotot.

Vásárosnaményi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Vásárosnaményi Kistérség	A Vásárosnaményi Kistérség Területfejlesztési Konceptiója, 2005	Részben	Részben	Részben	A természeti és kulturális értékeken alapuló turizmus fejlesztése
Vásárosnamény	Vásárosnamény Város Településfejlesztési Konceptiójának és Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata	Részben	Igen	Nem releváns	Nem releváns
	Vásárosnamény Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2016	Nem releváns	Nem releváns	Igen	A természeti és kulturális értékekre alapozva a turizmus átfogó fejlesztése
Tarpa	Tarpa Nagyközség Településrendezési Terv Településfejlesztési Konceptió 2010	Részben	Részben	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Lovasturizmus - Termálfürdő

Vásárosnaményi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Nyírmada	Nyírmada Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája	Részben	Részben	Igen	<ul style="list-style-type: none"> – Rekreációs terület a városlakók pihenéséhez, kikapcsolódásához – Természetközeli turisztikai vonzerőfejlesztés – Kiszolgáló létesítmények kialakítása, rekonstrukciója – Vízi sport lehetőségek kialakítása – A szabadidős tó rekreációs és turisztikai célú hasznosítása kerékpárút hálózat kiépítése

Szécsényi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Szécsény	Megalapozó vizsgálat Szécsény Város Településfejlesztési Konceptiójához és Integrált Településfejlesztési Stratégiájához és Szécsény Város Településfejlesztési Stratégiája 2015 (ITS)	Igen	Nem	Nem	Robinson szigetek kaland és ökopark, kerékpárút.
Varsány	Varsány Község Településfejlesztési Konceptió 2002	Nem releváns	Nem releváns	Nem releváns	<ul style="list-style-type: none"> – Az idegenforgalom, turizmus fejlesztése, az arra alkalmas természeti adottságok gyógyászati hasznosításával. – A gyengébb minőségű, nagy lejtőmeredekségű talajok erdősítése. – A kisüzemi, családi jellegű mezőgazdasági termelés (állattenyésztés és növénytermesztés) segítése az arra alkalmas külterületi termőföldeken. – Az erdőterületek növelése, minőségi javítása.

Szécsényi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					<ul style="list-style-type: none"> - Az erdőgazdasági, természetvédelmi, szociális és üdülési célú fejlesztésére alkalmas területeinek kijelölése. - Az erdőtelepítések, erdőfelújítások elvégzése. - A biotermékek, zöldségek, gyümölcsök és gyógynövények termesztésének, erdei termékek gyűjtésének, illetve értékesítésének megszervezése, szükség esetén agrárszövetkezet létrehozásával. - Kézműves népművészeti termékek készítése, értékesítése, a természetes alapanyagok helyben történő előállításával. - Természetes alapanyagokból készült, egységes, esztétikus útbaigazító táblák, túraútvonalakat jelző térképek, információs táblák elhelyezése. - Kerékpáros, lovas és túra útvonalak, természetvédelmi tanösvények kiépítése, fenntartása. - Korszerű, környezetbarát biogazdálkodás,

Szécsényi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					<ul style="list-style-type: none"> - Helyben megtermelt biotermékek, tájjellegű ételek kínálatával, színvonalas szálláshely szolgáltatás kialakítása. - A vadász turizmus. - A falusi vendégfogadás kínálatának bemutatása, propagálása. - A turisztikai egyesületek megalakulásának segítése, - Helyi hagyományörző rendezvények, - Téli sportok lehetőségének megteremtése. - A víztározó tó környékének rendezése, üdülőtérület és szabadidős területek kialakítása,

Hegyháti járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Gerényes	Gerényes Településfejlesztési Konceptió	Nem releváns	Nem releváns	Igen	Gyalogos és lovasturizmus
Mágocs	Mágocs Integrált Településfejlesztési Stratégia Megalapozó vizsgálat 2017	Részben	Nincs	Nem releváns	Nem releváns
	Mágocs Integrált Településfejlesztési Stratégia. 2010	Részben	Igen	Nem	Nincs ilyen.
Nagyhajmás	Nagyhajmás Településfejlesztési Konceptió 2017	Részben	Nincs	Nem releváns	a falusi turizmus kínálatának javítása
Sásd	Sásd Integrált Településfejlesztési Stratégia I. kötet: Megalapozó vizsgálat 2015	Nem	Igen	Nem	A természeti táj kevés embernek jelent megélhetést, kevés kézben összpontosuló javak.
	Sásd Integrált Településfejlesztési Stratégia II. kötet:	Nem	Nem	Nem	Nincs Ilyen.

Hegyháti járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
	Integrált Településfejlesztési Stratégia 2015				

Csurgói járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Csurgó	Csurgó Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015	Nem	Részben: külön-külön	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Dél-somogyi helyi termék lánc elterjesztése - Kerékpárút-hálózat fejlesztése a járás területén
Csurgó	A Csurgói Kistérség Fejlesztési Terve, 2011-2015	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Vizi turizmus - Ökoturizmus (túrázás, horgászat) - Az Iharosberényi történeti kert rekonstrukciója

Csurgói járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Pogányszentpéter	Pogányszentpéter Község Gazdasági Programja 2014-2019.	Nem	Nincs SWOT	Nem	<ul style="list-style-type: none"> - Falusi turizmus meghonosítása, vendégház kialakítása - Tájház kialakítása - Turisztikai kiadványok szerkesztése - Turisztikai tájékoztató táblák elkészítése és kihelyezése - Klostrom emlékhely kialakítása - Bakancsos turizmushoz kapcsolódó túraútvonalak felújítása, pihenőhelyek kialakítása - Lovas turizmus meghonosítása, pihenőhelyek kialakítása - Horgászto menedzsmentjének támogatása, kapcsolódó turisztikai programok szervezése - Gasztronómiához kapcsolódó Falunap szervezése

Putnoki járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Putnok	Putnok Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata	Részben (külön-külön)	Igen	Nem releváns	Nem releváns
Putnok	Putnok Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája, 2015	Nem releváns	Nem releváns	Nem	Nem
Putnok	Putnok Város Településfejlesztési Konceptiója, 2015	Nem releváns	Nem releváns	Nem releváns	Jövőkép: Vonzó, esztétikus településkép és települési környezet jellemzi Putnokot, ahol a helyi kulturális és természeti örökséget nagy becsben tartják a közösségek és büszkén ajánlják a turisták figyelmébe.

Barcsi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Barcs	Barcs integrált településfejlesztési stratégia I. kötet: Megalapozó vizsgálat	Részben, külön-külön	Részben, külön-külön	ITS esetében nem releváns	Gyógyvízre, termálvízre, természeti és kulturális értékekre alapozott komplex turisztikai termékcsomagok kialakítása és tematikus turisztikai fejlesztések evezős, horgász, kerékpáros, valamint a lovas turizmus.

Sellyei járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Sellye	Sellye Integrált Településfejlesztési Stratégia, I. kötet: Megalapozó vizsgálat	Igen	Igen	Nem releváns	Nem releváns
Sellye	Sellye Integrált Településfejlesztési Stratégia II. Kötet: Integrált Településfejlesztési Stratégia 2015	Igen	Nem releváns	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Turisztikai termékpaletta szélesítése, a Draskovich - kastély turisztikai célú funkcióváltása. - A kimagaslóan értékes gímszarvas állomány bemutatása és a helyi védettségű Kis - rét növényállományának rekonstrukciója. - Permakultúra alapjainak megteremtése, az ökológikus gazdálkodás megismertetése a lakossággal. - Termálfürdő fejlesztése az egész éves használhatóság érdekében. - A megújuló energiaforrások hasznosítása.

Jánoshalmi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Jánoshalma	Jánoshalma Város Településfejlesztési Konceptiója 2015	Részben	Nincs SWOT	Nem releváns	Turizmus (nincs részletezve)
	Jánoshalma Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015		Részben	Nem releváns	<ul style="list-style-type: none"> - Horgászto rehabilitációja - Kerékpárút építése - Tanyasi életmód újbóli megerősítése
Kéleshalom	Kéleshalom Településfejlesztési Konceptiója	Nem releváns	Nem releváns	Nem releváns	A településpolitikai célok között megjelenik, hogy „természeti környezet adottságainak kihasználása”, de nincs részletezve
Mélykút	Mélykút város településfejlesztési és településrendezési dokumentumait megalapozó vizsgálat 2017	Részben	Külön-külön	Nem releváns	Nem releváns
Mélykút	Mélykút város Integrált településfejlesztési stratégiája 2018	Részben	Külön-külön	Nem	Megújuló energia

Nyíradonyi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Nyírábrány	Nyírábrány nagyközségi önkormányzat gazdasági programja a 2015-2019 közötti időszakra, Nyírábrány, 2015. június 15.	Nem	Nincs	Nem	<ul style="list-style-type: none"> - Az Eördögh kastély átépítésével, idegenforgalmi célú fejlesztésével, a mögötte lévő kastélypark erdős, ligetes rész rekonstrukciójával, a Nyírábrányra irányuló idegenforgalom jelentős megnövelése. - A külterületi erdősültség kihasználásával a falusi turizmus, vadászturizmus felfejlesztése.
Nyíradony	Integrált városfejlesztési stratégia, Nyíradony város önkormányzata 2010	Nem	Nem	Nem	Nincs
Nyírmártonfalva	Nyírmártonfalva község Településfejlesztési koncepciója 2005	Igen	Nem releváns	Nem releváns	<ul style="list-style-type: none"> - A természeti látnivalókban, botanikai értékekben, illetőleg vadállományban gazdag táj, a vadászatra is alkalmas erdő területek, - A Guti erdészeti központ és műemléki védettségű épülete, - A Guti-erdő Nyírmártonfalvához tartozó határában lévő védett Hubertus-tölgyfa,

Nyíradonyi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					<ul style="list-style-type: none"> - A hasznosításra alkalmas és érdemes egykori nemesi kúriák (Reviczky-kastély, Bagospusztai Vay-kúria, Balkányi-kúria) - A Zsuzsi-vonat nyomvonalának teljes (illetve a település érdekeihez jobban igazodó módosított nyomvonalának) visszaállítása. - Az értéket jelentő, a település múltját is szemléltető, hagyományos gazdasági épületek megőrzése és bemutatása. (100 éves dohányszárító épületek, jellegzetes tanyák, tanyaközpontok és majorok, igényesen megépített nagyüzemi állattartó épületek.) - A település épített környezetének, építészeti értékeinek megőrzése és bemutatása.
Vámospércs	Vámospércs Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata 2015	Igen	Nem releváns	Nem releváns	<ul style="list-style-type: none"> - Turizmus - Megújuló energiák (termálvíz)
Vámospércs	Vámospércs Város Integrált				<ul style="list-style-type: none"> - Termálkút hasznosításának előkészítése

Nyíradonyi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
	Településfejlesztési Stratégiája 2018.				– Biomassza üzem létesítése

Gönci járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak.				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Gönc	Gönc Város Településfejlesztési Konceptió és Integrált Településfejlesztési Stratégia Megalapozó Vizsgálat	Igen	Igen	Nem releváns	Turizmus
Gönc	Gönc Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015	Nem releváns	Nem releváns	Nem releváns	<ul style="list-style-type: none"> - Pálinkás Gönci Gasztrofesztiválhoz kapcsolódó infrastruktúra és helyi turisztikai vonzerő fejlesztése - Közösségi Gazdálkodás fejlesztése az Abaúj-Hegyközi kistérségben - Diákotthon felújítása erdei iskola és bankancsos turisták számára - Záportározó patakmeder árvízvédelmi és turisztikai célú fejlesztése - Turisztikai információs központ létrehozása - Gönci gyümölcsstermelő kkv. termékeinek és a térségben termelt termékek továbbfeldolgozására kapacitás bővítése - Lovas Gyógyterápia

Gönci járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak.				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					<ul style="list-style-type: none"> - Energiaültetvény - telepítése - Biomasszaüzem létesítése - Pincesor felújítása

Baktalórántháza járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Baktalórántházai kistérség	A Baktalórántházai kistérség komplex fejlesztési programja, 2009	Igen	Igen	Igen	Aktív turizmus: Leveleki tó, kastélyok, kúrkák, erdei iskola, kerékpárúthálózat fejlesztése, Életmód-táborok, egészségnapok szervezése és lebonyolítása.
Baktalórántháza	Baktalórántháza város integrált településfejlesztési stratégiája 2015	Nem releváns	Nem releváns	Nem releváns	<ul style="list-style-type: none"> - Tanösvény kialakítás és területrendezés a Degenfeld parkban (a csónakázató rekonstrukciójával) - Turisztikai szálló a Degenfeld parkban - Afrikai harcsatenyésztő telep létesítése: helyi termálvízre alapozva - Kertészeti telep létesítése üvegházzal, fóliával - Kistérségi kerékpárút építése
Petneháza	Petneháza község Településfejlesztési Konceptió és Településrendezési Terv a település teljes közigazgatási területére vonatkozó	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Ökoturizmus - Vadászturizmus - Zöld gazdaság, megújuló energiák

Baktalóránt-háza járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrálnak a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
	megalapozó vizsgálata 2014				

Encsi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Encs	Encs Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015	Nem releváns	Nem releváns	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Termálvíz turisztikai és energetikai célú hasznosítása - Környezettudatosságot támogató program kidolgozása - Természeti és kulturális örökség fejlesztése, bemutatása, települési és területi értékek (értéktár) fejlesztése, Természeti és kulturális örökség megőrzése, fejlesztését szolgáló programokhoz való csatlakozás - Helyi termékek előállítás, feldolgozása - Biomassza erőmű fejlesztése - Kerékpáros turizmus fejlesztése

Ózdi járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Ózd	Ózd Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata 2015	Részben	Külön-külön	Nem releváns	Nem releváns
	Ózd Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015	Nem releváns	Nem releváns	Nem	<ul style="list-style-type: none"> - Szénelgázosító üzem létesítése - Horgásztó és környezetének fejlesztése

Nyírbátori járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
Nyírbátori kistérség	A nyírbátori kistérség Felzárkóztatási Fejlesztési Programja 2010	Igen	Igen	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Kerékpárút-hálózat fejlesztése - Egészségturizmus (gyógy- és termálturizmus, wellness), - Ökoturizmus és az aktív turizmus (pl. Vadászturizmus) örökség- és rendezvényturizmus - Vallási turizmus - Falusi turizmus
Máriapócs	Máriapócs város integrált településfejlesztési stratégiájának megalapozó vizsgálata 2016	Részben	Részben	Nem releváns	Nem releváns
Máriapócs	Máriapócs város integrált településfejlesztési stratégiája 2016	Nem releváns	Nem releváns	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Szakrális botanikus kert - Gyógyfürdőépítés - Megújuló energiaforrás-felhasználáson alapuló, térségfejlesztő hatású mintaprojekt kidolgozása, és megvalósítása Máriapócson - A termásvíz hő hasznosítása fűtés céljából - Máriapócsi horgásztó fejlesztése

Nyírbátori járás	A vizsgált dokumentumban megjelenik-e az az összefüggés, hogy a térség magas természeti potenciállal bír, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági mutatói alacsonyak?				
Település neve	Vizsgált dokumentum címe	Helyzetleírásban megjelenik-e az összefüggés?	Helyzetelemzésben (SWOT) megjelenik-e az összefüggés?	Kezd-e a helyzettel valamit a program (a prioritások és intézkedések szintjén megjelenik-e)?	Mely fejlesztési területekre koncentrál a program a természeti potenciálok kihasználása terén?
					<ul style="list-style-type: none"> - Kerékpáros turisztikai útvonal létrehozása Kisléta- Nyírbogát - Máriapócs között
Nyírbátor	Nyírbátor város integrált településfejlesztési stratégiájának megalapozó vizsgálata 2015	Nem	Nem	Nem releváns	-
Nyírbátor	Nyírbátor város integrált településfejlesztési stratégiája 2015	Nem releváns	Nem releváns	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - A Gyulaji úti erdő komplex turisztikai fejlesztése - Kalandpark és erdei tornapálya, túra- és tanösvények - Szénaréti-tó környezetének rendezésével egy pihenő és csónakázó kerület kiépítésre - Zarándokút és kerékpárút kialakítása Nyírbátor és Máriapócs között: - Napelem park kialakítása
Edelény	Edelény integrált Városfejlesztési Stratégiája 2015	Nem	Nem	Igen	<ul style="list-style-type: none"> - Bódva-folyó szerepének újraértelmezése a Belváros térstruktúrájában, a folyómeder rehabilitációja es rekonstrukciója - Szőlőtermesztési hagyományokat revitalizáló városi pihenőövezet kialakítása.

M11: A területi kohézió vizsgálatához használt operatív programok és azok konstrukciói a vizsgált tématerületek szerinti csoportosításban

Gazdaságfejlesztés

- Gazdaságfejlesztési Operatív Program
- Dél-Alföldi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- DAOP-1.1.1/DE-13 Telephelyfejlesztés és ipartelepítés a területi kohézióért
- DAOP-1.1.1/E-12 Telephelyfejlesztés
- DAOP-1.1.1/G-09 Komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségek üzleti infrastruktúra fejlesztése
- DAOP-1.3.1-12 A régió innovációs potenciáljának fejlesztése innovatív start-up cégek létrehozásával
- DAOP-2.1.1/K-11 Turisztikai szolgáltatások fejlesztése
- Dél-Dunántúli Operatív Program (releváns konstrukciói)
- DDOP-1.1.1/D-14 Telephelyfejlesztés a területi kohézióért
- DDOP-1.1.1/F-09 Komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségek üzleti infrastruktúra fejlesztése
- DDOP-2.1.1/A. B-12 Turisztikai attrakciók és szolgáltatások fejlesztése
- DDOP-2.1.1/B-2f Regionális jelentőségű egészségturisztikai fejlesztések ösztönzése
- Észak-Alföldi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- ÉAOP-1.1.1/A_2.kör A kistérségi és helyi jelentőségű ipari területek fejlesztése
- ÉAOP-1.1.1/A-13 Az üzleti infrastruktúra és a befektetési környezet fejlesztése- ipari parkok és iparterületek támogatása
- ÉAOP-1.1.1/D Telephelyfejlesztés
- ÉAOP-1.1.1/E-10 Ipartelepítés
- ÉAOP-1.1.1/F-09 Komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségek üzleti infrastruktúra fejlesztése
- ÉAOP-1.1.2 Klasztermenedzsment szervezetek létrehozása, megerősítése
- ÉAOP-1.1.2/A-11 Vállalati együttműködés és klaszterek támogatása
- ÉAOP-1.1.3-12 A régió innovációs potenciáljának fejlesztése innovatív start-up cégek létrehozásával
- ÉAOP-2.1.1/A. I-12 Turisztikai attrakciók és szolgáltatások fejlesztése
- ÉAOP-2.1.1/E Versenyképes turisztikai termék- és attrakciófejlesztés - kiemelt projekt
- ÉAOP-2.1.1/G-12 Egészségügyi turizmus szolgáltatásainak fejlesztése a konvergencia régiókban
- ÉAOP-2.1.1/H-11 Turisztikai szolgáltatások fejlesztése
- ÉAOP-2.1.2-12 Üzleti célú szálláshelyek fejlesztése
- Észak-Magyarországi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- ÉMOP-1.1.1/AC-11 Az üzleti infrastruktúra és a befektetési környezet fejlesztése- ipari parkok, iparterületek és inkubátorházak támogatása
- ÉMOP-1.1.1/B-11 Ipartelepítés
- ÉMOP-1.1.1/C-2f Inkubátorházak kialakítása és bővítése
- ÉMOP-1.1.1/D-2f Barnamezős terület revitalizációja
- ÉMOP-1.1.1/F Telephelyfejlesztés

- ÉMOP-1.1.1/FB-13 Telephelyfejlesztés és Ipartelepítés a területi kohézióért
- ÉMOP-1.1.1/G-09 Komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségek üzleti infrastruktúra fejlesztése
- ÉMOP-1.2.1-11 Vállalati együttműködés és klaszterek támogatása
- ÉMOP-1.3.1-12 A régió innovációs potenciáljának fejlesztése innovatív start-up cégek létrehozásával
- ÉMOP-2.1.1/A Turisztikai attrakciók fejlesztése
- ÉMOP-2.1.1/A-12-k Kiemelt turisztikai termék - és attrakciók fejlesztése
- ÉMOP-2.1.1/C-11 Turisztikai szolgáltatások fejlesztése
- ÉMOP-2.2.1 Kereskedelmi szálláshelyek és szolgáltatásaik fejlesztése
- ÉMOP-2.2.1-09 Kereskedelmi szálláshelyek és szolgáltatások minőségi fejlesztése
- ÉMOP-2.2.1-12 Üzleti célú szálláshelyek fejlesztése
- ÉMOP-2.3.1 Turisztikai desztináció menedzsment szervezetek támogatása
- Közép-Dunántúli Operatív Program (releváns konstrukciói)
- KDOP-1.1.1/C Telephelyfejlesztés
- KDOP-2.1.1/C Integrált turisztikai település- vagy térségfejlesztés és tematikus fejlesztése-

Emberi erőforrás- és humán infrastruktúrafejlesztése

- Társadalmi Megújulás Operatív Program
- Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program
- Dél-Alföldi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- DAOP-4.2.1/B-09 Oktatásfejlesztés a komplex programmal kezelendő LHH kistérségekben
- Dél-Dunántúli Operatív Program (releváns konstrukciói)
- DDOP-3.1.1 Közzszolgálati intézmények akadálymentesítése
- DDOP-3.1.1-09 Egyenlő esélyű hozzáférés a közzszolgáltatásokhoz (Akadálymentesítés)
- DDOP-3.1.2/2F-2f Integrált kis- és mikrotérségi oktatási hálózatok és központjaik fejlesztése
- DDOP-3.1.2/A-14 Oktatási intézmények fejlesztése
- DDOP-3.1.2/B-09-2f Integrált kis- és mikrotérségi oktatási hálózatok és központjaik fejlesztése az LHH 33 kistérségekben
- DDOP-3.1.2-12 Nevelési intézmények fejlesztése
- DDOP-3.1.3/B Egészségügyi szolgáltatások fejlesztése / Járóbeteg szakellátó központok fejlesztése
- DDOP-3.1.3/G-14 Egészségügyi alapellátás fejlesztése
- DDOP-4.1.2/B-13 Lakhatási integrációt modellező szociális célú településrehabilitációs kísérleti projektek megvalósítása
- Észak-Alföldi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- ÉAOP-4.1.1/2F-2f Oktatási-nevelési intézmények fejlesztése
- ÉAOP-4.1.1/A_2-10 Nevelési intézmények fejlesztése
- ÉAOP-4.1.1/B-09 Oktatási-nevelési intézmények fejlesztése a komplex programmal kezelendő LHH kistérségekben

- ÉAOP-4.1.2/A Egészségügyi szolgáltatások fejlesztése /Kistérségi járó beteg szakellátó központok fejlesztése, alap-, járóbeteg szakellátás korszerűsítése / Alapellátás fejlesztése, helyi egészségházak kialakítása
- ÉAOP-4.1.2/A-09 Egészségügyi alapellátás korszerűsítése
- ÉAOP-4.1.2/A-12 Egészségügyi alapellátás, egészségházak és járóbeteg szakellátás fejlesztése
- ÉAOP-4.1.2/D-09 Egészségügyi intézmények fejlesztése a komplex programmal kezelendő LHH kistérségekben
- ÉAOP-4.1.3/A-11 Szociális alapszolgáltatások és gyermekjóléti alapellátások infrastrukturális fejlesztése
- ÉAOP-4.1.3/B-11 Bölcsődei ellátást nyújtó intézmények infrastrukturális fejlesztése és kapacitásának bővítése
- ÉAOP-4.1.3/C-09 Szociális alapszolgáltatások és gyermekjóléti alapellátások infrastrukturális fejlesztése a komplex programmal kezelendő leghátrányosabb helyzetű kistérségekben
- ÉAOP-4.1.5 Akadálymentesítés (Egyenlő esélyű hozzáférés a közszolgáltatásokhoz)
- ÉAOP-5.1.3 A régiós civil szervezetek infrastrukturális feltételeinek fejlesztése
- Észak-Magyarországi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- ÉMOP-3.3.1-11 Civil szervezetek infrastrukturális fejlesztése
- ÉMOP-4.1.1/A Egészségügyi szolgáltatások fejlesztése /Kistérségi járó beteg szakellátó központok fejlesztése, alap-, járóbeteg szakellátás korszerűsítése / Alapellátás fejlesztése, helyi egészségházak kialakítása
- ÉMOP-4.1.1/A-09 Alapellátás fejlesztése
- ÉMOP-4.1.1/A-12 Egészségügyi alapellátás, egészségházak és járóbeteg szakellátás fejlesztése
- ÉMOP-4.1.1/C-09 Alap- és járóbeteg-ellátás fejlesztése (LHH-33)
- ÉMOP-4.2.1/A Szociális alapszolgáltatások és gyermekjóléti alapellátások infrastrukturális fejlesztése
- ÉMOP-4.2.1/B-12 Gyermekjóléti alapellátások infrastrukturális fejlesztése
- ÉMOP-4.2.1/B-2f Bölcsődei ellátást nyújtó intézmények fejlesztése és kapacitásának bővítése
- ÉMOP-4.2.1/C-2f A szociális alapszolgáltatásokhoz és gyermekjóléti alapellátásokhoz való hozzáférés javítása és a szolgáltatások minőségének komplex és/vagy térségi szintű fejlesztése
- ÉMOP-4.2.2-09 Egyenlő esélyű hozzáférés a közszolgáltatásokhoz (Akadálymentesítés)
- ÉMOP-4.3.1/2/2F-2f Közoktatás térségi sajátosságokhoz igazodó szervezése és infrastrukturájának fejlesztése
- ÉMOP-4.3.1/A-11 Nevelési intézmények fejlesztése
- ÉMOP-4.3.1/A-12 Oktatási intézmények fejlesztése
- ÉMOP-4.3.1/B-09 Közoktatás térségi sajátosságokhoz igazodó szervezése és infrastrukturális fejlesztése
- Közép-Dunántúli Operatív Program (releváns konstrukciói)
- KDOP-5.1.1/2F-2f Közoktatási infrastrukturális fejlesztés

- KDOP-5.2.1/A Egészségügyi szolgáltatások fejlesztése /Kistérségi járó beteg szakellátó központok fejlesztése, alap-, járóbeteg szakellátás korszerűsítése / Alapellátás fejlesztése, helyi egészségházak kialakítása

Természeti tőkét kihasználó fejlesztések

- Környezet és Energia Operatív Program (releváns konstrukciói)
- KEOP-3.3.0 Erdei iskola hálózat infrastrukturális fejlesztése
- Gazdaságfejlesztési Operatív Program (releváns projektjei)
- Dél-Alföldi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- DAOP-1.1.1/E-12 Telephelyfejlesztés
- DAOP-2.1.1/K-11 Turisztikai szolgáltatások fejlesztése (releváns projektjei)
- Észak-Alföldi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- ÉAOP-1.1.1/D Telephelyfejlesztés
- ÉAOP-1.1.1/F-09 Komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségek üzleti infrastruktúra fejlesztése
- ÉAOP-1.1.2 Klasztermenedzsment szervezetek létrehozása, megerősítése
- ÉAOP-1.1.2/A-11 Vállalati együttműködés és klaszterek támogatása
- ÉAOP-1.1.3-12 A régió innovációs potenciáljának fejlesztése innovatív start-up cégek létrehozásával
- ÉAOP-2.1.1/A. I-12 Turisztikai attrakciók és szolgáltatások fejlesztése
- ÉAOP-2.1.1/B1-09 Természeti és környezeti értékek bemutatását szolgáló attrakciók fejlesztése
- ÉAOP-2.1.1/B-2f Természeti és környezeti értékekre alapozott turizmus fejlesztése
- ÉAOP-2.1.1/G-12 Egészségügyi turizmus szolgáltatásainak fejlesztése a konvergencia régiókban
- ÉAOP-2.1.1/H-11 Turisztikai szolgáltatások fejlesztése
- Észak-Magyarországi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- ÉMOP-1.1.1/F Telephelyfejlesztés
- ÉMOP-2.1.1/A Turisztikai attrakciók fejlesztése
- ÉMOP-2.1.1/A-12-k Kiemelt turisztikai termék - és attrakciók fejlesztése
- ÉMOP-2.1.1/C-11 Turisztikai szolgáltatások fejlesztése
- ÉMOP-2.2.1 Kereskedelmi szálláshelyek és szolgáltatásaik fejlesztése
- ÉMOP-2.3.1 Turisztikai desztináció menedzsment szervezetek támogatása

Természeti tőkét támogató fejlesztések

- Környezet és Energia Operatív Program (releváns konstrukciói)
- KEOP-1.1.1/2F/09-11 Települési szilárdhulladék-gazdálkodási rendszerek fejlesztése
- KEOP-1.1.1/B/10-11 Települési szilárdhulladék-gazdálkodási rendszerek továbbfejlesztése
- KEOP-1.1.1/C/13 Települési szilárdhulladék-gazdálkodási rendszerek eszközparkjának fejlesztése, informatikai korszerűsítése
- KEOP-1.2.0/09-11 Szennyvízelvezetés és tisztítás
- KEOP-2.2.3/C Távlati vízbázisok diagnosztikai fázisa

- KEOP-2.3.0/2F/09 Települési szilárdhulladék-lerakók rekultivációit érintő projektek
- KEOP-2.3.0/B/11 A települési szilárdhulladék-lerakókat érintő rekultivációs programok kiterjesztése
- KEOP-3.1.2/2F/09 Élőhelyvédelem, -helyreállítás, vonalas létesítmények természetkárosító hatásának mérséklése
- KEOP-3.1.3/2F/09 Gyűjteményes növénykertek és védett történeti kertek megőrzése és helyreállítása
- KEOP-3.2.0/11 Élőhelykezeléshez kapcsolódó infrastruktúrafejlesztés
- KEOP-6.1.0/A A fenntartható életmódot és az ehhez kapcsolódó viselkedésmintákat ösztönző kampányok (szemléletformálás, informálás, képzés)
- KEOP-6.2.0/A/09 Fenntarthatóbb életmódot és fogyasztási lehetőségeket népszerűsítő, terjedésüket elősegítő mintaprojektek
- KEOP-7.1.1.1/09 Települési szilárdhulladék-gazdálkodási rendszerek fejlesztése
- KEOP-7.1.2.0 Szennyvízelvezetés és tisztítás
- KEOP-7.1.3.0/B/09-11 Ivóvízellátás biztonságának javítása a vízbázis súlyos veszélyeztetése, illetve a nem közüzemivízbázis kiváltásának szükségessége esetén
- KEOP-7.2.3.0 A települési szilárd hulladéklerakót érintő térségi szintű rekultivációs programok elvégzése
- KEOP-7.3.1.1 Élő- és élettelen természeti értékek megőrzése, vonalas létesítmények természetkárosító hatásának mérséklése
- KEOP-7.3.1.2/09 Élőhelyvédelem, -helyreállítás, vonalas létesítmények természetkárosító hatásának mérséklése
- KEOP-7.3.1.3 Gyűjteményes növénykertek, védett történeti kertek megőrzése és helyreállítása
- Dél-Dunántúli Operatív Program (releváns konstrukciói)
- DDOP-5.1.4 A kistelepülések szennyvízkezelésének fejlesztése
- DDOP-5.1.4/B-09 Kistelepülések szennyvízkezelésének fejlesztése az LHH-33 kistérségekben
- DDOP-5.1.5/A-09 A felszíni vizek védelmét szolgáló fejlesztések regionális jelentőségű vízvédelmi területeken
- Észak-Alföldi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- ÉAOP-5.1.2/B-2f 2000 LE alatti települések szennyvízkezelése
- ÉAOP-5.1.2/C-11 Helyi és kistérségi szintű rekultivációs programok elvégzése
- Észak-Magyarországi Operatív Program (releváns konstrukciói)
- ÉMOP-3.2.1/A 2000 LE alatti települések szennyvízkezelése
- ÉMOP-3.2.1/A-09 2000 LE alatti települések szennyvízkezelése (LHH)
- Közép-Dunántúli Operatív Program (releváns konstrukciói)
- KDOP-4.1.1/A-09 Szennyvízelvezetés és kezelés fejlesztése

M12: A B2 kategóriába tartozó járásokra vonatkozó civil szervezeti adatok**24. táblázat: A 17 járásra vonatkozó civil szervezeti adatok 2016. Forrás: KSH, saját szerkesztés**

Járás neve	civil szervezetek száma	Természet- és környezetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek száma	Vadász egyesületek száma	Horgász egyesületek száma
Baktalórántházai járás	76	1	3	1
Barcsi járás	119	6	7	5
Csurgói járás	113	2	5	6
Devecseri járás	89	3	5	0
Edelényi járás	170	5	6	1
Encsi járás	105	3	6	0
Gönci járás	130	5	6	1
Hegyháti járás	82	1	3	1
Jánoshalmi járás	70	1	6	2
Mezőcsáti járás	44	1	2	3
Nyíradonyi járás	97	2	6	0
Nyírbátori járás	203	4	12	2
Ózdi járás	174	2	4	3
Putnoki járás	94	4	2	0
Sellyei járás	83	2	13	7
Szécsényi járás	121	7	2	4
Vásárosnaményi járás	126	4	8	10
Összesen	1896	53	96	46
Magyarország	56636	1894	1355	1237

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetemet szeretném kifejezni mindazoknak, akik a több éven át tartó kutatómunkám során támogattak és segítettek.

Elsőként **Dr. Barczy Attilának**, témavezetőmnek szeretnék köszönetet mondani, aki lelkiismeretesen végezte témavezetői tevékenységét, gyakorlati tanácsai sokszor tovább lendítettek egy-egy akadályon.

Köszönettel tartozom **Dr. Ónodi Gábornak**, aki erősítette bennem, hogy belevágjak a doktori kutatásba és számos alkalommal segített értékes tanácsaival.

Hálás vagyok **Dr. Kovács Eszter** kolléganőmnek, hogy önzetlen módon, idejét, energiáját nem kímélve alapos szakmai útmutatást adott számomra a kutatási munka egyik legnehezebb időszakában.

Végül szeretnék köszönetet mondani a **családomnak**, hogy támaszként szolgáltak a hosszú kutatási és tanulási évek során.